

TÜRKİYE'DE SİTMA HASTALIĞI İLE
MÜCADELE FAALİYETLERİ

(1925-1950)

EBRU AŞKIN ESGİBAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANABİLİM DALI

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE SITMA HASTALIĞI İLE MÜCADELE
FAALİYETLERİ
(1925-1950)

EBRU AŞKIN ESGİBAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

DR.ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN TEKİR

SİNOP – 2019

10/07/2019

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**Türkiye'de Sıtma Hastalığı ile Mücadele Faaliyetleri (1925-1950)**" adlı tezimin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Sinop Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/07/2019

Ebru Aşkın Esgibay

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Ebru AŞGIN ESGİBAY tarafından hazırlanan “Türkiye’de Sıtma Hastalığı ile Mücadele Faaliyetleri (1925-1950)” başlıklı bu çalışma, 10.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Kenan OLGUN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Üye Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TEKİR
Sinop Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi

Üye Dr. Öğr. Üyesi Cenk DEMİR
Sinop Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

10/07 / 2019

Doç. Dr. Vafa SAVAKAN
Enstitü Müdürü V.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	v
TABLolar DİZİNİ	vi
ÖNSÖZ	vii

GİRİŞ**SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE**

I. SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE	1
A. Sıtma Hastalığının Ortaya Çıkışı	1
B. Dünyada Salgın Hastalıklar ve Mücadele	3
C. Osmanlı'da Salgın Hastalıklar ve Mücadele	8

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CUMHURİYET DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKASI	19
1.1. Milli Mücadeleye Başlarken Sıhhi Durum	19
1.2. Sıhhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu	20
1.2.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Konuşmalarında Sıtma Hastalığı	22
1.3. Sıtmayla Mücadelede Gerekli Kanuni Düzenlemeler	27
1.4. Kanunlar, Nizamnameler ve Talimatnameler	33
1.4.1. Kanunlar	33
1.4.2. Nizamnameler	34
1.4.3. Talimatnameler	34

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SITMAYLA MÜCADELE	35
2.1. Anadolu'da Sıtma ile Mücadele	35
2.2. Hükümet Programları ve Raporlar	37
2.3. Personelin Yetiştirilmesi ve Atamalar	47
2.4. Sıtma İlaçlarının Tedariki ve Dağıtımı	49
2.5. Sıtma ile Mücadele Alanları	54
2.5.1. Sıtma Mücadele Mıntıkları	55
2.5.1.1. Karadeniz Bölgesi	57
2.5.1.2. İç Anadolu Bölgesi	61

2.5.1.3. Akdeniz Bölgesi	70
2.5.1.4.Ege Bölgesi.....	71
2.5.1.5.Marmara Bölgesi.....	76
2.5.1.6.Doğu ve Güney Anadolu Bölgesi	79
2.6. Köy Savaş Örgütleri Ve Sıtma Hakkında Köylüye Öğütler	80
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	93
EKLER.....	105
ÖZGEÇMİŞ.....	135

ÖZET

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde birtakım çalışmalar öncelenmiştir. Öncelenen çalışmalar içerisinde önemli bir yer teşkil eden alanlardan bir tanesi de sağlıkla ilgili yapılanlardır. Çünkü Millî Mücadele döneminde savaş sebebiyle verilen kayıplar kadar salgın hastalıklardan da binlerce insan hayatını kaybetmişti. Bu durum ülke nüfusunda azalmaya sebep olduğundan ilk etapta salgın hastalıklarla mücadelenin yasal bir zemine oturtulması için gerekli kanun ve düzenlemeler TBMM eliyle yapılmıştır. Bu hastalıkların başında da sıtma gelmektedir. Daha çok bataklık bölgelerde yaygın olan bu salgın hastalık ölümlere sebep olmuş ve ülkenin nüfus oranını düşürmüştür. Bu soruna çare bulmak adına uzmanlar toplanarak hastalığın nasıl engellenebileceğine dair çalışmalar yapmışlar ve bu doğrultuda önlemler almaya başlamışlardır. Sıtmanın tedavisi için gerekli olan kinin yurtdışından getirtilerek fakir halka bedavaya dağıtılıp tedaviye başlanmış; hastalığın sebep olduğu bataklıklar için kurutma çalışmaları yapılmıştır. Sıtma ile mücadele çalışmaları, ülkenin yeni kurulmuş olması, nüfusa olan ihtiyacı üreten toplum ve toplumun hayat kalitesi için çok önemli olduğundan yeni hükümet çalışmalarıyla sağlık alanında büyük adımlar atarak ülkenin sağlık durumunu düzenlemiştir.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sıtma hastalığı ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele, sağlık politikaları ve bunların alt yapısı olan kanun ve tüzükler incelenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin bu alana dair faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin sıtmaya karşı almış olduğu önlemler ve hastalıkla mücadeleler arşiv belgelerinden elde edilen bulgular ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, sıtma, kinin, malarya, bataklık, salgın hastalık

ABSTRACT

With the proclamation of the Republic, some activities were prioritised in the State of the Republic of Turkey. An especially important one among these was the activities about health. In addition to the losses incurred during the War of Independence, thousands of people died due to epidemics. Since this situation resulted in a decrease in the population of the country, necessary laws and regulations were established by the TBMM (Grand National Assembly of Turkey) in order to place the struggle against epidemics on a legal basis at the first stage. Malaria was the leading among the epidemics. This disease that was more widespread in swampy regions led to deaths and reduced the population of the country. In order to find a solution to this problem, experts gathered, carried out studies on how to prevent the disease and started to take precautions accordingly. The quinine needed for the treatment of malaria was brought from abroad and distributed to poor people free of charge; drying operations were carried out for swamps and marshes, which caused the disease. As the state was newly established, the fight against malaria was very important for the producing society that needed population and for its life quality; therefore, the new government took great steps in the field of health and improved the health situation of the country.

This study consists of two parts. The first part examines the fight against malaria and other epidemics, health policies and their legal infrastructure, and the Republic of Turkey's activities in this field. The second part addresses the precautions taken and the struggles made by the Republic of Turkey against malaria in light of the information obtained from archival documents.

Keywords: Turkey, malaria, quinine, swamp, epidemic

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser.

a.g.m: Adı geçen makale.

BCA: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.

CA: Cumhurbaşkanlığı Arşivi.

C: Cilt.

Dr: Doktor.

Ed: Editör.

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

s.: Sayfa

S: Sayı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Yy: Yüzyıl.

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: V. Ordu Mıntıkasında Sıtma'dan Kaynaklı Hastalık ve Ölüm Miktarları	16
Tablo 2: Hasta ve Ölüm Oranları	16
Tablo 3: Türkiye'de Sıtma Mücadele Mıntıkaları	56
Tablo 4: Batakılık alanların kurutulması	56
Tablo 5: Ankara Bölgesi Tarama Sonuçları	61
Tablo 6: Konya Bölgesi Tarama Sonuçları	63
Tablo 7: Aydın Bölgesi Tarama Sonuçları	73
Tablo 8: Bursa-Balıkesir Bölgesi Tarama Sonuçları.	78

ÖNSÖZ

Modern tıbbın gelişimine kadar milyonlarca insan salgın hastalıklardan dolayı hayatlarını kaybetti. Dünya çapında toplumları etkileyen ve büyük salgınlara neden olan hastalıkların başında ise sıtma hastalığı gelmektedir. Sıtma tarih boyunca uygarlıkların yıkılmasında rol oynadığı bilinen bir toplum hastalığıdır. Bataklık alanlarda görülen bu hastalık, özellikle Akdeniz havzasındaki insanları etkilemiştir. Bir Akdeniz ülkesi olan ve etrafı denizlerle çevrili olduğu kadar, akarsu ağlarına da sahip olan Anadolu coğrafyası da sıtma hastalığından en çok etkilenen yerler arasındadır. Binlerce yıldır savaşların, ayaklanmaların, devletlerin iniş çıkışlarının bir parçası olan sıtmanın Anadolu'daki tarihi oldukça eskidir. Ortaçağ kaynaklarında yer yer bahsedilen bu hastalık Osmanlılar döneminde yoğun olarak görülmüş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında içinde bulunduğu ağır şartlar hastalığın daha geniş bölgelere yayılmasına neden oldu. Modern anlamda kurulan sağlık kuruluşlarının artması, sağlık personelinin yetiştirilmesi gibi hususlar bir nebze de olsa hastalığın önlenmesine yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti'nden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması salgın hastalıklarla mücadeleyi arttırmıştır. Bununla ilgili önlemler alınmaya başlanmış Cumhuriyet döneminde sıtmayla yoğun bir mücadeleye girişilmiştir.

Osmanlı coğrafyasında uzun süren savaşlar ve bu savaşlardan kaynaklı Anadolu'ya büyük göç hareketleri meydana gelmiştir. Bu göçler sağlık, beslenme, temizlik, barınma sorunlarını gündeme getirmiş ve hayat kalitesini düşüren bir tesir yapmıştır. Olumsuz yaşam koşulları, insan gücünün azalması diğer bulaşıcı hastalıklar gibi sıtmanın da salgın hale dönüşmesine sebep olmuştur. Bütün bunların etkisi Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, bütün salgın hastalıklara olduğu gibi sıtmaya karşı da büyük bir mücadele başlamıştır. Bu çalışmada özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra sıtma ile mücadele konusu ele alınmıştır. Bu dönemle ilgili var olan çok sayıdaki belge ise araştırmaya ışık tuttu. Tez iki bölümden oluşmakta olup, giriş bölümünde öncelikle sıtma ve diğer salgın hastalıklar hakkında bilgi verildi. Sonrasında Osmanlı Devleti'nin son döneminde modern sağlık teşkilatına geçiş üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin salgın hastalıklarla mücadelenin başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin

(Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kurulması ve gerekli alt yapıyla birlikte kanun ve tüzükler ele alındı. Sonraki bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin, sıtmaya karşı almış olduğu önlemler ve arşiv belgelerinden elde edilen bulgular ortaya konularak değerlendirilmiştir. Bu bölümde sıtma ve diğer hastalıklarla mücadelede hükümet programları ve bunların şekillenmesinde sunulan raporlar hem yurt içinde hem de yurtdışında personelin yetiştirilmesine yönelik faaliyetler ile bunların görevlendirilmeleri, sıtmayla etkin mücadele için ilaçların tedarik edilmesi ve gerekli yerlere dağıtımı, bölgelere göre sıtma ile mücadele edilen alanlar ve son olarak da sıtma hakkında köylülerin bilgilendirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Bahsedilen bu konularla ilgili pek çok belge tespit edilmiştir. Bunlar sıtma ile ilgili mücadeleyi ortaya koyabilecek bilgileri içerir niteliktedir. Bu sebeple belgelerin bazıları değerlendirmeye tabi tutulurken, bazıları ise önemlerine binaen küçük değişikliklerle muhafaza edilmiştir. Sonuç bölümünde ise araştırmada elde edilen bulgular hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Son olarak tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup bana yardımcı olan, çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Tekir'e, tez sürecinde çalışmamın kaynaklarını bulmamda yardımcı olan arkadaşım Arş. Gör. Ömer Ferit İmlak'a, Arş. Gör. Semra Canan Yıldız'a, Değerli Öğretmenim Yüksel Kılıç'a, beni bu günlere sevgi ve saygı kelimelerinin anlamlarını bilecek şekilde yetiştirerek getiren ve benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, tüm eğitim hayatım boyunca, maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkür ederim.

GİRİŞ

I. SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE

A. Sıtma Hastalığının Ortaya Çıkması

Devletlerin en büyük sermayeleri nitelikli nüfuslarıdır. Çağdaş dünyada söz sahibi olan devletlerin sahip oldukları kalabalık nüfusları dikkat çekmektedir. Bu tarz devletler nüfus siyasetine büyük önem verdikleri gibi nüfus politikasını çalışma programlarının en önemlisi olarak kabul ederler. Nüfusun niceliği yanında niteliği de çok önemlidir. Yetişmiş iş gücünün oluşması ve onların yerli yerinde istihdam edilmesi devletlerin güçlü olabilmek için en temel hedeflerinden birisidir. Bu yüzden nüfusun sağlıklı bir şekilde kalması ve üremesi en temel amaçlar arasındadır. Buna karşılık hastalıklar, kötü sağlık koşulları, yetersiz beslenme ve bilgisizlik nedeniyle yaşanan can kayıpları en dikkat çekici unsurlardır. Sağlıklı bir yaşam idame ettiren toplum, devlet için her zaman daha önemlidir. Çünkü nüfus gündelik iş gücünü sağladığı gibi savaşlarda ise caydırıcı bir unsurdur. Bu yüzden hem nüfusun kalifiye olması hem de onun korunması gereklidir. Bunun için devletlerin sağlık politikalarına yaptıkları yatırımlar ortaya çıkması muhtemel ölümlerin önlenmesi açısından önemlidir. Günümüzde gelişen tıp sayesinde geniş kitleleri etkileyen büyük salgın hastalıkların önüne geçilebilmektedir.¹

Bazı hastalıklar vardır ki büyük bir kitleye yayılarak ölümlere yol açıp hamile kadınlardan çocuklarına geçerek gelecek nesli dahi tehdit etmektedir. Örneğin; sıtma hastalığı ateşli nöbetleri sebebiyle erkeklerin üreme fonksiyonlarını da yok eden ve böylece neslin sona ermesine sebep olan hastalıklar arasındadır. Bu bulaşıcı hastalıkların tedavi yöntemlerinin gelişmesine kadar binlerce insan hayatını kaybetmiş, büyük nüfus kayıplarına yol açmıştır. Yüzyıllardır tüm dünyada bulaşıcı hastalık ve salgınlar büyük yıkımlara sebep olmuştur. Bulaşıcı hastalıklar insanları doğrudan etkileyen doğal afet grubu içinde değerlendirilir. İnsanların çevre ve doğa şartları üzerinde yaptığı bilinçsiz birtakım uygulamaların salgın hastalıklara davetiye çıkardığına tarihin her devresinde rastlanmaktadır.²

¹ Arif İsmet Çetingil, *Sıtma, İktisadi Tesirleri ve Mücadele Tedbirleri*, İkinci Üniversite Haftası Diyarbakır, İstanbul 1942, s. 144.

² Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 10.

Sıtmanın ilk olarak ortaya çıkışı hakkında Afrikalı çiftçilerin tarım alanı açmak amacıyla yağmur ormanlarını yok etme çabaları sonucu oluşan bataklıklar yoluyla meydana geldiği tahmin edilmektedir. Bu bataklıklarda sıtmanın taşıyıcısı anofeller* hızla üremiş ve hastalığı bütün kıtaya yaymışlardır. Sıtma hastalığı Afrika kıtasından siyahi köleler vasıtasıyla çıkmış ve Hindu toplumu tarafından hala “*hastalıkların kralı*” olarak kabul edildiği Hindistan’a yerleşmiştir. Hastalık milattan birkaç yüzyıl önce Çin’e ulaşmış, Hipokrat sıtmayı yakından tanımış ve günlük, güneşli ve yetmiş iki saatte bir gelen ateş nöbetlerine dair çizelgelerle hastalığı tarif etmiştir. 33 yaşına kadar bütün Pers ülkesini, Suriye’yi, Fenike’yi ve Mısır’ı fetheden Büyük İskender bu hastalığı yenememiştir. Sıtma, Antik Yunan’da yaptığı sosyal tahribat neticesinde medeniyetin zayıflamasında etkili olmuştur; çünkü sıtma ülkenin bütün siyasal enerjisini yok etmiştir.³ Örneğin çivi yazılı metinlerde sıtma hastalığıyla ilişkili olduğunu düşündüğümüz belirtiler mevcuttur. Bu kaynaklarda sıtmanın belirtilerinden biri olan yüksek ateşten bahsedilmiştir. Ateşin nöbetler halinde yükselip azalması periyodik seyri ve terleme ve titreme gibi diğer belirtilerle olan ilişkisi gibi detaylar hakkında da bilgi verilmiştir. Sıtmanın türlerine göre kendini gösteren diğer belirtileri arasında baş ağrısı, ciltte soluklaşma, dişlerin birbirine vurması, nabzın ve tansiyonun düşmesi ve yükselmesi, mide bulantısı, ishal ve kusma vardır.⁴

Mısırlılardan başka Kıpçak Türkleri’nde de bu hastalıkla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Kıpçak tarihinin önemli kaynaklarından biri olan *Codex Cumanicus*’ta sıtma hastalığı *isilik* ismiyle belirtilmiştir. Dîvânü Lugatî’t-Türk’te geçen *bezgek* (*bezi*) kelimesi titreme, titretici sıtma anlamına gelir. Bir diğer örnek olan *yubakulak* da sıtmadan titreme karşılığında kullanılır. Yine bu eserde geçen *kezik* kelimesi insanı titreten sıtma, nöbet anlamlarına gelmektedir.⁵ Ünlü tıp bilgini İbn Sînâ da (930-1037) meşhur *El-Kanun Fit-tıbb* adlı eserinde sıtma ve buna benzer hastalıklarının belirtilerini günümüze yakın bir şekilde tanımlamış ve adı geçen eserinde sıtma ve benzeri hastalıkların tedavileri konusundaki geliştirdiği yöntemleri yazmıştır. Buna rağmen İbn

* Anofel: Sıtma mikrobunu taşınmasına neden olan ve yüzlerce türü bulunan bir sivrisinek cinsidir.

³ Ferdi Çiftçioğlu, 2. Abdülhamit Dönemi İzmir’de Salgın Hastalıklar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2014, s. 88.

⁴ Suzan Akkuş Mutlu, “Eski Ön Asya Toplumlarında Sıtma Hastalığı ve Tedavi Yöntemleri”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı Ankara 2017 s.107.

⁵ Tuğba Korhan, “II. Dünya Savaşı Sırasında İzmir’in Sıtma ile Mücadelesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, s. 371.

Sînâ sıtmanın bataklıklara yakın yerlerde daha fazla görüldüğünü gözlemlemiş ancak sivrisinek bağlantısını net olarak belirleyememiştir.⁶

Sıtma, Osmanlı coğrafyasında pek çok yeri gezerek 17. yüzyıl Osmanlı dünyası hakkında ilginç bilgiler sunan Evliya Çelebi'nin de dikkatini çeken küçük ayrıntılar arasında yerini almıştır. Evliya Çelebi gezdiği yerlerde karşılaştığı sıtma hastalığı hakkında eserinde ayrıntılı bilgi vermiştir. Sıtmanın ateşli bir hastalık olduğunu, nöbetler halinde gelen bu hastalığın önce üşüme ve titreme sonra da ateş belirtileri şeklinde kendini gösterdiğini nakletmiştir.⁷

Hastalıkla ilgili önemli bir literatür oluşmasına rağmen, sıtma ilk defa 1880 yılında *Alphonse Laveran* tarafından tanımlanmıştır.⁸ Sıtma hastalığının bataklıklardan, bataklıklarda olan bir çeşit maddenin ve pis kokusunun havaya çıkmasından, pis şeylerden meydana gelmesinden kaynaklandığına ilişkin inanış hastalığa ilişkin terminolojiyi de belirlemiştir. Sıtma hastalığı ile özdeşleşen malarya/malaria terimi Latince *kötü/fena hava* anlamına gelmektedir. *Plazmodium* cinsine ait tek hücreli asalakların insanın karaciğer hücrelerine ve alyuvarlarına girerek üremesiyle ortaya çıkan sıtma hastalığı, bataklıklardan çıkan gazlardan kaynaklandığına inanılmaktaydı. Bu sebepten muhtelif dillerde sıtmaya *bataklık humması* adı verilmiştir.⁹ Öncesinde hastalığın tam olarak ismi konulmamış olmakla birlikte sıtma pek çok medeniyet coğrafyasında tarif edilmiştir.

B. Dünyada Salgın Hastalıklar ve Mücadele

Salgın hastalıklar, sadece bireysel manada değil toplumsal anlamda da yıkıcı etkilere sahiptir. Pek çok köy ve kasaba şehrin harap hale gelmesine ve savaşların kaybedilmesine sebep olmuştur. Örneğin; Haçlı savaşlarının sıtma, Napolyon ordularının yaptığı savaşların tifo, Amerikan iç savaşının sonuçlarını belirlemede ise

⁶ Orhan Kılıç, "Eskiçağdan Yakınçağa Sıtma ve Tarihe Etkisi", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.152.

⁷ Cihan Özgün, "Anofeller", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 9.

⁸ Erol Karcı, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Sıtma İle Mücadelesi (1908-1914)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 283. Alphonse Laveran: Charles Louis Alphonse Laveran Fransız doktor. 1880 yılında Konstantin, Cezayir'deki bir askeri hastanede çalışırken sıtmadan ölen bir hastadan alınan kan yaymasında ki parazitleri gözlemledikten sonra sıtma nedeninin bir protozoa olduğunu keşfetti.

⁹ Çetingil, a.g.e., s. 147.

ishalin etkili olduğu bir gerçektir.¹⁰ 1860 yılında toplam nüfusu 32 milyon olan ABD dört yıllık iç savaşta nüfusunun yaklaşık 200 binini kaybetmiştir. Bu rakamlara hastalıktan dolayı meydana gelen 400 bin kayıp da eklenince iç savaşın Amerika'ya maliyeti 600 bin nüfusa ulaşmıştır.¹¹

Hastalıkların ordu içinde ortaya çıkması da askeri zaferleri sekteye uğratarak, siyasi başarısızlıkları beraberinde getirmiştir. Örneğin; sıtma hastalığına tutulmuş olmasından dolayı Haçlı ordusu, Müslüman orduları tarafından geri püskürtülmüştür.¹² Roma İmparatorluğu ve Han Hanedanlığı dönemlerinde artan ticari ilişkiler sadece yeni dinlerin ya da sanatsal değerlerin yayılmasını sağlamamış, hastalıkların ve mikropların bir taraftan diğer tarafa akışı da ciddi etkiler bırakmıştır. Artan ilişkiler Afrika'nın ve Avrasya'nın endemik salgınlarını epidemik salgınlara dönüştürürken her iki uygarlıkta da milattan sonra 1. yüzyıldan itibaren yoğunluk kazanan salgın hastalıkların neden olduğu nüfus kırılmaları, emek gücü eksikliği çöküşe zemin hazırlamıştır.¹³

Bu bakımdan dünya tarihinde meydana gelen önemli olaylar açısından salgın hastalıklar, üzerinde durulması gereken temel faktörler arasındadır. Bu bağlamda birçok savaşın sonucunu belirleyen salgınlarla imparatorlukların yıkılması arasında ciddi bir ilişki vardır. Özellikle hastalıkların insanların ölüm nedenlerinin başında gelmeleri dışında tarihi biçimlendirmekte de önemli rolü vardır. Eski dünyada topluluklar arasında dolaşan yalnızca mal, düşünce ve teknikler olmayıp, hastalık taşıyan mikroplar da bir toplumdan diğerine yayılmıştır. İlişkiler geliştikçe, daha önce büyük ölçüde dünyanın herhangi bir köşesinde sınırlı olan hastalıklar hızla diğer kesimlerine de geçerek daha önce hastalığın uğramadığı yerlerde büyük ölümlere sebep olmuştur. Bunun dışında sıtma hastalığı ateşli nöbetleri sebebiyle erkeklerin üreme fonksiyonlarını da yok edebiliyordu. Bu haliyle neslin kesintiye uğraması noktasında ciddi etkileri mevcuttur.¹⁴

Ulaşım imkânlarının artması ve özellikle coğrafi keşifler sırasında dünyanın bilinmeyen kısımlarına ulaşılmasıyla bu hastalıkların dolaşım ağı genişlemeye

¹⁰ Özgün, a.g.m., s. 7.

¹¹ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010 s. 6.

¹² Fatma Yıldız, *19. Yüzyılda Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Vebe, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2014, s. 28.

¹³ Ümüt Akagündüz, "II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Bir Sorun Olarak Sıtma ve Sıtmadan Korunma Çabaları", *Kebikeç*, 2016, s. 98.

¹⁴ Kılıç, a.g.m s.130

başlamıştır. Artan ilişkiler Afrika'nın ve Avrasya'nın endemik salgınlarını epidemi salgınlara dönüştürürken her iki uygarlıkta da MS. 1. yüzyıldan itibaren yoğunluk kazanan salgın hastalıkların neden olduğu nüfus kırılmaları, emek gücü eksikliği çöküş zemin hazırlamıştır.¹⁵ Avrasya'nın bir ucundan öbürüne sıralanan ülkeler arasında ve Afrika'nın çoğu bölgesinde sıklaşan ilişkilerin yaydığı salgın hastalıklar Roma ve Hun imparatorluklarının yıkılmalarının başlıca etkenleri arasında olduğu ileri sürülmektedir.¹⁶

Yine yukarıda da bahsedildiği üzere, sıtma hastalığı ateşli nöbetleri sebebiyle erkeklerin üreme fonksiyonlarını da yok edebiliyordu. Bu durum Romalıların doğum oranlarını hızla düşürmüştü. Roma ordusunda istihdam edilecek askerlere ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştu. Bu yüzden ordunun mevcudunu yükseltmek için sayıları hızla artmakta olan Romalıların dışında ve onların Barbar olarak adlandırdığı kişiler de askere alınmak zorunda kalınmıştı. MÖ. 4. yüzyıla gelindiğinde neredeyse tüm ordulara Germen kökenliler komuta ediyordu. Bunun yanı sıra İmparator Hadrianus, Titus, Tiberius ve Jül Sezar sıtmaya yakalanan ünlü yöneticilerdi.¹⁷

Bu tür kayıplar tıpla uğraşan insanları hastalıkların sebepleri üzerine düşünmeye zorlamıştır. Antik Yunan ve Roma'da sıtma hastalığının bataklıklardan yükselen kötü havanın solunmasıyla oluştuğu düşünülürdü. Bu dönemde çözümü bulunamadığından onlar kendilerince bazı korunma yolları geliştirmişlerdir. Tüm eski çağ toplumlarında olduğu gibi, çok tanrılı inanca sahip olan Yunan toplumu da tanrıları için tapınaklar kurmuşlar ve bu tapınaklara başta bulunarak hastalıklardan korunmayı amaçlamışlardır. Tanrılarına kurbanlar sunmuşlar ve arınma ritüelleri yapmışlardır. İbadet ettikleri tanrıların kendilerine iyi davranacaklarının ve hastalıklardan korunacaklarına inanmışlardır. Bireysel ritüellerin haricinde ayrıca herhangi bir hastalıktan ya da kötü ruhlardan korunmak için arındırılma ritüelleri bulunmaktadır. Arınma törenleri başka hiçbir dinde Yunan dinindeki kadar önemli olmamıştır.¹⁸ Öte yandan Amerika'daki yerlilerin bulaşıcı hastalıklara karşı hiçbir tecrübeleri yoktu. Onların geleneksel tedavi yöntemi, sıkı bir ter banyosundan sonra soğuk suya atlamaktı.

¹⁵ Aka gündüz, a.g.m., s. 98.

¹⁶ Özdemir, a.g.e., s. 3-4.

¹⁷ Kılıç, a.g.m., s. 130.

¹⁸ Mutlu, a.g.m., s. 90.

Bu usul çiçek ve kızamık gibi hastalıklarda ölme oranını artırmaktan başka bir işe de yaramıyordu.¹⁹

Sıtma mikrobunu aşılamanın bir tür sivrisinek olan anofeller ilk çağlardan sonra orta çağda da etkisini sürdürmeye devam etmiş, çok sayıda insanı ölüme sürüklemiştir. Bir yandan veba diğer taraftan sıtma, 6. yüzyıl boyunca gerek Avrupa devletlerinin gerekse Bizans imparatorluğunun nüfusunda yarıya varacak kadar azalmalara neden oldu. Amerika kıtasının keşfinden hemen sonra ise İnkalar gibi Amerikan yerlilerinden pek çoğu Avrupa'dan gelen ve yabancıları oldukları çok sayıda salgın hastalıklarla tanışmışlardı. Bu hastalıklar arasında sıtma da vardı. Yenedünyanın keşfinden sonra burada başlayan ilk salgın 1493'te Amerikalılara musallat olan domuz gribiydi. 16. yüzyıl başlarında Avrupa'da frengi ve veba gibi birçok salgın hastalık kol geziyordu. Frengi hastalığının denizciler tarafından Amerika'dan getirildiği düşünülmektedir. Bu yüzden frengi ve diğer bulaşıcı hastalıklardan korunmak için limanlarda karantina tatbikatlarının başladığı ve şehirlerdeki alt yapı sistemlerinin yeniden ele alınıp gözden geçirildiği bilinmektedir. Avrupalılar daha sonraki dönemlerde vebanın doğudan yani Osmanlı Devleti'nden yayıldığına inandıkları için sınırlarda geniş bir karantina ağı kurmuşlardır.²⁰ Fakat bu önlemlerin her zaman işe yaradığını söylemek mümkün değildir. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte hastalıklar daha çabuk yayılmaya başlamıştır. Örneğin 19. yüzyıl deniz yolculuklarında zamanı kısaltan hızlı buhar gemilerinin gelişmesi, Süveyş Kanalı'nın açılması gibi nedenler hastalık taşıyan virüslerin dolaşımını hızlandırdığı için büyük salgınlara sebep olmuştur.²¹

1850'lerden itibaren sıtmanın en önemli sebebi olarak sivrisinekler görülmeye başlandı. Bu yüzden Amerikalı hekimler 1898 yılında İspanyol-Amerikan Savaşı esnasında orduda 20.000'den fazla telefata sebep olan hummanın süratle yayılmasını tamamıyla sineklere atfetmişlerdir.²² Sıtmanın Avrupa'da gerilemesi ancak tıbbi alanda yaşanan gelişmeler sayesinde mümkün oldu. Hastalığı tedavi edici etkin ilaçların bulunması, iskân yerlerinin sıtma tehlikesinden uzak yerlerde seçilmesi, evlerin iyi

¹⁹ Orhan Kılıç, Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:6 Tarih Şubesi Yayınları No:5, Elâzığ-2004, s. 91.

²⁰ Kılıç, a.g.e., s.81.

²¹ Özdemir, a.g.e., s. 19.

²² Özgün, a.g.m., s. 43.

havalandırılmasını dikkate alan projelerin geliştirilmesi ve uygulanması hastalığın gerilemesindeki diğer belli başlı sebeplerdir.²³

Devlet bazında kinin ilacını 1900 yılında bir kanun ile düzenleyen ilk ülke İtalya olmuştur. İtalya'dan sonra Yunanistan, Bulgaristan, Arjantin ve Romanya da aynı uygulamaya geçmiştir. İtalya'da devletin kinin uygulamadığı 1900 ve 1901 yılında sıtma nedeniyle meydana gelen ölüm yılda 16.000'e yaklaştığı halde, 1902 yılında kanunun uygulanmasıyla 1908 ve 1910 yılında bu sayı 3.533 kişiye kadar gerilemiştir.²⁴ 20. yüzyıl başlarında sivrisineklerden korunmak için en çok tavsiye edilen cibinlik kullanımı idi. Ayrıca evlerin kapılarına, pencerelerine de tül kafesler konulması önerilirdi.²⁵ Savaş sırasında kinin sağlanmasında görülen güçlük dünyada sıtma ilaçları üzerine yapılan çalışmaları hızlandırmış, bunun sonucunda yaygın olarak *atebrin* kullanımına geçilmiştir. Türkiye'de 1944 yılından itibaren halka *atebrin* dağıtımına başlanmıştır.²⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu nüfus hareketleri ve sıtma ilaçları ithalinin güçleşmesi nedeniyle 1942-1943 yıllarında yurdumuzda sıtma epidemileri tekrarlamış ve sıtma oranı %32'ye yükselmiştir.²⁷

Sıtma Savaş Örgütü kuruluşunda sadece sıtma savaş hizmeti verirken, 1940'lardan itibaren diğer koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri alanında da yer almıştır. Bunlar bulaşıcı hastalıklara karşı aşılardan uygulanması, verem ve çocuk ishallerine karşı ilaç dağıtımı, her türlü hastayı muayene-tedavi, doğum ve ölüm takipleri, haşerelere karşı uygulama, hıfzıssıhha ve köy kanunlarına göre köy ve ilçelerin temizlik işlerini denetlemektir.²⁸ Sıtma hastalığından 1940'larda 300 milyon, 1957'de ise 200 milyon insan hastalanmış ve bu yıl bütün dünyada 2 milyon kişiyi öldürdüğü bildirilmiştir. 1976 kayıtlarına göre, sıtma hemen hemen bütün Avrupa ülkeleri ve ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde kaybolmuş ve bu kısım ülkelerde

²³ Kılıç, a.g.m., s. 125.

²⁴ Hot, a.g.e., s. 38.

²⁵ Özgün, a.g.m., s. 32.

²⁶ Erdem Aydın, "Türkiye Sıtma Savaşı ve Sıtma Savaş Örgütünün Tarihi", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.174.

²⁷ İnci Hot, Sıhhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1996), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul-2001, s. 35

²⁸ Hot, a.g.e., s. 42.

de kontrol altına alınmış olmakla birlikte, bugün bile çözüm bekleyen birçok yönleriyle, Dünya Sağlık Örgütünün önemli bir konusu olmaktan çıkamamıştır. Son 10 yıl içinde bazı ülkelerde özellikle Güney Doğu-Asya ve bazı Güney Amerika ülkeleriyle Türkiye’de gittikçe artan vakalarda bir epidemi bile kaydedilmiştir.²⁹

C. Osmanlı’da Salgın Hastalıklar ve Mücadele

Türkler Sıtma hastalığıyla ilgili bazı bilgilere sahiptiler. Türk toplumunda sıtma hastalığı ile ortaya çıkan titreme nedeniyle *bezgek* ya da *yubakulak*, sıtmaya tutulmak anlamında *isitmek*, sıtma nöbeti için *kezik*, sıtma nedeniyle zayıflamaya *sızgurmak*, sıtmayla vücudun ısınmasına da *yılıtmak* denilmektedir. Evliya Çelebi’nin 17. yüzyıl gündelik hayatı içinde kullandığı ve 19.yüzyıl Osmanlı dünyasında kullanılmaya devam eden haliyle sıtma sözcüğünün kendisinden yaklaşık yedi asır önce kullanılan *isilik* ya da *işitmek* sözcüğüyle benzer köklere sahiptir.³⁰ Türk boylarından biri olan Kıpçaklar tarafında da bu hastalığa dair bilgiler yer almakta ve Kıpçak tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Codex Cumanicus’ta sıtma hastalığı *isilik* ismiyle belirtilmektedir. Dîvânü Lugati’t-Türk’te geçen *bezgek (bezi)* kelimesi titreme, titretici sıtma anlamına gelmekteydi.

Buna karşılık Kıpçakların ve diğer Türk boylarının bu hastalığa karşı nasıl önlem aldıkları ve hastalığı nasıl tedavi ettikleri tam olarak bilinmemektedir. Fakat Türklerin bazıları büyü ve dini usullerle hastalığı tedavi etmeye çalıştıkları görülmektedir. Batakılık bölgelerin bulunması nedeniyle yağmurlu senelerde sıtma salgını mevcut olan Balıkesir’in Edremit İlçesi’nde sıtma tedavisi için yapılan uygulama şu şekildedir: Üç diş sarımsak ayıklanır ve üzerlerine şeytan yazılarak sabah aç karnına teker teker yutulurdu. Bir başka yöntem de kinin iki limon suyunun içine dökülür onun içine bir yumurta kırılır ve ayazda 12 saat bekletilir su sonrasında hastaya içirilir hastalığın geçeceğine inanılırdı. Tekirdağ’da sıtmayı tedavi etmek için sarımsak, kimyon, tuz karıştırılarak yenmekteydi. Antalya’da acı yavşan otu kaynatılıp ayazlatılarak hastaya içirilirdi.³¹ Anadolu’da sıtma hastalığını tedavi etmek için

²⁹ Ayhan Yücel, “Türkiye’de Sıtma Savaşı”, *Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı 18-19 Mayıs 1981*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1918 s. 44.

³⁰ Özgün, a.g.m., s.3.

³¹ Nagihan Baysal-Eren Ayçicek, “Geçmişte Anadolu’da Sıtma Fokloru”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçicek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.662-663.

kullanılan diğler bir yöntem çivileme yöntemidir. Nallama işleminde kullanılan çivilerden bir tane alıp ve çınar veya başka bir ulu ağaca çakılır. Bu sayede hastalığın geçeceğine inanılırdı.³² Bu tür deneye dayalı uygulamaların hastalığa çare arayan halkın farklı bölgelerde kültür öğelerine dönüştürdükleri söylenilebilir. Bu tür uygulamalara nazaran bazıları ise somut ve akılcı yani modern tıbbın gereklerini yerine getiren yöntemler uygulamışlardır. Bu yöntemler arasında örneğin; Türkmenler sıtma virüsünden korunmak için sineğin az bulunduğu yerlerde yaşamışlardır. Onlar yaylacılık ruhunu özlerinde taşıdıklarından, yazın yaylalara göçmüşler ve konar-göçer bir hayat sürdürmüşlerdir. Bu yaşam biçiminin diğler ayağı olan yaylalar ise köylüye hem hayvancılığı destekleyen hem de pirinç tarımının getirdiği zorlu yaşam şartlarına dayanmayı kolaylaştıran bir alternatif sunmuştur. Selçuklular devrinde bilhassa tababet ilmine çok önem verilmiş, tıbbi konular ilmi esaslara bağlanmış hekim ve cerrahlar yetiştiren tıp medreseleri açılmıştır. Burada yetişen doktorlar kervanlarla yapılan ticaret ve uzun süren savaşlar sonucunda bulaşan hastalıkları önlemek ve gerek karantina ve gerekse sıhhi yardımı kolaylaştırmak için çalışmışlardır. Onlar sadece halkın değil aynı zamanda askerlerin de sağlığını korumak için faaliyet göstermişlerdir. Buna göre zamanın en muhteşem askeri gücünü temsil eden Selçuklu ordusunda, 40 deve ile taşınabilen seyyar hastane örgütü bulunduğu söz edilmektedir.³³

Türklerin Anadolu'ya geldikleri sırada Anadolu'nun harap bir halde oluşunun ve Anadolu nüfusunun az olmasında salgın hastalıkların da büyük bir payı vardı. Bizans'ın özellikle köylülere getirdiği ağır vergiler ve Ortodoks mezhebinden olmayanlara baskısı halkın perişan olmasına neden olmuştur. Bu yüzden Anadolu'da Bizans idaresinde yaşayan halk yönetimden memnun değildir. Ayrıca aralıklarla süren İran, Arap ve Türk akınları halkın daha batıya göç etmesine yol açmıştı. Kısacası savaşlar, yönetimin baskısı ve salgın hastalıklar nedeniyle nüfus oldukça azalmıştır. Anadolu'daki nüfusun azlığı Türklerin burayı iskân edip yurt tutmalarına yol açmış ve Anadolu'nun siyasi tarihi Türk yerleşmesi ile yeniden şekillenmiştir.³⁴

Türklerin Anadolu'yu ele geçirdikleri sırada sıtma ve benzeri hastalıklardan etkilendiği tarihi belgelere yansımıştır. Örneğin, Sultan Mesut'un ordusuyla Kilikya'ya

³² Baysal-Ayçicek, a.g.m., s. 668.

³³ Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara 1973, s.13.

³⁴ Kılıç, a.g.e., s.102.

girip Til Hamdun'u kuşattığı sırada sıtma salgınına uğradığı ifade edilmektedir. Bu salgına ilişkin Papaz Grigor tarafından Urfalı Mateos'un Vekayi-name adlı eserinde yazılan zeyline notlar ilave eden Edouard Dulaurer'in, Abul-Farac'a dayandırdığı anlatımı söz konusu iddiayı güçlendirmektedir. Bu kaynak eserde Sultan Mesut'un büyük bir orduyla beraber Kilikya'ya girip Til-Hamdun'u muhasara ettiği, fakat Allah'ın onu on binlerce sinek ve eşek arısının saldırısıyla bozguna uğrattığı anlatılmaktadır. Ayrıca bu durum Hz. Musa zamanında Mısırlıların maruz kaldığı felakete benzetilerek, üç gün içinde havanın kirlendiği, pis kokuların ortaya çıktığı ve Türk karargâhında hastalığın yayıldığı şeklinde betimlenmiştir. Bu ifadeler Sıtma virüsünü taşıyan anafollerin savaş sırasındaki varlıklarına işaret etmesi açısından hayli güçlü ipuçları sunmaktadır.³⁵

Selçuklulardan sonraki dönemlerde de sıtmayla alakalı kaynaklara rastlamak mümkündür. Mesela 1593'te Halep'e yakın olan İskenderun sıtma yüzünden tamamen terk edilmiştir. Tarsus'tan İskenderun'a kadar olan İskenderun körfezi boyunca sıtma yaygın olarak görülmüştür. Çukurova'da sel baskınları çok olduğundan baskınlardan sonra oluşan bataklık bölgeleri, sivrisineklerin üreme yerleri olduğu için Sıtma salgınlarına her zaman zemin hazırlanmıştır. Buna rağmen bölgedeki sıtmaya karşı tam manasıyla önlem alındığını söylemek mümkün değildir. Ancak bölgedeki sıtmanın önlenmesi için Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren bir dizi önlemler aldığı bilinmektedir. Böylece devlet politikası olarak bataklıkları kurutma yoluna gitmiştir.³⁶ Yeterince önlem alamayan devlet yine de veba ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıkların görüldüğü yerlerde halkı rahatlatmak adına bir dizi tedbir almıştır. Bunlar arasında vergi muafiyetleri dikkati çekmektedir. Mesela, 1564 yılında Halep'te çıkan veba salgını nedeniyle Unkapani'nı iltizama alan Hacı Mahmut adlı kişinin bir yıllık iltizam bedeli olan 500 altın affedilmiştir. Erzurum halkına, Selanik'te miri çuka işleyen Yahudilere, Erdel hududundaki Hoybersin ahalisine de aynı toleranslı tutumun gösterildiğini müşahede edebiliyoruz.³⁷

³⁵ Özgün, a.g.m., s.7.

³⁶ Tuğba Korhan, "Çukurova Bölgesinde Görülen Sıtma Salgınlarının Tarihsel Süreci", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.605-606.

³⁷ Kılıç, a.g.e., s. 103.

Sıtma hastalığının ortaya çıkmasına sürekli zemin hazırlayan Menderes ovasındaki bataklıkların temizlenmesi meselesi Said Paşa ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümetleri döneminde gündeme gelmiştir. Menderes ovasındaki bataklıkların kurutulması ve ovada yapılan tarımsal üretimin arttırılmasına yönelik büyük bir proje II. Abdülhamit döneminde hayata geçirilmek istenmiştir.³⁸ Göl çevresinde oluşan bataklıklarda sivrisinekler türemekte ve bu nedenle birçok bulaşıcı hastalık ahalinin sağlığını tehdit etmekteydi. Bataklıklardan kaynaklanan salgın hastalıklar neticesinde nüfusun önemli bir kısmı yok olmuştur. 19. yüzyıl Konya salnamelerinde Beyşehir Kazasının göl kenarında olmasından dolayı havasının pek güzel olmadığından bahsedilmektedir. Ayrıca dönemin salnamelerinde bu bataklıklarda türeyen sivrisinekler sebebiyle bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı ve göl çevresinde yaşayan insanlar arasında ölüm oranlarının artış gösterdiği de ifade edilmektedir.³⁹ Bataklik ve sineğin bol olduğu yerlerden uzak kalınmasına rağmen Anadolu'nun tamamında insanlar iktisadi yapılarından dolayı bu tür yerlere yakın kısımlarda yaşamak zorundaydı. Ordu kazasında klasik dönemden beri pirinç yetiştirilmekteydi. Ordu'ya bağlı bazı nahiyelerden başka merkeze bağlı Akyazı, Eskipazar, Turnasuyu, Ağcaova ve Pazarsuyu gibi sahil şeridi ile dağlar arasındaki kıyı düzlüklerinde bulunan ve derelerle sulanan düzlük alanlarda yapılan çeltik tarımı, kesintisiz olarak geçen yüzyılın sonlarına kadar devam ettirilmiştir.⁴⁰

Osmanlı dünyasında hastalıkların sistematiğinin tam oturmadığı yıllarda birçok hastalığın ateşle seyrettiği durumlarda sıtma, hızlı ölüme sebebiyet verdiği hallerde ise veba olarak adlandırılması sebebiyle kısa sürede olup biten ölümcül hastalıklar için *bazen humma-yı veba'iyye* tabirinin kullanıldığına rastlanmaktadır. Mesela ünlü Osmanlı tarihçisi Naima Efendi, eserinin bir yerinde *humma-yı veba'iyye* tabirini kullanmıştır.⁴¹ 17. yüzyıl kaynakları arasında yer alan ve Osmanlı sosyal hayatı hakkında eşsiz bilgiler sunan Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde sıtma ve humma hastalığının ortaya çıkış sebebini bir yerin havasıyla açıklar. Mesela; Belgrad'ın hoş ve

³⁸ Karcı, a.g.m., s. 290.

³⁹ Hüseyin Muşmal-Berna Korucu Üçüncü, "XIX. ve XX. Yüzyılda Beyşehir Gölü Çevresinde Görülen Sıtma Hastalığı ve Hastalığa Karşı Alınan Bazı Önlemler", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 508.

⁴⁰ İlhan Ekinci, "19. Yy'da Bir İskele Kasabası Olan Ordu'nun Bataklik ve Sıtma İle İmtihanı", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 574.

⁴¹ Kılıç, a.g.m., s.119.

güzel bir havaya sahip olduğunu ve burada sıtmaya rastlanmadığını söyler. Buna karşılık Bosna taraflarında Gebele Çiftliği adlı kasabanın etrafının taşlık olması sebebiyle havasının çok sıcak ve ağır olduğunu ve bu yüzden sıtma hastalığının çok görüldüğünü belirtir.⁴²

Sıtmanın tedavisi hakkında Avrupalı seyyahların anlatılarında oldukça az bilgi bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Kelemen Mikes, 17 Eylül 1726 tarihli mektubunda sıtmaya yakalandığında lahana turşusunun suyuyla tedavi olduğunu söylemektedir. Mikes durumu şu şekilde ifade ediyordu; “*Ablacığım ben kendimi nasıl iyi ettim biliyor musun? Kıymetli bir Erdel ilacı ile bunu söylediğim zaman herkes, ille beyimiz çok güldü. Bu kıymetli ilaç lahana turşusunun suyudur. Bu fayda ettikten sonra ne diye o pahalı Hint ilaçlarını arayıp gzmeli? Yalnız şimdi, ilkinden daha şiddetli ve bir fiçı lahana suyunun da geçiremeyeceği başka bir sıtmanın gelmesinden korkuyorum.*”⁴³

Parazitoloji Öğretmeni İsmail Hakkı Bey 1912 yılında, Anadolu’da kurulan birçok uygarlığın yıkılmasında sıtmanın rolünün büyüklüğünü “...memleketimizin büyük bir kısmı humma-i merzagiden bir salhane hükmündedir. Nüfusumuzun en azından dörtte üçü humma-i merzeginin darve-i kahharanesi altında eziliyor” şeklinde anlatmaktadır. İsmail Hakkı Bey sıtma sorununa ve toplum sağlığı açısından ciddiyetine dikkat çekmiştir. Osmanlı toplumunda sıtmanın yarattığı tahribata karşı gerekli önlemlerin alınamamasında imparatorluğun yıkılış evresinde yaşadığı sorunlara öncelik vermesinden kaynaklanmış olabileceği iddiaları tartışmaya açıktır.⁴⁴ Nitekim yukarıda da görüldüğü gibi daha Selçuklular zamanında hekimler ve cerrahlar yetiştirilmesi için tıp medreseleri açılmıştır ve Selçuklu ordusunda, 40 deve ile taşınabilen seyyar hastane örgütü bulundurulmuştur.⁴⁵ Ayrıca sıtmaya karşı iyileştirici etkisi olduğu anlaşılan kinin hakkında ünlü Osmanlı hekimi Ali Münşi, 1732 tarihli “*Risale-i Hasiyeti Kınakına*” adlı kitapta önemli bilgiler vermiştir.⁴⁶

Sıtmaya karşı iyileştirici etkisi olduğu anlaşılan kinin hakkında Ali Münşi’nin bilgilerine rağmen Osmanlı imparatorluğunda toplum sağlığı hizmetinin ihtiyacı

⁴² Kılıç, a.g.m., s.126.

⁴³ Mehmet Yaşar Ertaş- Bedizel Aydın, “Seyahatnamelere Göre Osmanlı Ülkesinde Sıtma (16-18. Yüzyıllar)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı Ankara 2017, s. 216-217.

⁴⁴ Özgün, a.g.m., s. 61.

⁴⁵ Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, s. 13.

⁴⁶ Aydın, a.g.m., s. 162.

karşılatabildiğini söylemek zordur. Var olan kurumların da basit ve halkın ihtiyaçlarına cevap verecek derecede olmayıp tedavi olanakları azdır. Bununla birlikte bu tür hizmetler Dâhiliye Nezareti'nin bir şubesi tarafından yönetilmekteydi. Daha ziyade veba, kolera, çiçek hastalıkları gibi tehlikeli ve salgın yapan hastalıkların önlenmesi için aşı ve karantina tedbirleri uygulanırdı. Bu nedenle sağlık alanındaki çalışmalar çok sınırlı ve yetersizdi.⁴⁷ Osmanlı'da darüşşifalar ve bimarhaneler diğer İslam toplumlarında olduğu gibi Osmanlı'da da kurumsallaşmış sağlık müesseseleridir. Osmanlı Devleti Cumhuriyet'e kadar sağlık hizmeti anlamında resmi bir sağlık politikası belirlememiş sağlık hizmetlerinin devletin yükümlülüğü olarak algılanması ve resmen ilanı göz ardı edilmiştir.⁴⁸

Genellikle vakıflar eliyle kurulan hastaneler de imparatorluğun her tarafına dağılmış değilse de çağdaşlarıyla karşılaştırıldığı zaman Osmanlıların pek çok hastane kurdukları da söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Anadolu'da açılan sağlık tesislerinden bazılarının kuruluş tarihleri ve isimleri şöyleydi:

1399 Bursa: Yıldırım Sultan Beyazıt Hastanesi,

1421-1451 Edirne: İkinci Sultan Murat Cüzzamhanesi

1470 İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Hastanesi ve Üniversitesi

1486 Edirne: İkinci Sultan Beyazıt Hastanesi

1514 İstanbul: Yavuz Sultan Selim Cüzzamhanesi

1555 İstanbul: Kanuni Sultan Süleyman Hastanesi Merkez Eczanesi ve Üniversitesi

1539 Manisa: Kanuni Sultan Süleyman validesi Hafsa Sultan Hastanesi

1539 İstanbul: Kanuni Sultan Süleyman Haremi Hürrem Sultan Hastanesi

1583 İstanbul: Üçüncü Sultan Murat Validesi Nur Banu Sultan Hastanesi (Üsküdar)

1616 İstanbul: Birinci Sultan Ahmet Hastanesi⁴⁹

⁴⁷ Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, s. 5.

⁴⁸ Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar, *Osmanlıdan Cumhuriyete Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 4-5.

⁴⁹ Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, s. 17.

Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetleri 15. ve 19. yüzyıl arasında hekimbaşılık kurumu tarafından yönetilmekteydi. Sağlık personelinin atanma, yer değiştirme, işten el çekirme gibi özlük işleri, hekimlerin sınavları, mesleki bakımdan yetersiz olanların hekimlik yapmalarının önlenmesi ve bunun gibi hizmetlerinin yanı sıra ülke geneline koruyucu önlemler, salgın hastalıklarla savaş, hastane açma gibi işlerden hekimbaşılık sorumluydu. Hekimbaşılık bugünkü Sağlık Bakanlığı'nın yetkilerine benzer yetkilere sahipti. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde birçok alanda olduğu gibi tıp alanında da yenileşmeye gidilmesi sonucunda hekimbaşılığın yetkileri sınırlandırıldı ve görevi sarayın sağlığı ile ilgili olanlardan ibaret kaldı.⁵⁰

Tahsisat yetersizliğine ek olarak doktor sayısının da istenilen düzeyde olmaması Osmanlı hükümetinin bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmesini güçleştirmekteydi. İstanbul civarındaki köylerde 1897 tarihinde, sıtma hastalığı ortaya çıkmış ve üç bin kişi bu hastalığa yakalanmıştır.⁵¹

Balkan Harbi'nin geride bıraktığı zorluklar, zor durumda olan devleti her alanda çok etkilemiştir. Özellikle savaşın sonunda, Edirne'den, İstanbul'a ve Anadolu'nun bütün coğrafyasına yayılan salgın hastalıkların neden olduğu tahribatla, göz ardı edilemeyecek miktarlara ulaşan bir insan telefatinin varlığı gözden kaçırılmamalıdır. Büyük savaşın başında sultanın cihat ilanı ile birlikte yaklaştığına inanılan karanlığın dehşeti imparatorluğun Müslüman tebaasına hemen hâkim olmuş ve böyle anlarda normal karşılanan uhrevi coşkuyu bile daha başlamadan ürkütücü bir ölüm sessizliğine dönüştürmeyi başarmıştır.⁵²

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sırasında anofellerin yarattığı sıtma salgınına karşı tedbirler almakta güçlükler yaşadı. Ahmet Emin Yalman, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda halka etkili bir sosyal yardım hizmeti sunamamasının nedenleri arasında ülkenin yetersiz kaynakları, ülkenin doktorlarının pek çoğunun orduda görevlendirilmiş olması, Osmanlı coğrafyasında ulaşımda yaşanan problemlerin bulunduğunu sıralıyordu. Yalman'ın da haklı olarak işaret ettiği şekilde

⁵⁰ Mustafa Öztürk, "Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* Yıl 1999, 6 (1), s. 37.

⁵¹ Nursal Kumaş, "Osmanlı Devleti Döneminde Sıtma Hastalığını Önlemeye Yönelik Hükümetin Aldığı Tedbirler (1860-1922)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 262.

⁵² Özdemir, a.g.e., s. 242.

1914'ten 1918'e kadar Osmanlı Devleti'nin mali anlamdaki yetersizliği sivil halka hem sosyal hem de tıbbi yardımın ulaşmasına engel oldu.⁵³

Birinci Dünya Savaşı'nda, Anadolu ve çevresindeki bölgelerde veba, tifüs, verem, kolera, dizanteri, humma-i racia ve sıtma gibi birçok bulaşıcı hastalık salgın niteliği kazandı. Bu savaşta toplam 412 bin asker sıtma hastalığına yakalandı ve bu hastaların yaklaşık 20 bini hayatını kaybetti.⁵⁴ 1915'te çok sağlıklı olmayan istatistiklere göre hastanelere başvuranların 9.485'i hayatını kaybetti. Hafız Hakkı Paşa'nın 20 Ocak 1915'te günlüğüne kaydettiği rakamlar bunu doğrular niteliktedir. Hastalıktan dolayı hayatını kaybeden asker sayısı 5.842 iken aldıkları yaralardan dolayı şehit olan asker sayısı 3.643'tür.⁵⁵

1918 yılında salgınlar açısından Anadolu'nun manzarası her türlü alt yapıdan ve sağlıklı yaşam koşullarından yoksun, %50'den fazla sıtmadan, birkaç aileden birinde tüberkülozdan, bölgesel afetler halinde trahom, frengiden, yaygın biçimde kolera, tifüs, tifo ve diğer salgın ve bulaşıcı hastalıklardan yatan, ölen veya sakat kalmış bir topluluk bulunmaktadır.⁵⁶

Osmanlı ordusundaki firarilerin salgın hastalıkların yayılmasındaki rolleri çok büyüktür. Firarilerin sayıları yüksek miktarlara ulaştığı için tehlikeleri şiddetli ve sürekli olmuştur.⁵⁷ Büyük harp esnasında, Osmanlı ordusu her şeyden ziyade olarak sıtmadan büyük zayıyata uğramıştır. En korkunç silahlar bile sıtmanın mucip olduğu zararları doğuramazlardı. Çanakkale ve Ege sahillerini koruyan V. Ordu mintikasındaki sıtma tahribatı dört yıllık süreçte aşağıdaki tabloda görülmektedir.⁵⁸

<i>Yıl</i>	<i>Hasta</i>	<i>Ölüm</i>
1915	16.271	1.647
1916	47.481	2.234

⁵³ Özgün, a.g.m., s.13.

⁵⁴ Kumaş, a.g.m., s. 260.

⁵⁵ Süleyman Tekir, "Sarıkaş Harekâtı Sonrası Türk Ordusunda Görülen Salgın Hastalıklar ve Yaşanan Kayıplar", *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, s. 273.

⁵⁶ Özdemir, a.g.e., s. 311.

⁵⁷ Özdemir, a.g.e., s. 344.

⁵⁸ Çetingil, a.g.e., s. 146.

1917	39.227	2.076
1918	14.006	704

Tablo 1: V. Ordu Mıntıkasında Sıtmadan Kaynaklı Hastalık ve Ölüm Miktarları

Tablo incelendiğinde 1915'te kurulup 1918'e kadar görev yapan V. Ordu'nun Batı Anadolu bölgesinde görev yaptığı sırada İtilaf Devletleri ile yaptığı mücadelenin yanı sıra sıtma hastalığı ile de yoğun mücadele ettiği görülmektedir. 6 binden daha fazla asker sıtmadan kaynaklı hayatını kaybederken, 120 bin asker ise hastalıktan dolayı savaş dışı kalmıştır.

<i>Yıl</i>	<i>Hasta</i>	<i>Ölüm</i>
1914	15.951	42
1915	80.389	4.065
1916	146.336	6.901
1917	133.147	6.517
1918	36.846	3.043
Toplam	412.671	20.568

Tablo 2: Hasta ve Ölüm Oranları

Bu istatistiklerde açıkça görüldüğü üzere sıtma Anadolu'nun güç ve kudretini azaltan savunma gücünü derinden sarsan tahripkâr bir hastalıktır. Dönem içerisinde dünyanın diğer coğrafyalarında da benzer durumlarla karşı karşıya kalındığı görülmektedir. Prof. Reiner Müller tarafından yapılan tetkiklerde dünyada 800 milyon sıtmalı hasta mevcut olduğunu, S.P James ise ölüm vakalarının 3.5 milyon civarında olduğunu tespit etmiştir. İnsanlık tarihinde kayıt altına alınan hiçbir hastalık bu derece yüksek kayıp göstermemiştir. Yakın tarihin en büyük salgın hastalığı olan *İspanyol nezlesi* bile 20 milyon ölümle sınırlı kalmıştı. Fakat bu hastalığın etkileri birkaç yıl içerisinde tamamen geçmiş ve tahribatı bu kadar geniş olmamıştı.⁵⁹

⁵⁹ Çetingil, a.g.e., s.146-147.

Öte yandan Anadolu’da sadece sıtma hastalığı değil bunun yanında başka pek çok hastalıkta görülmekteydi. Bunlar arasında sayılabilecek olan frengi özellikle 1829’da Rus orduları tarafından bulaştırılmış yer değiştirmeleri ve terhislerle yurda yayılmıştır. 1890’larda İstanbul’da her yer türlü kontrolden uzak, genelev sokağı olan Ziba sokağına yerleşen yabancı fahişelerin de yayılmada rolleri olmuştur. Paşa konaklarında çalışan aşçılar, ayvazlar ve müstahdemler bu sokaktan aldıkları frengi ile ailelerini de aşlamak suretiyle felakette öncülük yapmışlardır.⁶⁰ Zührevi hastalıklar için İstanbul’da 1854 Kırım Harbi’nden sonra gittikçe artan hastalıkları kontrol altına alabilmek için gizli fuhuşla mücadele etmek için 1856-1858 tarihlerinde ilk defa aleni genelevler açılmış fakat çoğu ecnebi olan bu kadınların hürriyetleri kısıtlanır diye zührevi hastalıklarla mücadele yapılmamıştır. Ancak 1869-1870 yıllarında Beyoğlu’nda fuhuşla mücadele için sağlık komisyonu kurulmuştur.⁶¹

Devlet halkı salgınlardan korumak için duyurular da yapmıştır. Mesela 1895 yılında Tarsus’ta görülen kolera salgının yayılmasını engellemek için normal kanal suyunun içilmesinin yasaklanması, suların şehre uzak kuyulardan çekilmesi ve yahut nehrin gerisinden alınması ve kaynatılarak içilmesi yönünde devlet halka uyarılarda bulunmuştur. Ancak halk bu duyurulara pek kulak asmamış ve kanalların suyunun kullanılması engellenememiştir. Bu yüzden de salgın, toplum arasında yayılma göstermiştir.⁶²

Halka ücretsiz ilaç dağıtılması ise sosyal bir hizmet olarak görüldüğünden acil durumlarda çiçek aşısı gibi sıtmayla mücadele için kullanılan sülfatın da ihtiyaç halinde teminine çalışılmıştır. Örneğin 31 Temmuz 1865 tarihli bir belgeye göre, Düzce’de vuku bulan sıtma hastalığından dolayı Bolu Kaymakamlığı, Sadaret ve Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye Nezareti arasındaki yazışmalar sonucunda Bolu halkı için talep edilen 30 şişe sülfatın acilen gönderilmesine karar verilmiştir.⁶³ Osmanlı Devleti’nin bulaşıcı hastalıklara karşı aldığı tedbirlerin başında Anadolu’da ihtiyaç duyulan yerlere hekim, eczacı ve aşıcı tayini gelir. Tanzimat döneminde ve sonrasında devletin halk sağlığıyla

⁶⁰ Özdemir, a.g.e., s. 45.

⁶¹ Rüknettin Ögütmen, “Türkiye’de Zührevi Hastalıklarla Savaş”, *Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı, 18-19 Mayıs 1981, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları*, İstanbul, 1981, s. 37.

⁶² Yıldız, a.g.e., s. 66.

⁶³ Mehmet Yaşar Ertaş-Fatma Yıldız, “19. Yüzyılda Anadolu’da Sıtma’nın Görüldüğü Yerler ve Alınan Önlemler”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 241.

yakından ilgilendiği vilayetlere ve taşraya memleket tabibi adı altında hekimler gönderilmiştir. Bu hekimlerin görevleri 1871 yılında yürürlüğe giren İdare-i Umumiye Tıbbiye Nizamnamesi'nde belirtilmiştir.⁶⁴

İşte bu tür hastalıklara önlem almayı isteyen devlette sağlık hizmetlerine yönelik faaliyetler yoğunlaşmaya başlamıştır. 1870 tarihli nizamname ile ilk sağlık idaresi olan İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kuruluşu emredilmiştir. Nizamname hükümleri uygulanmadığından sağlık işleri 1878 yılında kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından idare edilmiş fakat siyasi endişelerden dolayı gereken önem verilememiştir. 1876 Kanun-i Esasi ve 1909 değişikliğinde sağlık hizmetlerine dair herhangi bir yasa hükmü yer almamıştır. Ancak 1908 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programında halkın sağlık seviyesinin yükseltileceği salgın hastalıkları yok etmek için çalışılacağı belirtiliyordu.⁶⁵ 1908 yılında Meşrutiyetin ilanından sonra yetkileri ve görevleri biraz daha genişletilen Meclis-i Umuru Tıbbiye Mülkiye ve Sıhhiye Umumiye kurulmuştur. Aynı yıl içerisinde bu meclis lağvedilerek özel bir kanunla Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul Emraz-ı Sâriye Mücadele heyeti kurulmuştur. Bu heyet önceleri yalnız tifüs, humma-i racia, kolera hastalıklarına karşı önlem alırken daha sonra çiçek ve veba da bu hastalıklar arasında yer almıştır.⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde salgınlarla mücadele için Dâhiliye Nezareti bünyesinde sağlık işleriyle ilgilenmek üzere Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi açıldı. Savaşın başında Dâhiliye Nezareti'nin adı, Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti olarak değiştirildi. Nezaret bünyesinde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Karantina İdaresi, Hicaz Sıhhiye İdaresi olarak üç ayrı birim oluşturulmuştur. 13 Nisan 1914'te yayımlanan *Emraz-ı Sâriye ve İstilaie Nizamnamesi* ile salgın hastalıklarla mücadele Osmanlı Hükümeti'nin görevleri arasına alınmıştır.⁶⁷

⁶⁴ Ertaş-Yıldız, a.g.m., s. 238.

⁶⁵ Kurt-Yaşayanlar, a.g.e., s. 4-5.

⁶⁶ Hot, a.g.e., s. 4.

⁶⁷ Neslihan Bolat Bozaslan, "Birinci Dünya Savaşı'nda 7. Kolordu'da (Yemen) Sıtma ile Mücadele", (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Tarihsel *Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Ankara 2017, s. 343.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CUMHURİYET DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKASI

1.1. Milli Mücadeleye Başlarken Sıhhi Durum

Birinci Dünya Savaşı tıp dünyası için büyük kırılmalardan birisini teşkil etmektedir. Savaş öncesi dönemde tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de salgın ve bulaşıcı hastalıklar ile ilgili bilgi birikimi oldukça sınırlıydı. Savaş yıllarında birçok hastalıkla deneme yanılma yoluyla mücadele edilmeye çalışıldı. Hastalıkların yaygın bir hale gelmesinin başlıca nedenleri arasında hijyen koşullarının tam manasıyla sağlanamaması geliyordu. Cepheden sivile, sivilden ise cepheye geçişlerde gerekli arındırmalar yapılamadığı için hastalıkların yayılmasının önüne geçilemedi. Sivil halka hizmet veren doktorların büyük kısmının silahaltına alınması, halk sağlığında bozulmalara neden olan yegâne etmen oldu. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan yapılan göçlerle hastalıklar farklı bölgelere taşındı ve Anadolu'nun sıhhi yapısı bozuldu. Farklı cephelerde mevsime bağlı olarak değişik hastalıklar görüldü. Hekimlerin insanüstü gayretleri neticesinde hastalıkların önüne geçildi ve 1918'de savaş resmen sona erdi.⁶⁸

Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesinin ardından her alanda olduğu gibi salgın hastalıklarla dolayısıyla sıtmayla yapılacak mücadele de TBMM eliyle yapılabilecekti. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişten miras aldığı ve geniş tahribata yol açan sağlık sorunlarının başında sıtma salgını gelmekteydi. Öneme binaen sıtma salgın ve etkileri TBMM'ye de çeşitli şekillerde yansımıştı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1923'te TBMM'nin açılış konuşmasında, ülkede büyük tahribata yol açan sıtma için tedbir alındığını, şartlar normale döndüğünde ortadan kaldırılması için gerekenlerin yapılacağını belirtmişti. Ali Fethi Bey ise 5 Eylül 1923'te 6. İcra Vekilleri Heyeti programını okurken "*karabela*" olarak adlandırdığı sıtmanın en büyük tahribatı yapan hastalık olduğunu hatırlatmış; büyük çaba ve finansman gerektirdiğini buna karşılık mütevazı şartlarla savaşmanın zorunluluğuna işaret etmişti. 27 Kasım 1924 tarihli hükümet programı görüşmeleri sırasında da "*Halkımızın bünye-i içtimaiyesini yıpratın sıtma ile ciddi bir suretle mücadeleye girişmek sıhhiye vekâletinin en esası umdesidir*"

⁶⁸ Süleyman Tekir, "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)", *BELGİ*, S.18 (Yaz 2019/II), s.1302.

demidir. 1925 başlarında Sıhhiye Vekili Mazhar Bey, sıtma sorununu “*mücadelenin fevkinde ad olunacak kadar mühim bir meseledir*” ifadeleriyle tanımlamıştır.⁶⁹

İşte bu şartlar altında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin sadece sıtma hastalığı değil genel olarak halk sağlığıyla ilgili teşkilatı ve bu teşkilatının kanun ve tüzüklerinin ortaya konulması elzemdi. Bu yüzden hemen sağlık politikaları geliştirilip bunların alt yapısı olan kanun ve tüzüklerin de belirlenmesi gerekmektedir. Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti’nin bu alana dair faaliyetleri ele alınacaktır.

1.2. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu

Uzun savaş yıllarından Türkiye Cumhuriyeti’ne kalmış olan nüfusun çoğu hasta, yaşlı ve sakatlardan oluşmaktaydı ve toplam 11 milyon civarındaydı. Mustafa Kemal Paşa’nın ifadesiyle Anadolu’nun durumu şu şekildeydi; “*yaşam adına, bayındırlık adına her şereften mahrum bir siyah toprak alanının üzerinde*” Türk ulusunun sosyal ve sıhhi bakımdan içinde bulunduğu tehlikeli durumun farkında olan Mustafa Kemal Paşa, sağlık hizmetlerinin modern anlamda bir devlet görevi olarak ele alınmasını sağlamak amacıyla Millî Mücadele’nin başlarında 23 Nisan 1920’de Ankara’da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 20 Mayıs 1920 tarihinde çıkardığı 3 numaralı yasa ile Türkiye tarihinde ilk kez bir *Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekâleti* (Sağlık ve Sosyal ve Yardım Bakanlığı) kurulmuştur. İlk Sağlık Bakanlığı görevine, Türkiye Büyük Millet Meclisince Dr. Adnan Adıvar seçildi.⁷⁰

Millî Mücadele yıllarında Vekâlet, iki katlı bir evde çalışmalarına başladı. Vekil ve memurlardan oluşan üç kişilik kadrosu ağırlıklı olarak Millî Mücadele’nin askeri sıhhi hizmetlerini eş güdümlü olarak düzenlerken öte yandan ise TBMM ile birlikte geleceğin programını oluşturmaya çalıştı. Erken Cumhuriyet dönemi sağlık hizmetleri 1923 yılına dek Kurtuluş Savaşı’nın olağanüstü koşulları içinde ve daha çok askeri alanda yürütülen sağlık hizmetleri şeklindeydi. Cumhuriyet’in ilanından sonra hızlı bir

⁶⁹ Eminaalp Malkoç, “Erken Cumhuriyet Döneminde Sıtma Mücadelesinin Alt Yapısı (1923-1927)”, Editör: Burcu Kurt, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, İstanbul 2017, s.170-172.

⁷⁰ Tekir, “Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)”, s.1303.; Ekrem Kadri Unat, “Türkiye’de Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş için Kuruluşlar ve Çalışmalar”, *Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı, 18-19 Mayıs 1981*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 5-6.

planlama sürecine girerek gelişmeye başladı. Yeni bir anlayış ve güçle merkez ve taşra örgütü biçimlendirilmeye çalışıldı.⁷¹

Dr. Adnan Adıvar'ın (1882-1955) uhdesinde kurulan Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti tarafından bu dönemde sağlık alanında izlenecek politikalar şu şekilde sıralanmıştır: *Sağlık teşkilatını kurmak ve geliştirmek, salgın hastalıklarla savaşmak ve koruyucu tedbirler almak, hekim ve diğer sağlık personel açığını kapatmak ve bayan hekim yetiştirmek, yetim ve kimsesiz çocuklara ve göçmenlere yardım etmek ve barındırmak, çocuk ölümlerini azaltmak, yurt dışından gelebilecek hastalıklara karşı tedbir almak, gerekli kanun, kararname ve tüzükleri çıkarmak, kurumlar arası işbirliğini sağlamak, öncelikli işlerden başlayarak sağlık problemlerini çözmek ve israftan kaçınmak.* Dr. Adnan Adıvar'dan sonra, bakanlığa atanan Dr. Refik Saydam (1881-1942), 1921-1937 yılları arasında (kısa süreli aralıklar dışında) bu görevde kalmıştır.⁷²

1 Mart 1923'te Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 4. toplanma yılını açarken ülkenin sağlık durumunu ve yapılması gereken sağlık işlerini aşağıdaki tarzda özetlemiştir: *Sağlık çalışmalarımızın önemli bir kısmı salgın hastalıkların durdurulmasına ve bulaşmayı önlemeye sarf edildi. Bu hastalıklardan yalnız çiçek ile lekeli humma bazı bölgelerde sınırlı bir şekilde salgın yapma istidadı göstermiş ise de zamanında alınan ve devam edilen durdurucu ve koruyucu tedbirlerle önlere geçilmiştir. Memleketin büyük bir kısmının düşman tarafından bir harabe şeklinde ve mazlum ahalisinin derin bir sefalet içerisinde bırakıldığı içeriden dışarıya ve dışarıdan içeriye sürekli bir göç akışının sürüp gitmekte olduğu şimdiki durum karşısında bu gibi hastalıkların görülmesi şaşırtıcı olmayıp belki bunların oldukları yerlerde çabucak söndürülmesinde gösterilen başarının kıvanç vermesi gerekir.*⁷³

1923'e kadar zamanın koşulları içerisinde yürütülen çalışmalar; Büyük zafer sonrası, özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra ilerlemeye yönelmiş ve yeni bir statü ve güçle hizmet alanı, merkez ve taşra örgütü gelişmeye başlamıştır. Vekâlet, 1925 yılında hazırlamış olduğu ilk çalışma programında acil tedbir alınması gereken sağlık sorunlarını şöyle tespit etmiştir: Devlet sağlık örgütünü genişletmek, çok fazla doktor

⁷¹ Saltık, a.g.m., s. 8.

⁷² Muzaffer Başkaya, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun'da Sağlık Alanlarında Karşılaşılan Sorunlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.11, 2011, s.74.

⁷³ Unat, a.g.m., s. 5-6.

yetiştirmek, sağlık memuru ve ebelerin sayısının köylere yetecek kadar çoğaltmak, memleketin muhtelif yerlerinde numune hastaneleri ile doğum ve çocuk bakımevleri açmak, sıtma, verem, trahom, frengi ve kuduz gibi önemli hastalıklarla mücadele etmek, sağlıkla ilgili kanunları yapmak, sağlık ve sosyal yardım örgütünü köye kadar götürmek ve son olarak Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu kurmak.⁷⁴

Ülkedeki sağlık, insan gücünün niceliği, niteliği ve dağılımıyla ilgi ciddi sıkıntılar mevcuttu. Şöyle ki, 1923 yılında Sıhhiye Vekâleti, İl Özel İdareleri ve Belediyeler emrinde çalışan sağlık personeli sayısı; 554 hekim, 560 sağlık memuru, 69 eczacı, 4 hemşire ve 136 ebeden ibaretti. Serbest olarak çalışan doktor sayısı 1.967 diğer sağlık personeli sayısı ise toplamda 5.284 kişiydi.⁷⁵

1.2.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Konuşmalarında Sıtma Hastalığı

Millî Mücadele boyunca ülkenin içinde bulunduğu güvenlik kaygıları bulaşıcı hastalıklarla birlikte sıtma hastalığının meclisin gündeminde çok sık yer almasına imkân vermemiştir. Güvenlik sağlıktan önce tutulmuştu, öte yandan sağlıklı istatistikler tutulmadığı için belki savaşlardan çok daha fazla insan salgın ve bulaşıcı hastalıklardan hayatını kaybediyordu. Ayrıca ülke bütçesinin önemli bir bölümü savunmaya ayrılmıştır. Ayrıca mevcut imkânlar dâhilinde salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda çaba gösterilmiştir. Savaş sona erdiğinde Sıhhiye Vekili Dr. Tefvik Rüştü Bey, salgın hastalıkların ülke içindeki durumu ve alınan önlemler konusunda bir bilgilendirmede bulunmuştu. 12 Şubat 1923'te yaptığı konuşmasında birkaç yıl önce İstanbul'da kendini gösteren veba ile mücadelenin devam ettiğini ama asıl yaygın olan hastalıkların başında çiçek ve sıtmanın geldiğini ifade ediyordu.⁷⁶

Bu konuşmadan birkaç gün sonra 1 Mart 1923'te TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa meclisin birinci dönem dördüncü toplantı devresini açtığı konuşmasında salgın hastalıklarda mücadele konusuna değinmiştir. Ülkenin düşman işgalinden kurtulduğu yeni bir devlet şeklinin tartışıldığı Lozan'da devam eden barış görüşmelerine ara verilen bir dönemde gerçekleşen bu konuşmasında Mustafa Kemal

⁷⁴ On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, Ankara 1938, s.334.

⁷⁵ Sadet Altay, "Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında Ebelik Eğitime ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış (1923-1938)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2017, s.181.

⁷⁶ Fevzi Çakmak, "TBMM Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017 s. 427.

Paşa sağlık alanında en mühim mücadelenin salgın hastalıkların yok edilmesi ve önlenmesine yönelik olarak gerçekleştirileceğini vurguluyordu. Bu mücadelede 1922 yılı içinde ülke içinde 337 doktor ve 434 adet sıhhiye memurunun istihdam edildiğini fakat ülke ihtiyacını teminden uzak olan bu miktarın doktor maaşlarını arttırmak askeriye doktor takviyesi sağlamak, mecburi hizmeti devreye sokmak ve daha fazla doktor yetiştirilmesi yolunda adımlar atmak suretiyle başarılacağını ifade ediyordu.⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa sıtma hastalığına yönelik alınan önlemler hakkında şu ifadelerde bulunuyordu: “*Sıtma hastalığının memleketimizdeki yayılması ve tahribatının derecesine karşı yeterli tedbirler olduğu iddia edilmemekle beraber şüphesiz pek müessir bir amil olan İstanbul Kimyahanesinde mamul devlet kinini kurslarının bin kiloya yakın mevcudu Ziraat bankası vasıtasıyla bütün mülhakata dağıtılmak üzere bulunmuş 250 kilo miktarında da parasız kinin dağıtılmış. Yine geçen sene tahsisatından artan kalan para ile hariçten yeniden bin kilo kadar kinin sipariş edilmiştir. Sıtma hastalığının kökünden yok olması için yegâne çare olan bataklıkların kurutulması ve ıslahı meselesine şehir ve köylerin şeraitini hıfzıssıhhasının ıslah ve olgunlaşmasına ise olağan koşullara ulaşır ulaşmaz başlamak icraatı nafia ve sıhhiyemizin en vazgeçilmez ve mühimlerinden biri olacaktır.*”⁷⁸

M. Kemal Paşa'nın 1 Mart 1923 TBMM toplanma yılı konuşmasındaki şu sözleriyle: *Mesai-yi sıhhiyemizin mühim bir kısmı emrazı müstevli yenin men ve tehdidi sirayetine sarf edildi. Bu türlü hastalıklardan yalnız çiçek ile lekeli humma bazı men atıkta mahdut bir şekli istila almak istidadını göstermiş ise de vaktiyle ittihaz olunan ve devam edilen tedbir-i mânia ve tahaffuziye ile önlere geçilmiştir. Memleketin büyük bir kısmı düşman tarafından bir harabe şeklinde ve mazlum ahalişi amik bir sefalet içinde terk edildiği, dâhilden harice ve hariçten dâhile mütemadi bir muhaceret cereyanının devam etmekte olduğu, vaziyet'i hazıra karşısında bu gibi hastalıkların görülmesi o kadar şayanı istiğfar olmayıp belki oldukları yerlerde süratle itfasında gösterilen muvaffakiyet müstelzim-i memnuniyettir. Müstevli ve sâri hastalıklara karşı insanları muhafaza hususunda büyük hizmetleri görülen aşuları ihzar ile meşgul hıfzıssıhha müessesatımız kemali muvaffakiyetle mesaisine devam ve mücadeleye nafi hidemat ifa etmektedirler. Kapitülasyonların fiili ilgası semeresi olarak beynelmil el bir idare*

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:28,1. Birleşim (1.3.1339), s.6.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:28,1. Birleşim (1.3.1339), s.6-7.

halinden çıkarılıp elyevm doğrudan doğruya vekâletin şubâtı idaresinden biri haline gelen sabık karantina umur-u sıhhiyesi de en müşkül şerait içinde devrî teslim edilmiş olmasına rağmen kemali muvaffakiyetle idame ve tedvir edilmektedir. Sıtma Hastalığının kökünden kal'î için yegâne çare olan teybis ve ıslah-ı arazi meselesine şehir ve köylerin şerait-i hıfzıssıhhasının ıslah ve istikmaline ise şerait-i tabiye avdet eder etmez başlamak icraatı nafia sıhhiyemizin en mübrem ve mühimlerinden biri olacaktır. Frengi mücadelesi her yerde faaliyet-i mutadesiyle devam etmektedir. Tahripkâr emraz-ı belediyemizden şüphesiz başlıcası olan verem hastalığına karşı şimdiye kadar ahval ve şeraitin maatteessüf tatbikına müssade ve imkân bahş etmediği tedabire başlangıç olmak üzere İstanbul'da veremliler tedavihanesi açmak ve bu suretle yeni ve pek lüzumlu bir mücadelenin ilk temel taşını koymak mutasavverdir.⁷⁹ Sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıkların önlenmesi yolunda mücadeleler başlatılması gerektiğini belirtiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu bir diğer konuşmada ise; “Bulaşıcı salgın hastalıklara karşı insanların korunması hususunda büyük hizmetleri görülen aşılı hazırlamakta olan Hıfzıssıhha Müesseseleri tam başarıyla çalışmalarına devam etmekte ve savaşa yararlı hizmetler görmektedirler.

Kapitülasyonların kaldırılması işinin meyvesi olarak uluslararası bir idare durumundan çıkarılıp doğrudan doğruya vekâletin idare kollarından biri haline gelen eski Karantina Sağlık işleri de en zor şartlar içerisinde teslim alınmış olmasına rağmen, tam başarıya sürdürülmekte ve yönetilmektedir.

Sıtma Hastalığının kökünden koparılması için biricik çare olan arazinin kurutulması ve ıslahı meselesi şehir ve köylerin sanitasyon şartlarının düzeltilmesi ve eksiksiz bitirilmesi ise normal şartlar gelir gelmez, başlama bayındırlık ve sağlık işlerimizin en kaçınılmaz ve önemlilerinden biri olacaktır. Frengi savaşı her yerde her zamanki çalışmalarla sürdürülmektedir.

Yıkıcı endemik hastalıklarımızdan kuşkusuz başlıcası olan verem hastalığına karşı şimdiye kadarki durum ve şartların maatteessüf müsaade ve imkân vermediği

⁷⁹ Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, s. 6-7., TBMM Zabıt Ceridesi. D:1, C:28,1.Birleşim (1.3.1339), s.6-7.

tedbirlere başlangıç olmak üzere İstanbul'da veremliler dispanseri açmak ve bu suretle yeni ve pek lüzumlu bir savaşın ilk temel taşını koymak düşünülmektedir.”⁸⁰

Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM'de görev alan vekiller ülke içinde yaptıkları seyahatlerde bulaşıcı hastalıklarla ilgili gördüklerini ve duyduklarını Meclis kürsüsünde ifade ederken, bu mücadelede karşılaşılan zorluklara yönelik ilginç anılarını da paylaşıyordu. Örneğin; Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) Bey, sıtma ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede bilgisiz salahiyesiz hocaların verdiği zararı ifade eden bir konuşmasında şu görüşlere yer veriyordu; “ *Eski bir mektebi aliye mezunu olmak dolayısıyla bildiğimi söylemek üzere köylülerden birisine diyorum ki, sıtma budur, emrazı sâriye budur, emrazı sâriye budur, filan... Tam sözlerime kanyor, ben zannediyorum ki, herif inandı, hâlbuki arkadan maatteessüf köyün imamı ben söylerken başını kaldırıyor, bunun fikrini çeliyor. Bizim sözler ise boşa gidiyor... Geçen gün Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden geliyordum. Şurada hastanenin yanındaki kapıdan geçerken bir kadın kapının birisini çalıyor ve diyor ki, Molla gel filan çocuğu sıtma tutuyor. Sıtmasını bağla buna karşı ben 'bağlamakla sıtma geçmez, bunun mikrobu vardır. İlacını alırsan geçer' dese ydim ve arkamda mahalle imamı bulunsaydı ve benim sözümün hilafında (karşısında) bir şey söylenseydi, imamın söziine kanar ve bana inanmazdı ki bu birçok tecrübe ile sabit oluyor.”⁸¹*

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sıtmalı oranı en yüksek bir seviyede bulunuyor ve bu durumu aydınlar ve ilgililer görüyor, göstermeye çalışıyor ve çareler arıyorlardı. 1924 yılı sonbaharında, Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam Bey başkanlığında toplanan bir komisyonca sıtmanın Türkiye'nin başına büyük bir bela olduğu ve bu hastalık ile mücadelenin Türkiye Cumhuriyeti'nin en etkili ve verimli çalışmalarından biri ve belki birincisi olacağı belirtilmiştir. Savaşların büyük etkisiyle salgın artmış 12 milyonluk Türkiye Cumhuriyeti'nin yarısı sıtmaya yakalanmıştı. 1923 yılında Sıhhiye Vekâleti ülke çapında 1.381 kilogram kinin dağıtmak suretiyle hastalığa müdahale etmek istemesine rağmen sayının büyüklüğü karşısında ilacın etkisi sınırlı olmuştu.⁸²

M. Kemal Paşa'nın TBMM'nin 1 Mart 1924 tarihli toplantısında yaptığı konuşmasındaki şu sözleriyle: *Nüfusumuzun muhafaza ve tezyidi gayesini ehemmiyetle*

⁸⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. 1, C. 28, s. 2.

⁸¹ Çakmak, a.g.m., s. 423. TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:22, 92.Birleşim (28.8.1338), s.402-403.

⁸² Korhan, a.g.m., s. 371.

nazarı dikkate vazederim. Sıhhati umumiye için esaslı olarak derpiş edilen tedabir aleddevam ikmal ve tevsî olunmaktadır. Feyyaz ve velüd olan Türk Milleti mütemadi fennî takayüdatı sıhhiyeye mazhar olunca Türk Vatanının süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur. Cumhuriyet'in nüfus siyasetine ve halk sağlığına verdiği önem çok açık biçimde görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinden nüfusun artırılması tezinin devlet siyaseti olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, aynı yıl Meclis'in ikinci toplanma yılı açılış konuşmasında da salgın hastalıklarla mücadele edilmesini, ölümleri azaltmanın ve nüfusu çoğaltmanın yararlı ve hatta mecburî bir siyaset olarak belirlemektedir. Ayrıca, sıtmaya karşı savaş açılmasına öncelik tanıdığını da ifade etmiştir.⁸³

Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra zamanın Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam başkanlığında, Müderris Dr. Refik (Güran), Müderris Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Miralay Dr. Tevfik Salim (Sağlam), Müderris Vet. İsmail Hakkı (Çelebi), Muallim Tabip Kaymakam Dr. Hüsamettin (Kural), Muallim Tabip Kaymakam Dr. Abdülkadir (Noyan), Dr. Mehmet Kamil (Berk), Dr. Osman Şerafettin (Çelik), Muallim Server Kamil (Tokgöz), Dr. Kilisli Rıfat (Kardam)'dan kurulu komisyonun 1924'te sunduğu raporda sıtmanın Türkiye'nin başına büyük bir bela olduğu bu sebeple de sıtma ile savaşın Türkiye Cumhuriyeti'nin en etkili ve verimli çalışmalarından biri ve belki de birincisi olacağı belirtilmiştir. Aynı yıl Ankara'da ilk geçici çalışma Dr. Şerafettin (Çelik) tarafından başlatılmış. İstanbul Bakteriyojihanesi'nde bir kurs tertip edilerek burada yetiştirilen elemanlarla 1925 yılı içinde Ankara, Adana ve Aydın'da çalışmalara girilmiştir.⁸⁴

2 Eylül 1925 yılında Ankara'da toplanan 1. Milli Tıp Kongresi'nde temel tartışma konusu sıtma olmuştur. Yapılan tartışmalarda öncelikli olarak yasal düzenlemelerin eksikliği göze çarpıyordu. Bunun üzerine ülkedeki sıtma ile mücadele esasları ilk defa Mayıs 1926'da kabul edilen 839 sayılı kanunla yasal zemine bağlandı. Bu kanunla sıtma mücadele örgütü kuruluyor ve şu esaslar getiriliyordu: Dalak ve kan muayeneleri ile sıtmalıların tespiti ve bunların parasız tedavileri; bataklıkların

⁸³Fahriye Emgili, "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Siyasetinde Sıtma Mücadelesinin Önemi" JASSS, No:50, 2016, s,299.

⁸⁴ Yücel, a.g.e., s. 46.

kurutulması ve sivrisinek yetiştiren jitlelerin ve çeltik sahalarının kontrol altına alınması.⁸⁵

1.3 Sıtmayla Mücadelede Gerekli Kanuni Düzenlemeler

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişten miras aldığı ve geniş tahribata yol açan sağlık sorunlarının başında sıtma salgını gelmekteydi. Önemine binaen sıtma salgın ve etkileri TBMM'ye de çeşitli şekillerde yansımıştı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1923'te TBMM'nin açılış konuşmasında, ülkede büyük tahribata yol açan sıtma için tedbir alındığını, şartlar normale döndüğünde ortadan kaldırılması için gerekenlerin yapılacağını belirtmişti.⁸⁶

Bulaşıcı hastalıklara karşı savaşta yapılacak işler için gerekli kılavuz kitap ihtiyacı istatistik ve neşriyat şubesinin 12609 sayılı ve 11 Ağustos 1924 tarihli yazısına uyularak Hudut ve Sevahil Sıhhiye Müdüriyet Fen Şubesinde H.Bertin-sans ve M.F.Carieu'nun "*Prophylaxise des Maladies Transmissable*" adlı kitabı "*Kabili İntikal Hastalıklardan Tevakki*" olarak tercüme edilip bastırılmış, ilgililere dağıtılmıştır. Bir yıl sonra bir daha bastırılmıştır. Bundan başka hekimler ve küçük sağlık memurları için çeşitli kurslar düzenlenmiştir. Bakanlığın 1925 çalışma programında bulunan Hıfzıssıhha Okulunun açılması 17 Mayıs 1925 tarih ve 1267 sayılı kanunda yer almış; ancak 1936'da Amerikalı Ralph Collins'in idaresinde olarak yılda iki kurs vermek ve her kursa 40 sağlık müdürü ve hükümet tabibi iştirak etmek üzere öğretime başlamıştır. Yurtta bulaşıcı hastalıklar üzerine dikkati çekmek ve bilgiyi arttırmak için Milli Türk Tıp Kongrelerinin de büyük katkısı olmuştur. 1925 yılında toplanan 1. Kongrede sıtma ve tüberküloz cerrahisi 1927'de toplanan 2. Kongre'de trahom ve tüberküloz 1929'da toplanan 3. Kongre'de frengi ve kızıl 1923'te toplanan 5. Kongrede Türkiye'de bağırsak parazitleri ve onlara karşı savaş 1937'de toplanan 7. Kongrede grip ana konular arasında yer almıştır. Bunlardan başka bu kongrelere çeşitli ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili serbest bildirimler sunulmuştur. 1931 yılında ise Türk Mikrobiyoloji cemiyetinin kurulmuş olduğu tespit edilmiştir.⁸⁷

1925 yılı Eylül ayında toplanan 1. Milli Tıp Kongresi çalışmalarının büyük bölümünü sıtma üzerinde yoğunlaştırmıştır. Sıtma ile mücadele için Türk Doktorları

⁸⁵Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s.105.

⁸⁶ Malkoç, a.g.m., s.170-172.

⁸⁷ Unat, a.g.e., s.11.

Uluslararası Sıtma Mücadele Kongrelerine katılırlarken, hükümet de 1926 yılında sivrisinek üreten jít ve çeltik alanlarının kontrol altına alınması ve bataklıkların kurutulmasına ilişkin 839 sayılı yasayı çıkarmıştır. 1927 yılında da talimatname ile ilgili önceki yasaların uygulama şekilleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.⁸⁸ Sıhhiye Vekâleti sıtma mücadelesine katılmasını kabul ettiği doktorların belirlenmesi için Bakteriyolojihane Müdürü Refik, Kamil, Kilisli Rıfat, Neşet ve Osman Beylerden oluşan bir sınav heyeti kuruldu. Ocak 1925 sonlarından itibaren sınavları gerçekleştirilerek 17 doktordan 7'si başarılı olmuştur. Başarılı olan bu doktorların tahsil için Avrupa'ya gönderileceği tahmin edilmektedir.⁸⁹ 1925 baharında Sıhhiye Vekâleti, sıtma mücadelesi kapsamında doktorları yetiştirmek için İstanbul'da iki aylık kurs düzenlemeyi ön görmüştür. 826 numaralı *Etibbanın Sıtma Enstitülerinde Staj Mecburiyetleri Hakkında Kanun* üzerine yapılan tartışma ve görüşmelerden sonra 26 Nisan 1926 tarihinde yasallaşmıştır. Yapılan bu düzenleme ile tıp fakültelerinden mezun olan tabipler 1927 yılından itibaren Sıhhiye Vekâleti tarafından uygun görülen müesseselerde üç ay süreyle sıtma stajı yapmaya mecbur tutuldular. Stajın yapılmaması durumunda tabipler maaşlarını alamayacaklardı.⁹⁰

Sıtma ve sıtma savaşının bilimsel temeline ilişkin bir başka çalışma 2 Eylül 1925 tarihinde toplanan 1. Milli Tıp Kongresi'dir. Bu kongrede sıtma klinikten epidemiyolojiye kadar geniş bir kapsamda tartışılmıştır. 1926 yılında sıtma savaşını yasal temele oturtan hamle gerçekleştirilerek⁹¹ ülkede bulaşıcı hastalıklar konusunda dikkati çekmek ve bilgiyi arttırmak için Milli Tıp Kongrelerinde bulaşıcı hastalıklara yer verilmiştir. 1925 yılında düzenlenen 1. Kongre'de, sıtma, tüberküloz cerrahisi, 1927 yılında toplanan 2. Kongre'de trahom, tüberküloz, 1929 yılında toplanan 3. Kongre'de frengi ve kızıl, 1933'te toplanan 5. Kongre'de Türkiye'de bağırsak parazitleri ve onlara karşı savaş 1937 yılındaki 6. Kongre'de ise grip başlıca konular arasında yer almıştır.⁹²

Nüfusun çoğunluğunu oluşturan ilçe merkezlerindeki halkın, sağlık hizmetlerinden yararlandırılması için 1924'te 150 ve 1936'da 20 ilçe merkezinde

⁸⁸ Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın'da Sıtma Hastalığı ve Sıtma ile Mücadele", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 539.

⁸⁹ Kurt-Yaşayanlar, a.g.m., s.179.

⁹⁰ Resmi Ceride, 5 Mayıs 1926, S. 364, s.1327.

⁹¹ Aydın, a.g.m., s. 179.

⁹² Hot, a.g.e., s.7.

Muayene ve Tedavi Evleri açılmıştır. Bunlar daha sonra sağlık merkezlerine ve Sağlık Ocaklarına dönüştürülmüştür. 1923'e kadar zamanın güç koşulları içinde yürütülen bakanlık çalışmaları; ülkenin sağlık koşullarını düzeltmek, ulusun kişi ve toplum sağlığına zarar veren etmenlerle savaşmak, gelecek kuşakların sağlıklı olarak yetiştirilmesini sağlamak amacıyla hızla ilerlemeye yönelmiş ve yeni bir yapı ile hizmet alanı, merkez ve taşra örgütü genişletilmiştir. Bakanlık, 1925'te hazırladığı ilk çalışma planında çözülmesi zorunlu sağlık sorunlarını şöyle sıralamıştı:

- Devlet sağlık örgütünü genişletmek,
- Hekim, sağlık memuru ve ebe yetiştirmek,
- Numune hastaneleri ile doğum ve çocuk bakımevleri açmak,
- Sıtma, verem, trahom, frengi ve kuduz gibi önemli hastalıklarla savaşmak,
- Sağlıkla ilgili yasaları yapmak,
- Sağlık ve sosyal yardım örgütünü köye kadar götürmek,
- Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu kurmak.⁹³

Sıtma mücadelesi için kanuni olarak birtakım düzenlemeler yapılması gerekiyordu, hazırlanan kanun layihası Bakanlar Kurulu'nun 26 Aralık 1924 tarihli toplantısında karara bağlanarak TBMM'ye gönderildi. Ancak TBMM gündemine girdikten sonra kanun üzerinde yapılan tartışmalar ve yapılması istenilen değişikliklerden ötürü 13 Mayıs 1926 tarihinde yasallaştı. 839 numaralı Sıtma Mücadelesi Kanunu 29 Mayıs 1926'da Resmi Ceride'de yayınlandı.⁹⁴ Sıtma ile olağanüstü savaş yapılmasına ilişkin geçici kanunun yasal süresi 1945 yılı itibarıyla son bulmuştur. 1926 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren 839 sayılı *Sıtma Mücadele Kanunu* ile 1945 yılında kabul edilen 4707 sayılı olağanüstü kanunun uygulamalarından istifade edilerek ülke içinde oluşan yeni şart ve ihtiyaçlara uygun bir sıtma yasasının yapımı için meclis çalışmalarına başlamıştır. 1946 yılı şubat ayı içinde *Sıtma Savaşı Kanunu* meclis gündemine gelmiş ve 15 Şubat 1946 tarihinde kabul edilmiştir.⁹⁵

⁹³Saltık, a.g.m., s. 3.

⁹⁴Süleyman Tekir, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 402.

⁹⁵ Çakmak, a.g.m., s.457.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sıtmalılı oranı en yüksek bir seviyede bulunuyor ve bu durumu aydınlar ve ilgililer görüyor, göstermeye çalışıyor ve çareler arıyorlardı. 1924 yılı sonbaharında, Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam Bey başkanlığında toplanan bir komisyonca; sıtmanın Türkiye'nin başına büyük bir bela olduğu ve bu hastalık ile mücadelenin Türkiye Cumhuriyeti'nin en etkili ve verimli çalışmalarından biri ve belki birincisi olacağı belirtilmiştir. Savaşların büyük etkisiyle salgın artmış 12 milyonluk Türkiye Cumhuriyeti'nin yarısı sıtmaya yakalanmıştı. 1923 yılında Sıhhiye Vekâleti ülke çapında 1.381 kilogram kinin dağıtmak suretiyle hastalığa müdahale etmek istemesine rağmen sayının büyüklüğü karşısında ilacın etkisi sınırlı olmuştu.⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa döneminde bulaşıcı hastalıklarla savaşla ilgili birçok yasa, tüzük ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Sağlık ve yardımcı sağlık personelinin görev ve yetkilerini belirtmek amacıyla 1928 yılında 1219 sayılı "*Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun*" kabul edilmiştir. Sıhhiye Vekâleti mevcut merkez ve taşra örgütü durumu: 1930 yılında çıkarılan 1593 sayılı "*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*" ve 1936 yılında çıkarılan 3017 sayılı "*Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu*" ve bu kanunlara ek olarak çıkarılan kanunlarla almıştır.

Türkiye'de sağlık alanındaki en önemli düzenleme olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 5 Haziran 1930'da kabul edildi. Bu bulaşıcı ve salgın hastalıklar bakımından en önemli yasadır. Bu kanun 15 bap ve 309 maddeden oluşmaktadır. Bunun ikinci babı "*Sâri ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*"dir. 29-128'nci maddeleri kapsamaktadır. Bunun birinci faslı "*Hudutlar ve Sahiller*" ikinci faslı "*Memleket Dâhilinde Sâri ve salgın Hastalıklarla Mücadele*" üçüncü faslı "*Sıtma ile Mücadele*" dördüncü faslı "*Trahom ile Mücadele*" beşinci faslı "*Zührevi Hastalıklarla Mücadele*" altıncı faslı "*Veremle Mücadele*" yedinci faslı ise "*Geçen fasıllar arasında müşterek hükümler*" konuları üzerindedir. Bu yasada bazı maddeler 19 Mayıs 1932 tarihli ve 1961 sayılı ve 19 Nisan 1933 tarihli 2410 sayılı kanunla değiştirilmiştir. Bu kanuna göre de birçok tüzük yönetmelik ve genelgeler çıkarılmıştır.⁹⁷ 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanununun aşağıda verilen 1-4'ncü maddeleri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın bütün yurttaki yapacağı devlet sağlık hizmetlerinin görev ve yetkilerini belirtmektedir:

⁹⁶ Korhan, a.g.m., s.371.

⁹⁷ Unat, a.g.m., s.9.

Madde 1-Memleketin sađlık Őartların dŪzeltmek ve milletlin sađlıđına zarar veren bŪtŪn hastalıklar veya diđer zararlı etkenlerle mŪcadele etmek ve gelecek neslin sađlıklı olarak yetiŐmesini temin etmek ve halkı tıbbı ve sosyal yatırımdan faydalandırmak genele hizmetlerindedir.

Madde 2- Genel sađlık ve sosyal yardım hizmetlerine ait devlet gŖrevleri Sıhhiye Vekâleti tarafından yerine getirilir ve Őzel idarelerle belediyelere diđer mahalli idarelere bırakılan hizmetlerin yapılması denetlenir. Milli Savunma ŐrgŪtŪne ait sađlık iŐleri ayrı olmak ūzere bŪtŪn sađlık ve sosyal yardım iŐlerinin sorumlusu ve denetleyicisi bu bakanlıktır.

Madde 3- Sıhhiye Vekâleti bŪtçeleriyle muayyen hadler dâhilinde aŐađıda yazılı hizmetleri dođrudan dođruya yapar.

Dođumu arttıracak ve ocuk ŐlŪmlerini azaltacak tedbirleri almak. Bu madde 557 sayılı “NŪfus Planlaması Hakkındaki Kanun” ile kaldırılmıŐtır. Devlet ailenin ve çocuğun korunması adına aŐađıdaki tedbirleri alır;

1-Annelerin doğumdan evvel ve sonra sağlıklarını korumak.

2- Memlekete bulaşıcı ve salgın hastalıkların girmesine engel olmak.

3 -Yurt içinde her çeŐit bulaŐıcı ve salgın hastalıklarla veya çok miktarda ŐlŪmlere sebep olan diđer zararlı etkenlerle mŪcadele etmek.

4 -Tababet ve tababetle ilgili diđer mesleklerin yŪrŪtŪlmesine nezaret etmek.

5-Gıdalar ile ilaçları ve bŪtŪn zehirli, etkili ve uyuŐturucu maddelerle yalnız hayvanlar için serumlar ve aŐılar hariç olmak ūzere her çeŐit serum ve aŐıları denetlemek.

6-Çocukluk ve gençlik sağlığına ait iŐlerle, ocuk sağlık ve bŪnyesinin korunması ve geliŐimine ait kuruluŐları denetlemek.

7-Okul sađlıđı hizmetlerini yŪrŪtmek.

8-ÇalıŐma ve meslek sađlıđı ile ilgili hizmetleri yŪrŪtmek

9-Maden suları ile diđer Őifaları suların sađlık yŪnŪnden hizmetlerini yŪrŪtmek.

10-Hıfzıssıhha müesseseleri ve bakteriyoloji laboratuvarları ile genel olarak hayati muayene ve tahlillere ait müesseselerin açılış ve idareleri ile ilgili hizmetleri yürütmek.

11-Hıfzıssıhha müesseseleri ve bakteriyoloji laboratuvarları ile genel olarak hayati muayene ve tahlillere ait müesseselerin açılış ve idareleri ile ilgili hizmetleri yürütmek.

12-Mesleki öğretim kuruluşları açmak, idare etmek ve dengi kuruluşları denetlemek.

13-Akıl hastaları ile ilgili diğer ruh hastalıklarına ait tedavileri, sakatlığı olanları kabul edecek yurt ve müesseseler kurmak ve idare etmek.

14-Göçmenlerin ceza evlerinin ve ulaştırma hizmetlerinin sağlıkla ilgili hizmetlerini yürütmek.

15-Sağlıkla ilgili yayın, propaganda hizmetleri ile tıbbi istatistiklerin tanzimi hizmetlerini yürütmek.

Madde 4- Şehir kasaba ve köylerdeki sağlık ve sosyal yardım hizmetleri, belediyeler, özel idareler, diğer mahalli idarelerce yürütülür. Bakanlık özellikle bu idarelere rehber olmak üzere bazı mahallerde örnek kuruluşlar açar.⁹⁸

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın, devlet hizmetleri arasında ki görevi memleketin sağlık koşullarını düzeltmek toplumun sağlığını ve düzeni bozup nüfusun azalmasına sebep olan bulaşıcı hastalıkları önleyerek toplumun yaşam seviyesini artırmak ve devletin nüfus kaybını önlemektir.

1945'te Bakanlar Kurulu teklifi ile TBMM'de "*Olağanüstü Sıtma Savaş Kanunu*" yasalaştı. Kanunun yasalaşmasından itibaren 53 ilde sıtma ile mücadeleyle hız verildi. Ordu'da on köyde 4.760 kişi bataklık ve sazlık alanların kıyısında yaşıyordu. Ordu şehrinin kıyılarından Ulubey'in Çatalı köyündeki Esenbey gölüne kadar yayılmış

⁹⁸ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s.40-41.

olan geniş bir sahada 1945 yılından itibaren açılan sıtma savaş şubesiyle olağanüstü bir mücadele verildi.⁹⁹

26 Mayıs 1945 sıtma ile olağanüstü savaş yapılmasına dair 4707 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Son posta gazetesi yazarı Kemal Deniz söz konusu kanunun önemini şöyle açıklar: “*Bir sıtmalının yılda 15 iş gününü kaybettiği göz önünde tutulur ve 1944 yılı içinde tedavi altına girenler hesaba katılırsa bir yıl içinde 100 milyon iş günü kaybedilmiş ve en az 300 milyon lira gibi bir zarara girilmiş olduğu açıkça görülür. İşte bu can mal ve iş zararına bir son verilmek için yeniden ilanı harp edildi.*”¹⁰⁰

1.4. Kanunlar, Nizamnameler ve Talimatnameler

Sıtmayla ilgili pek çok kanun, nizamname ve talimatname düzenlenmiştir. Bunlar aşağıda düzenlendikleri tarihe göre sıralanmıştır.

1.4.1 Kanunlar

- a) 22 Nisan 1330 tarihli, *Seylâptan Dolayı İrası Hasar Eden Gayri Memluk Enharı Sagirenin Sureti Tathiri Hakkında Kanun*
- b) 4 Nisan 1333 tarihli, *Kinin Tedarik ve Furuhtu Hakkında Kanun*
- c) 17 Şubat 1922 tarihli, *Köy Kanunu* (13’üncü maddesi sıtma ile ilgili ahkâmı ihtiva eder)
- d) 26 Nisan 1926 tarihli, *Etibbanın Sıtma Enstitüleri Staj Mecburiyeti Hakkında Kanun.*
- e) 26 Nisan 1926 tarihli, 4 Nisan 1333 tarihli *Kinin Tedarik ve Furuhtu Hakkında Kanunun* dördüncü maddesinin tadiline ait kanun.
- f) 13 Mayıs 1926 tarihli *Sıtma Mücadelesi Kanunu.*
- g) 25 Mayıs 1928 tarihli, 839 sayılı *Sıtma Mücadelesi Kanununa Bazı Mevad Tezyiline Dair Kanun.*
- h) 6 Mayıs 1930 tarihli, *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu* (Bu kanunun 97 ve 98. maddeleri)

⁹⁹ İlhan Ekinci, “19. Yy’ da Bir İskele Kasabası Olan Ordu’nun Batakılık ve Sıtma ile İmtihanı”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.597.

¹⁰⁰ Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu’ da Sıtma”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.475.

- i) 22 Aralık 1934 tarihli, *Tapu Kanunu* (15. Maddesi)
- j) 15 Haziran 1935 tarihli, *Sıtma ve Frengi İlaçlarının Kızılay Monopoluna Verildiğine Dair Kanun*.
- k) 23 Haziran 1936 tarihli, *Çeltik Ekimi Kanunu*.
- l) 9 Haziran 1939 tarihli, *Devlet Kinini Mütedavil Sermayesi Hakkında Kanun*.
- m) 28 Mart 1945 tarihli, *Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun*.
- n) 21 Şubat 1946 tarihli, *Sıtma Savaşı Kanunu*.
- o) 23 Ocak 1950 tarihli, *Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun*.
- p) 23 Mayıs 1952 tarihli, 5516 sayılı *Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren ve Geçici Maddeyi Yürürlükten Kaldıran Kanun*.

1.4.2.Nizamnameler

- a) 20 Ocak 1881 tarihli *Zâbitai Saydiye Nizamnamesi*.
- b) 6 Haziran 1899 *Taş Ocakları Nizamnamesi*.
- c) 15 Mayıs 1911 *Halka Meccanen Kinin Tevzi Edilmesine Dair Nizamname*.

1.4.3.Talimatnameler

- a) Kinin kurslarının tevzi hakkında talimatname
- b) 16 Şubat 1927, 839 sayılı *Sıtma Savaşı Kanununun Sureti Tatbikine Dair Talimatname*.
- c) 14 Eylül 1936, *Çeltik Ekimi Kanununun Sureti Tatbikine Dair Talimatname*.
- d) 1939, 3631 sayılı *Devlet Kinini Mütedavil Sermayesi Hakkındaki Kanununun 3'üncü Maddesine Göre Hazırlanan Talimatname*.¹⁰¹

¹⁰¹ Midhat Süyev, *Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü*, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti Yayınlarından, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul,1953, s.52-53.

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SITMAYLA MÜCADELE

2.1 Anadolu'da Sıtma ile Mücadele

Sıtmanın etki gösterdiği bölgeler dikkate alındığında ülkenin en çok mahsul veren ekonomiye katkısı üst seviyede ve nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgeler olması dikkatlerden kaçmaz. Sahil bölgelerinde bulunan irili ufaklı bütün nehir ve ırmaklar adeta birer sıtma yuvası haline gelmiştir. 1924 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından sahil bölgelerinde bahsedilen arazilerde yapılan ilk tetkiklerde nüfusun yaklaşık %90'a varan oranlarda sıtmalı olduğu görülmüştür. Sıtma en üst seviyede şiddetli ve yaygın etkisini devam ettiriyordu. Anadolu coğrafyasında yaşanan iki büyük savaş dönemindeki salgın hastalıklardan çok sayıda asker ve sivil hayatını kaybetmişti.¹⁰²

Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra zamanın Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam başkanlığında, Müderris Dr. Refik (Güran), Müderris Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Miralay Dr. Tevfik Salim (Sağlam), Müderris Vet. İsmail Hakkı (Çelebi), Muallim Tabip Kaymakam Dr. Hüsametdin (Kural), Muallim Tabip Kaymakam Dr. Abdülkadir (Noyan), Dr. Mehmet Kamil (Berk), Dr. Osman Şerafettin (Çelik), Muallim Server Kamil (Tokgöz), Dr. Kilisli Rıfat (Kardam)'dan kurulu komisyonun 1924'te sunduğu raporda sıtmanın, Türkiye'nin başına büyük bir bela olduğu bu sebeple de sıtma ile savaştan Türkiye Cumhuriyeti'nin en etkili ve verimli çalışmalarından biri ve belki de birincisi olacağı belirtilmiştir. Aynı yıl Ankara'da ilk geçici çalışma Dr. Şerafettin (Çelik) tarafından başlatılmış. İstanbul Bakteriyojihanesi'nde bir kurs tertip edilerek burada yetiştirilen elemanlarla 1925 yılı içinde Ankara, Adana Aydın'da çalışmalara girilmiştir.¹⁰³

Osmanlı coğrafyasında uzun süren savaşlar ve bu savaşlardan kaynaklı Anadolu'ya büyük göç hareketleri yapılmıştır. Sağlık, beslenme, temizlik, barınma sorunları hayat kalitelerini düşürmüştür. Olumsuz yaşam koşulları, insan gücünün azalması diğer bulaşıcı hastalıklar gibi sıtmanın da salgın hale dönüşmesine sebep olmuştur. 19. yüzyıldan sonra sıtma hastalığına karşı büyük bir mücadele başlamıştı.

¹⁰² Tekir, a.g.m., s.398.

¹⁰³ Yücel, a.g.e., s. 46.

Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Cumhuriyet'in kurulmasıyla bu mücadele daha da artmıştır. 1923-1924 yıllarında Ankara'da sıtmaya yakalanmayan neredeyse kimsenin kalmaması bile bu mücadelenin önemini göstermesi açısından oldukça çarpıcı bir örnektir.¹⁰⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkedeki nüfus oranını düşürmemek ülke nüfusunu arttırmak için sağlık yönünde etkili çalışmalar yapılmalıydı. Hastalıklı nüfus ülke ekonomisini olumsuz yönde etkiliyordu. Çünkü iş gücü hastalıktan kaynaklı azalmıştı ve bu verimin düşmesine sebep oluyordu. Nüfus oranını kaliteli bir şekilde arttırmak gerekiyordu. Sıtmanın fazla görüldüğü yerlerde doğum oranları oldukça düşük seviyelerdeydi. Sıtma hastalığını taşıyan bireylerin üremelerinde ciddi sorunlar yaşandığı gibi yeni doğan bebeklerin sakat doğma oranları da yüksek seviyelerdeydi. Anadolu'da görülen sıtma türlerinden nöbetli sıtma, nöbet esnasında ölümleri beraberinde getiriyordu. Hastalık insan vücudunu zayıf ve kansız bıraktığı için bireyler diğer hastalıklara karşı da savunmasız kalıyordu. Buna bağlı olarak sıtmaya ek olarak gelişim gösteren basit hastalıklar ölüm oranlarının artmasına neden olmaktaydı.¹⁰⁵

Cumhuriyet döneminde çok sayıda kişinin hayatını kaybetmesine sebep olan köy ve köylü hastalığı olarak da bilinen sıtma ekonomik ve sosyal açıdan topluma büyük zarar vermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren nüfusu arttırmaya yönelik yapılan çalışmalar olumsuz etkilenmiş, doğumların azalmasına, çocuk ölümlerinin artmasına, bedensel ve zihinsel engelli çocukların doğmasına sebep olmuştur.¹⁰⁶ Türkiye'nin nüfus politikası üzerine çeşitli çalışmaları bulunan Dr. Ömer Besim Paşa'nın da işaret ettiği gibi; dünya savaşından sonra girilen dönemde, Anadolu'da Sıtma bütün şiddetiyle hüküm sürmüştür. Bu hastalık yalnız doğanları azaltmakla kalmayıp aynı zamanda ölümleri de arttırmıştır.¹⁰⁷

Sıtma ile topyekûn yapılması gereken mücadelede devletin ve milletin her kademesinin bilinçlendirilmesi ve katkı sağlamaları gerekmektedir bu mücadele için öncelikle;

1. Halk sıtma hastalığını tüm yönleriyle tanımalı, kurtulmak için alınması gereken tedbirleri harfiyen bilmeliydi.

¹⁰⁴ Aydın, a.g.m., s163.

¹⁰⁵ BCA, 030.10.00.00-177.219.4-5.

¹⁰⁶ Yaren, a.g.m., s.482.

¹⁰⁷ Özdemir, a.g.e., s.322.

2. Sıtma ile ilgili bilgi sahibi olunabilmesi için en önemli görevi okullar üstlenmeliydi. Bunun için her dereceden okulda sıtmadan korunmak ve tedavi yöntemleri ile ilgili dersler verilmeliydi.
3. Halkın gündelik olarak bulunduğu mahallere resimli levhalar asılıp, sıtma mücadelesini gösteren filmler sinemalarda gösterilerek, camilerde vaizler aracılığıyla konferanslar düzenlenmeliydi.
4. Türk doktorlarının birer sıtma uzmanı olarak yetişmeleri tıp fakültesinde ve Gülhane'de buna yönelik eğitimler sıklaştırılmıyordu. Askeri ve resmi doktorların her halükârda üç ay ülke genelindeki bir sıtma enstitüsünde staj yapması mecburi kılınmalıydı.
5. Sıtma mücadelesi Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye Vekâleti tarafından idare edilecek ve devletin her kademesi bu mücadelede aktif rol almalıydı. Bataklıkların kurutulması görevini ise Nafia ve Ziraat vekâletleri üstlenmeliydi.
6. Sıtmanın en çok görüldüğü yerlerden olan askeriyedeki mücadelen Müdafaa-i Milliye Vekâleti sorumlu olmalıydı.
7. Hilal-i Ahmer ve diğer benzeri kuruluşların da sıtma ile mücadelede aktif rol almaları sağlanmalıydı.¹⁰⁸

2.2.Hükümet Programları Ve Raporlar

Sıtma ile savaş millî bir sorun olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında ele alınmış ve sıtma savaşı ile ilgili ilk kanun 1926 yılında çıkarılmıştır. 13 Mayıs 1926 tarihli ve 839 sayılı *Sıtma Mücadele Kanunu* ile takviye edilen bu teşkilata dâhil her bölgede bir başkan, bir laboratuvar şefi ve şube sayısı kadar şube tabibi ile her daire yani 10-15 köy için bir sıtma savaş memuru vardır. Hatta umumi hıfzıssıhha kanunu ile sıtma ihbarı mecburi hastalıklar arasına alınarak bütün resmi sağlık personeli sıtma mücadele teşkilatına yardımcı kılınmıştır.¹⁰⁹ 1946 yılına kadar Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü bünyesindeki Sosyal Hastalıklar ile Savaş Şubesi'nce yürütülen, hizmet çıkarılan 4862 sayılı kanunla kurulan Sıtma Savaşı Genel Müdürlüğüne ele alınmıştır. Genel müdürlük yurdumuzdan sıtmanın yok edilmesi ile ilgili hizmetleri düzenlemek,

¹⁰⁸ BCA, 030-10-00-00-177-219-4-8-9.

¹⁰⁹ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Dünyada ve Türkiye'de Sıtma Tarihçesi*, Kader Basımevi, İstanbul 1963, s. 560.

yönetmek ve sıtma savaşının gerektirdiği her türlü işleri yapmakla görevlendirilmiştir.¹¹⁰

Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla yurt içinde savaş idaresi altında Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlükleri, Hükümet ve Belediye Tabiplikleri tarafından yürütülmüştür. 1930 yılından itibaren Seyyar Emrazı Sâriye Mücadele Heyeti kurulmuştur. Burada Mütihazsıs bakteriyologlar ve sıhhat memurları ve gezici bir bakteriyoloji laboratuvarı çalışmıştır.¹¹¹ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, ülke genelinde yaptırmakta olduğu sağlık araştırmaları ve bakanlık faaliyetlerine ilişkin zaman zaman başbakanlığa raporlar da sunmuştur. 22 Temmuz 1929, 16 şubat 1931, 21 Mart 1931, 13 şubat 1932 ve 25 Aralık 1937 tarihlerinde gönderilen raporlarda büyük şehirlerde ve ülkenin diğer bölgelerinde görülmekte olan salgın hastalıklara karşı yerel ve genel olarak alınmakta olan önlemler hakkında bilgiler verilmiştir.¹¹²

22 Temmuz 1929 tarihli raporda şöyle denilmektedir. “*Gerek sel ve gerekse diğer nedenlerle genel sağlığa zarar verebilecek bir durum ortaya çıktığında gereken önlemler bakanlığımız tarafından derhal alınmaktadır. Nitekim Kayseri’de sele maruz kalmış muntikalarda kinin dağıtılmış ve gerekli önlemler alınmıştır. Bünyan kazasındaki boğmaca öksürüğu hakkında bakanlığımız zamanında haberdar olmuş ve önlem almıştır.9 Temmuz 1929 tarih ve 4325 numaralı tezkerede de arz edildiği gibi alınan önlemler sonucu bir salgın şeklini almaksızın sadece 18 çocuğun kaybı ile bertaraf edilmiştir. Sivas’taki frengi hastalığına karşı alınan Frengi Mücadele Teşkilatının çok ciddi faaliyeti iç işleri bakanı tarafından da açıkça ifade edilmektedir. Tarama suretiyle 100.000 kişinin muayene edilmiş olması bunun sonucu olarak bulaşma devresinde oldukları anlaşılan 4.000 kişinin tedavi altına alınması ve tedavilerinin düzenli olarak takip edilmekte olması mücadele hususunda bakanlığımızın olumlu gayeye doğru faaliyetini açıklar. Mücadele teşkilatının genişletilmesi ve muntikaların arttırılması durumu bakanlığımızın hedefini oluşturmakta beraber hem teknik hem bütçeyi ilgilendiren bu husus için mevcut araçlara göre hastalığın en yoğun olduğu noktalardan başlamak ve mücadele sahasını etkili faaliyet imkânı çerçevesinde sınırlamak zorunlu bulunmaktadır. Vekâlet frengi mücadelesini idare edebilecek mütihazsıslar yetiştirmek*

¹¹⁰ Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, s. 53.

¹¹¹Unat, a.g.m., s.13.

¹¹² Temel, a.g.e., s.22.

üzere İstanbul 10 Doktor için özel bir kurs açmış fakat bu kursa ancak 8 istekli doktor bulunabilmiştir. Mütahassıslar yetiştikçe ve tahsisat alındıkça mevcut teşkilatın genişletilmesi tabiidir. Memleketimizde frengi hastalığına karşı bu özel mücadele teşkilatından başka il sağlık teşkilatları aracılığı ile de mücadele edilmektedir. Nitekim Sivas'ta bu teşkilat aracılığı ile mücadele sahası dışında olmak üzere 1869 kişi tedavi altında bulunmaktadır. Diğer hastalıklar arasında varlığında söz edilen karahumma, dizanteri ve sıtma tufeylatı hastalıkları tekniğe aykırı bir şekilde isale edilmiş suların ileri gelmektedir. Cüzamlılara gelince: ülkemizde bulunan cüzamlılar için alınacak önlem, onların tecridini sağlamaktan oluşmaktadır. Şimdiye kadar cüzamlılar için Akıl ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde tahsis edilmiş olan sınırlı yatak yeterli olmadığından ayrıca özel bir leprozeri tesisi kararlaştırılmış durumdadır. Bu tesisin kurulması için bu yılın bütçesine tahsisat konulmuştur. Akıl ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde yer bulunamadığı için kabul edilemeyen cüzamlılar, leprozerinin kuruluşuna kadar mahallerince tıbbi gözetim altında bulundurulacaklardır. Her kazaya doktor göndermek ve her birinde birer dispanser açmak bir emel olmakla beraber şimdilik gerçekleşmesi imkânsızdır. Çünkü halen mevcut doktorların sayısı gayet sınırlı ve ihtiyacı karşılamayacak derece de olduğu gibi hükümet doktorlarına yüklenene fennin, idari, sıhhi, askeri ve adli görevler olağanüstü ağır ve yorucu, buna karşılık verilen maaş da az olduğundan hükümet doktorlarına istekli bulunmamakta, ancak zorunlu hizmet yarasına uygun olarak yeni çıkan sayıları iki yıldan beri yirmiye geçmeyen doktorlar kur'a ile hükümet doktorluklarına atanmaktadır. Ülkemizin doktor ihtiyacını karşılamak için bakanlığımız emrindeki tıp öğrenci yurdu kadrosu genişletilerek bu yıldan itibaren 150 öğrenci alınacak, ancak 6 yıl sonra doktor ihtiyacı karşılanabilecektir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi ülkenin sağlık işleri ilgili hususlar bakanlığımız tarafından önceden düşünülmekte ve eldeki mevcut araçlar nispetinde gerekli önlemler alınmaktadır”¹¹³

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu diğer raporları da baz alırsak bulaşıcı hastalık ve salgınlarla birçok zorluklara rağmen mücadele edilmiştir. Devlet, içinde bulunduğu iktisadi darlığa rağmen bu tür hastalıklarla mücadele edecek görevlilerin süratle atanmasına öncelik vermiştir. 1934 ve 1935 tarihli belgeler bu konuda bazı bilgiler vermektedir. Buna göre; 1934 mali yılında vilayetlerde yapılacak

¹¹³ Temel, a.g.e., s. 22-24.

trahom, sıtma, frengi verem ve sair hastalıklarla mücadele işlerinde çalıştırılacak memur ve müstahdemlere ait ilişik kadroların 934 bütçe kanununun 6. maddesine göre tasdiki Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 2 Haziran 1934 tarih ve 77/8193 sayılı tezkeresi ve maliye vekilliğinin, 17 Haziran 1934 tarih ve 423 sayılı mütalaa namesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından 20 Haziran 1943 tasvip ve kabul olunmuştur.¹¹⁴ Yine 1935 tarihinde de ücretleri umumi muvazene kanununun 6. maddesine göre 1935 mali yılı bütçesinin E cetveline dâhil masraf tertibinden verilmek üzere trahom, sıtma, frengi verem ve salgın hastalıklarla mücadele işlerinde kullanılacak memurlar için hazırlanarak Sağlık Bakanlığı'nın 6 ve 22 Haziran 1935 tarih ve 110/7987, 116/8992 sayılı tezkereleriyle ve Maliye Vekâleti'nin 14 Haziran 1935 tarih ve 619/16259 sayılı mütalaa namesiyle gönderilen ilişik kadroları İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Haziran 1935 toplantısında görüşülerek 1 Haziran 1935 tarihinden geçerli olmak kaydıyla, Maliye vekilliğinin görüşüne göre onaylanmıştır.¹¹⁵

1946 yılında 4862 sayılı “*Sıtma Savaş Genel Müdürlüğü Kuruluş Kanunu*” ile kurulan örgüt emrinde, 1 adet Sıtma Enstitüsü, 62 adet Bölge Başkanlığı, 340 adet şube ve buralarda istihdam edilen 78 hekim, 3800 sağlık savaş memuru, 21 anatomoloji teknisyeni, 220 mikroskopist, 450 şoför, 145 büro personeli, 409 hizmetli bulunmaktadır. Ayrıca, Sıtma Bölge Başkanlıkları ve Adana Sıtma Enstitüsü emrinde 504 motorlu nakil vasıtası 349 mikroskop ve 4013 pülverizatör mevcuttur.¹¹⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu nüfus hareketleri ve sıtma ilaçları ithalinin güçleşmesi 1942 ve 1943 yıllarında yurdumuzda yeni sıtma epidemilerine sebep oldu ve neticede sıtma oranı %32'ye kadar yükseldi. Bu durum karşısında 1945 yılında 4707 sayılı olağanüstü “*Sıtma Savaş Kanunu*” ve Şubat 1946'da sıtma savaşını devamlı yürütmeyi öngören 4871 sayılı “*Sıtma Savaş Kanunu*” yürürlüğe girdi. Bu kanunlarla yapılan savaş sonunda geniş çapta arazi ıslahatı, sıtmalı araştırması ve tedavileri yapılarak hastalık kontrol altına alınabildi.¹¹⁷ Sıtma ile en geniş tarzda ve o günün bütün imkânlarını kullanarak hemen savaşmak için tedbirleri sağlamak ve en verimli yoldan hareketlendirmek üzere Sıhhiye Vekâleti devletin alâkalı teşkilâtı temsilcileri ve yetkili uzman hekimlerin katılımıyla 5 Şubat 1945'te Ankara'da Sağlık

¹¹⁴ BCA-030-0-18-01-02-46-44-001.

¹¹⁵ BCA-030-0-18-01-02-56-55-003.

¹¹⁶ Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, s.110.

¹¹⁷ Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, s.105.

Bakanlığınca büyük bir toplantı yapılacaktır. Toplantının kararları hareket planının temeli olacaktır¹¹⁸

Sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele etmek hükümet programlarına girmiştir. Bu hususta CHP grubunun dolaştıkları yerlerde sıtmanın çoğaldığına dair verilen raporlarında etkili olduğu söylenebilir. Bunlarla ilgili arşivlerde bazı örneklere rastlanmaktadır. Mesela CHP grubunun 15 Eylül 1943 tarihli toplantısında, birçok vekilin tatil esnasında dolaştıkları yerlerde sıtmanın çoğalmış olduğunu belirttikleri ifade edilmiştir. Onlar ayrıca sıtma ilacı ve mazot tedarikindeki güçlüklerden bahsetmeleri üzerine, sıtma mücadelesi ve sıtma ilaçlarının dağıtımı hakkında grubun aydınlatılması hususunda Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin davet edilmesini istemişlerdir.¹¹⁹ Muhtemelen bu ve bunun gibi toplantılar aşağıda detaylı bir şekilde verilecek olan parti programının şekillenmesinde önemli olmuştur.

Sadece milletvekilleri görüşlerini belirtmekle kalmamış CHP örgütleri de bir takım savaş örgütleri kurarak sıtmayla etkili mücadele yollarını aramakta ve bu konudaki görüşlerini hem parti hem de kamuoyuyla paylaşmaktaydı. Bunlardan biri de Bakırköy teşkilatı tarafından kurulan Mücadele teşkilatıydı. Bu teşkilat bir kurultay düzenleyerek çalışma programını ilan etmişti. Bakırköy Kazası Sıtma ve Sağlık Koruma Savaşı Teşkilatının ikinci kurultayca kabul edilen yeni çalışma programı başlığı altında sunulan program şu şekildeydi.¹²⁰

Madde 1: Sıtma ve sağlık koruma savaşı kurultayın tasvip ve kabul etmiş olduğu bu programa tevfikane icra olunur. Bu program kurultayda kabulünde sonra komitece en kısa bir zamanda (*Kaza Umumi Hıfzıssıhha Meclisi*) ne arz ve encümenin mütalaaları da alındıktan sonra tatbik edilir.

Madde 2: Sıtma ve sağlık koruma savaşının istihdaf eylediği gaye; köylerde büyük inkılâbın istemekte olduğu sıhhi yaşama yollarının anlaşılması ve kökleştirilmesi fertte, aile ve meskende ve köyde lazım olan sağlık koruma temizliğinin temini ve halk arasındaki hakiki sağlık bilgilerine muhalif eski ve kötü adet ve kanaatlerin yavaş yavaş tebdilidir.¹²¹

¹¹⁸ “Sıtma ile Savaş Başlıyor. Ankara'da Büyük Bir Toplantı Yapılacak”, Ulus, 31 Ocak 1945.

¹¹⁹ BCA-030-10-00-00-177-224-4.

¹²⁰ BCA-490-01-1464-6-1-85

¹²¹ BCA-490-01-1464-6-1-85.

Madde 3: Savaş komitesi acil bir icap olmazsa kurultayı bir sene sonra içtimaya davet eder.

Madde 4: On beş günlük teftişlerde eksiği kayıtsızlığı görülenlere karşı köy savaş heyetlerinin vazife hareket tarzı başlığı altında toplanan maddede ise on beş günde bir teftiş yapılacağı ve bu teftişlerde köy ve Umumi Hıfzısıhha Kanununa ve hükümet emirnamesine aykırı iş yapanlara veya işini ihmal etmiş kişilere ihtarname gönderileceği belirtilmiştir. Bu ihtarnamede görülen eksiğin tamamlanması için zaman verileceği belirtilmiştir. Mühletin biteceği tarih gösterilerek ihtarnamenin 6 köy muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından resmi mühür ve imzalarla mühürlenir. Mühletin hitamında o işi yine yapmamış bulunanlar hakkında köy kanununun 56. maddesi mucibince lazım gelen ceza köy ve muhtar ve ihtiyar¹²² heyetine hükmettirilerek evrakı tasdik edilerek nahiye müdürlüğüne gönderilir. Bu cezaya ait tahsilât ve takibata dair icraat ise muhtar ve ihtiyar heyetleri tarafından köy kanununa göre yaptırılır. Ayrıca kanunun dairesinde yapılacak bütün tebligat ve icraat için köy muhtar ve ihtiyar heyetlerini harekete getirmek ve onların resmi kudret ve salahiyetlerinden istifade etmek savaş heyetlerimizin esas vazifesidir.

Madde 5: Köy muhtarlarıyla ihtiyar heyeti azası arasından olup da kanuni vazifelerini yapmayanlar temizlik teftişlerine ehemmiyet vermeyenlere ve kaymakamlık beyannamesi ile savaşımıza karşı gösterilmesi lazım gelen görevlerini esirgeyenlere karşı köy savaş heyeti reisi tarafından heyet namına tahriri bir tebligat yapılır. Bu tebligat fayda vermezse vaka ve esbabı mucibe zikredilerek tutulacak iki nüsha heyet zabıt varakasından biri nahiye müdüriyetine diğeri de savaş komitesine derhal gönderilir. Komitece de haklarında kanuni takibat talebine tevessül edilir.

Madde 6: Köy savaş heyetlerinin savaşa müteallik olarak kendiliklerinden iane toplanmağa kalkmaları yasaktır ve bu yasak da bir kanun icabıdır.¹²³ Köyde savaşın temini için herhangi bir suret ve şekilde lüzum hâsıl olacak yardım, köy kanununa tevfikân ve köy derneği marifetiyle istihsal olunmalıdır. Esasen bu gibi işler için köy kanununda büyük kolaylıklar mevcuttur.

¹²² BCA-490-01-1464-6-1-87.

¹²³ BCA-490-01-1464-6-1-88.

Madde 7: Köy savaş heyetlerinin ikinci maddedeki gayeyi temin yolunda takip ve teftişte uğraşacakları ve köyde başarmaya memur buldukları hususat ikinci bir program halinde aşağıda yazılır.

Madde 8: Savaşın en mühim kaynağı olan köy mekteplerinin ve köy savaş heyetleri reisi olan muallimlerin savaş programına tevfikân takip edecekleri işlerin aylık bilançosunu yapmak ve geri kalan işlerle yeniden yapılacakları tespit etmek üzere kaza maarif müfettişi ve maarif memuru bütün köy başmuallimleri, her aybaşında Bakırköy fırka salonunda ve fırka sağlık koruma savaş komitesi nezdinde muntazam bir toplantı yaparlar ve köy muallimleri bir ay zarfında yapmış oldukları işlerin raporunu da bu toplantıya getirirler.¹²⁴

Programın maddeleri incelendiğinde ortaya çıkan tablo şöyledir: Sıtma ve sağlık koruma savaşı kurultay tarafından kabul edilmiş esaslara göre şekillenmiştir. Bu kurultay acil bir durum olmazsa senede bir düzenlenir. Sıtma ve sağlık koruma savaşının gayesi köylerde özellikle ailelere vereceği eğitimle onların yaşadıkları yerlerde uygulayacakları temizliğin önemini anlayıp gerçek sağlık bilgilerinin aksine icra olunan eski ve kötü geleneklerin düzeltilmesini sağlamaktadır. Bu yüzden kurultayda alınan kararların uygulanmasına çok büyük önem verilmiş ve bunların uygulanıp uygulanmadıkları yönünde sık aralıklarla teftiş düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. On beş günde yapılacak hükümet emirnamesine aykırı iş yapanlara veya işini ihmal etmiş kişilere ihtarname gönderileceği belirtilmiştir. Bu hususlardan da anlaşılacağı üzere kurultayda alınan kararların uygulanması üzerinde sıkı sıkı durulmuştur.

Milletvekillerinin ve Bakırköy Kazası Sıtma ile Savaş Teşkilatının verdikleri raporlar ve programların katkısıyla oluşan parti programında bu hususlar geniş bir şekilde yer almıştır. Bununla ilgili olarak 14 Şubat 1947 tarihindeki basın toplantısında hükümet programında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'yla ilgili ele alınacak esaslar hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.¹²⁵

Trahom hastalığıyla ilgili 35 tane olan köy tedavi evlerinin sayısının 124'e çıkartıldığı ve bu merkezlerde çalıştırılacak olan 130 hasta ilaçlayıcısının kadrolarının

¹²⁴ BCA-490-01-1464-6-1-89.

¹²⁵ BCA -030-10-00-00-14-80-18-1.

tamamlanmak üzere olduğu belirtilmiştir. Ayrıca savaşın daha verimli olması için yeniden 3 motorlu vasıta temin edilmiştir. Üçüncü sırada yer alan frengi için mevcut 6 savaş kurulu faaliyetine devam ettiği, mücadelesi sona ermek üzere bulunan Ereğli teşkilatının frengi kesafeti fazla olan Çorum'a, Bafra frengi teşkilatının da yine frengi kesafeti fazla¹²⁶ olan Çarşamba'ya nakli kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Bu teşkilat emrine de iki motorlu vasıta tahsis edilmiştir.

Mücadelenin sıtma boyutuna bakıldığı zaman ise yurdun hemen hemen dörtte üç buçuğunu bulmak üzere 53 ilin 13.285 köyünde 250 tabip ile 1.277 sıtma savaş memuru ve sağlık koruyucusu çalışmaktadır. Sıtma savaşında arazi ıslahatına da önem verilmekte olup ıslahına imkân olmayan bataklıklarda sivrisinek sürfelerinin yetişmesine mani olmak için gerekli tedbirler alınmıştır. Köy kasaba ve şehirlerde kâhil sivrisineklerle mücadele edilmiştir. Bu şekilde yapılan metodik ve sistemli savaş neticesi yurdun hiçbir yerinde 1946 yılı içinde sıtma salgını çıkmamıştır.¹²⁷ Savaşa 1947 yılında aynı kadro ve daha bol ilaç ve malzeme ile devam olunacaktır ifadeleriyle sıtmaya karşı verilen savaşın etkili olduğunun altı çizilmiştir.

Son sırada yer alan veremle savaş ise geniş bir şekilde yer almaktadır. Buna göre Heybeliada Verem Sanatoryumuna, 260 yataklı bir pavyon ilave edilerek yatak sayısı 520'ye çıkarılmıştır. Ve yeni pavyon 1947 yılından itibaren açılmıştır. Cerrahpaşa hastanesinde 200 yataklı bir verem pavyonu ilave edilmiş ve kadrosu da alınmış olup sihi tesisatı tamamlanınca açılacaktır. Halen bu hastanede 65 tane verem yatağı vardır. Haydarpaşa numune hastanesine ek olarak yapılmakta bulunan 100 yataklı verem pavyonunun inşaatının bu yıl tamamlanmasına çalışılmaktadır. İzmir bulaşıcı ve salgın hastalıklar hastanesi kadrosuna verem için 25 yatak ilave edilmiştir.¹²⁸

Kastamonu'da tamir edilmekte bulunan verem hastanesi kadro ve iaşe tahsisatı temin edilince 250 yataklı olarak çalışılacaktır. Ankara'da 1,5 milyon lira sarfıyla kurulacak olan verem tecrit hastanesi 200 yataklı olacaktır. Trabzon numune hastanesi 1947 yılının ilk aylarında açılınca eski hastane 60 yataklı bir verem tecrit hastanesi haline getirilecektir. İllerdeki devlet ve memleket hastanelerinin kadrolarına röntgen ve pnömotoraks tesisatı ilave edilerek her birine beş tane verem yatağı konacak ve bu

¹²⁶ BCA-030-10-00-00-14-80-18-2.

¹²⁷ BCA- 030-10-00-00-14-80-18-3.

¹²⁸ BCA- 030-10-00-00-14-80-18-3.

suretle veremliler için toplam 150 yatak temin edilmiş olacaktır. Resmi sanatoryum ve hastanelerde halen mevcut 750 verem yatağına yukarıda bildirilen ve miktarı toplam 960'ı bulan yataklar ilave edilince veremlilere 1.710 yatak temin edilmiş olacaktır. Adana, İstanbul ve Rize verem dispanserlerinin röntgen cihazları getirilmiş ve mahallelerine gönderilmiştir. Yurtta sistemli bir verem savaşı yapabilmek için gönüllü verem derneklerinin bütün yurda teşmili hakkında gerekli valiliklere direktif verilmiştir. Bu arada Ankara Verem Savaşı Derneğinin tüzüğü yeniden ele alınmış olup son şekli verilmek üzeredir.¹²⁹

Program yukarıda anlatılanlar ile sınırlı olmayıp bu hastalıklarla yapılacak savaşın alt yapısını oluşturan kurum ve personel ile de detaylı bilgiler verilmiştir. Sağlık müesseseleriyle ilgili kısımda Şebinkarahisar Hastanesi inşaatının tamamlanması için bu sene bütçesine kâfi ödenek konulduğu ve Ankara doğum ve çocuk bakımevinin inşası bu sene tamamlanacağı, özel idareye ait Urfa, Bitlis, Burdur ve Amasya hastanelerinin¹³⁰ genel bütçeye alınmaları için yapılan hazırlıkların bitmek üzere olduğu ve Ağustos 1947'den itibaren bu müesseselerin devlet hastanesi adıyla faaliyetlerine devam edeceği belirtilmiştir. Tabii ki bu hastanelerde ve diğer yerlerde çalışacak personel ile ilgili bir kısımda yer almakta olup sağlık personelinin köylere kadar yayılacağı özellikle vurgulanmakla kalmayıp, sağlık işlerinde çalıştırılacak personelin yetiştirilmesine de ayrıca önem verilmiştir. Bu bölümle ilgili hekimlerin ihtisas işini düzenleyecek bir tüzüğün tasarısının hazırlandığı, bunun için Ankara ve İstanbul tıp fakültelerinin bir kısım profesörlerinin de iştirak ettiği hususi bir komisyon toplantıya çağırılmış ve mütalaaları alındığı ifade edilmektedir. Yine teşkilatta çalışan hekimlerin bugünkü icaplara göre tekâmüllerini sağlamak üzere Hijyen Okulunda bu yılın birinci tekâmül kursu açılarak hükümet tabipleri, sıhhat merkezi ve sıtma savaşı tabiplerinden bir kısmı çağırılmıştır. Dört ay sürecek olan bu kurs bitince ikinci bir kurs daha açılacağından bahsedilmiştir. Ayrıca Ankara'da yapılacak 300 kişilik sağlık memur okulu plan ve tahsisatı temin edilmiş olup bu yıl inşaata başlanacağı, 1946 yılında İstanbul Tıp Öğrenci yurdu ilk sınıfına 124 tıp ve 9 eczacı, Haydarpaşa ve Şişli Etfal Hastanelerindeki hemşire okullarına¹³¹ 1946 yılında yirmişer, Ankara, İstanbul ve Sivas sağlık memurları okullarına 1946 yılında ellişer ve son olarak İstanbul ebe

¹²⁹ BCA-030-10-00-00-14-80-18-4.

¹³⁰ BCA-030-10-00-00-14-80-18-4.

¹³¹ BCA-030-10-00-00-14-80-18-5.

yurduna 1946 yılında 11, Balıkesir ebe okuluna 1946 yılında 100, Konya ebe okuluna ise 45 öğrencinin alındığı anlatılmıştır.¹³²

Programda ayrıca sosyal yardım işleri başlığı altında birinci on yıllık *Millî Sağlık Planı* üzerinde durularak millî sağlık politikalarının esasları belirlendi. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır. Nüfus siyasetimiz ve ekonomik kalkınmamız bakımından müspet neticeleri açıkça beliren koruyucu hekimlik teşkilatını bütün yurttaki kurmak ve yaymak ilk hedef olarak belirlenmişti. Ayrıca, sağlık teşkilatını köylünün ayağına kadar götürmek, köy gruplarını sağlık ünitelerine bağlamak, mevcut sağlık personeli ve bundan sonra yetişecek olanları günün ihtiyaçlarına uygun bir bilgi ve faaliyet standardına erdirmek planın diğeri hedefleriydi. Mevcut hastanelerle diğeri sıhhi müesseseleri modern sağlık ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir duruma yükseltilecekti.¹³³ Bütün yurda şamil olmak üzere muhtelif bölgelerimizde tam teşkilatlı sağlık tesisleri kurmak ve bunların faaliyet sahasını kendilerine tahsis edilen bölgelerde merkezden muhite doğru yaymak. Yukarıda özetlenen sağlık ihtiyaç ve hizmetlerini karşılamak üzere 200 milyon lira sermayeli bir millî sağlık sigortası merkez kurumu kurulması düşünülmektedir. Kurum sağlık sigorta sandıklarının yılda getirecekleri 15 milyon, hastane tedavi ücretlerinden gelecek 10 küsur milyon ve devletçe yılda verilecek 40 milyon lira ödenekle finanse edilmesi düşünülmüştür.¹³⁴

Son olarak 16 Ağustos 1946 tarihinde yukarıdaki programa ek yapılarak hükümet programında Sağlık Bakanlığı'nı ilgilendiren konularla alakalı başlamış çalışmalarının ne safhada bulunduğu ve bunlardan bugüne kadar bir sonuç alınmış olanların nelerden ibaret olduğu hakkında bilgi verilmiştir.¹³⁵ Bunlar şu şekilde sıralanmıştır: Bulaşıcı hastalıklarla ilgili konular hakkında bilgi verilerek trahom-sıtma-verem-frenji gibi sosyal dertlere karşı koruyucu savaş vasıtalarımızı ve teşekküllerini kuvvetlendirmek; sağlık müesseselerinin mahalli ihtiyaçlara uygun ve teşkilatta çalışanların görevlerini daha verimli kılacak tarzda tertipleneceği, sağlık hizmetlerini kasaba ve köylere kadar götürmek;¹³⁶ sağlık kurullarında gerekli uzman hekim, eczacı, hasta bakıcı, ebe ve hemşire gibi elemanların yetiştirilmesine devam etmek, bunlardan

¹³² BCA-030-10-00-00-14-80-18-6

¹³³ BCA-030-10-00-00-14-80-18-6.

¹³⁴ BCA-030-10-00-00-14-80-18-7.

¹³⁵ BCA-030-10-00-00-14-80-18-23.

¹³⁶ BCA-030-10-00-00-14-80-18-24.

başka sosyal yardım işlerinin günün gereklerine uygun olarak düzenleneceği, kimsesiz çocuklarının korunacağı gibi konular eklenmiştir.¹³⁷ Esasen parti programında yer alan bu hususların zamanla yavaş da olsa yerine girildiği söylenebilir. Nitekim en azından tezimiz açısından konuyu ele almak gerekirse, sıtma ile olan mücadelenin nispeten başarılı olduğu da ifade edilebilir. İlerleyen sayfalarda sıtma ile yapılan savaşla ilgili bölgeler baz alınarak yapılan değerlendirmelerde sıtma hastalığına karşı verilen mücadelede bu tür kararların uygulandığı anlaşılacaktır.

2.3. Personelin Yetiştirilmesi ve Atamalar

Hükümet programında görüldüğü üzere sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele için uzman personel yetiştirilmesine oldukça önem verilmiştir. Bunun için açılan okullara pek çok öğrenci alınmıştır. Sadece bununla yetinilmemiş ayrıca yurt dışında sıtma ve diğer hastalıklarla ilgili açılan kurslara doktorlar gönderilerek onların yetişmesi sağlanmıştır. Anlatılan bu hususla ilgili olarak pek çok belgeye rastlanması personelin bilgi birikimine ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Yukarıda bahsedilen konularla ilgili arşivlerde pek çok belgeye rastlanmaktadır. Örneğin 19 Mayıs 1930 tarihinde Cezayir de toplanacak olan ve Uluslararası İkinci Sıtma Kongresi'ne Sıhhiye Vekâleti Müsteşarı Dr. Hüsamettin Bey'in gönderilmesi 28 Nisan 1930 tarih ve 66/3384 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifle kabul edilmiştir.¹³⁸ Yine 15 Mayıs 1932 tarih ve 12836 sayılı kararnameyle Milletler Cemiyeti Sağlık Komitesinin Paris'te açtığı sıtma kurusuna gönderilen Konya Sıtma Mücadele Reisi Dr. Cevdet Bey'in kursun verildiği yerlerin genişletilmiş olmasından dolayı Madrid, Roma ve başka bölgelere gitmesine izin verilmiştir.¹³⁹ Paris'te düzenlenen bu kurstan bir sene sonra ise Paris ve Roma'da düzenlenen kurslara da doktorların gönderildiği anlaşılmaktadır. Buna göre; Samsun Sıtma Mücadele Laboratuvarı Şefi Dr. İzzet Niyazi Bey'in Milletler Birliği adına Paris'teki kursa ve Manisa Sıtma Mücadele Reisi Doktor Kani Bey'in ise, masrafı sıtma mücadele bütçesinden karşılanmak üzere Roma'daki kursa gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Onlar bu kurslardan sonra İtalya ve İspanya'da yapılacak sıtma tetkiklerine de katılacaklardı.¹⁴⁰

¹³⁷ BCA-030-10-00-00-14-80-18-24.

¹³⁸ BCA-030-0-18-01-02-10-24-006.

¹³⁹ BCA-030-0-18-01-02-31-69-008.

¹⁴⁰ BCA-030-0-18-01-02-34-18-003.

Sonraki yıllarda da bu tür kurslara doktorlar gönderilmiştir. Bunlardan da örnek vermek gerekirse 1935 tarihli bir belgeye göre Uluslararası Sağlık Cemiyeti Komitesi tarafından 18 Haziran'da Roma'da açılacak sıtma kurslarına Kocaeli Sıtma Mücadele Reisi Dr. Abdurrahman Bere'nin ve Antalya Mıntıkası Sıtma Mücadele Laboratuvarı Şefi Dr. Muhit Çolakoğlu'nun uluslar cemiyeti adına Roma'ya gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. İtalya'da yapılacak sıtma mücadele araştırmalarına da memur edilen Abdurrahman Beren'e sıtma mücadele tahsisatından harcırah olarak bin liralık döviz verildiği anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Bu kursların faydasının görüldüğü ve burada yetişen personelin desteğiyle bir Sıtma Enstitüsünün açıldığı söylenebilir. 26 Haziran 1936 tarih ve 2/2887 sayılı kararname ekinde yer alan bilgilere göre sıtma ile yapılacak mücadele için Sıtma Enstitüsü'nün kurulması kararlaştırılmıştır. Buna göre enstitünün ve burada görevlendirilecek doktorların ücretleri, Sıhhat İçtimai ve Muavenet Vekâleti bütçesinden karşılanacaktı.¹⁴² Bu dönemde sadece sıtmayla ilgili personelin eğitimiyle ilgilenilmemiş, ayrıca diğer hastalıkların tedavisinde de uzmanların yetiştirilmesine önem verilmiştir. Örneğin; Roma'da açılacak malarya kursuna gidecek doktorun harcırahına dair verilen bilgilere göre Hıfzıssıhha İşleri Dairesi sıtma uzmanı Dr. İsmail Hakkı Ardan'a Roma'daki kurslara ve İtalya'da yapılacak sıtma araştırmalarına gitmesi için 1.000 lira ödenecektir.¹⁴³

Sıtmayla mücadele sadece doktorların yetiştirilmesi ile sınırlı değildi. Bu hususla alakalı pek çok yardımcı personel de istihdam edilmiştir. Bunlar arasında çok sayıda da sıhhiye memuru bulunuyordu. İstanbul sıtma mücadelesi kadrosuna sıhhiye memurlarının atanması için yazılan bir kararnameden detaylı bilgi elde edilmektedir: 14 Kasım 1928 tarih ve 7331 numaralı kararname ekinde, İstanbul sıtma mücadelesi işlerinin çokluğundan dolayı aylık 70 lira ücretle 8 sıhhiye memuru ile aylık 30 lira ücretle 3 hademe alınması, ayrıca sıtma mücadelesinde kullanılmak üzere, Chervolet markalı bir otomobilin kadrosuna katılması ve aylık 80 lira olan bir şoförün istihdam edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Sıhhiye Vekâleti 10 Ocak 1929 tarih ve 145/7 numaralı tezkeresi ile yapılan teklifi ve maliye vekâletinin 26 Ocak 1929 tarih ve

¹⁴¹ BCA-030-0-18-01-02-55-45-01.

¹⁴² BCA-030-0-18-01-02-57-70-014.

¹⁴³ BCA.030-18-01-02-84-65-20.

16215/278 numaralı mütalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 30 Ocak 1929 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.¹⁴⁴ Buna karşılık kararname ekinde sıtma, frengi, trahom ve emrazı sariye mücadelesi kadroları ile ilgili olarak 27 Mayıs 1929 tarih ve 72/3137 numaralı tezkere ile teklif edilmiş ve Maliye Vekâleti'nden yazılan 19 Haziran 1929 tarih ve 631/23 numaralı mütalaanamesinde araç kadrosunun tasdikine lüzum olmadığı, memur ve müstahdemlerin alınacağı, ücretlerinin teklif edildiği gibi olacağı tasvip ve kabul olunmuştur.¹⁴⁵ 1929 tarihinde vesait alınması kabul olunmamışsa da 1932 tarihinde sıtma mücadelesinde kullanılmak üzere kapalı otomobillerin alınmasına karar verilmiştir. 24 Temmuz 1939 tarih ve 10133/9/8567 sayılı teklifte kapalılarına nazaran daha kullanışlı ve daha ucuz olduğundan sıtma mücadele mntıklarında kullanılmak üzere otomobillerin alınması kabul edilmiştir.¹⁴⁶

2.4. Sıtma İlaçlarının Tedariki ve Dağıtımı

Sıtma savaşında esas olan insan vücudundaki parazitleri öldürmek ve sivrisinekleri ortadan kaldırmaktır. Öncelikli olan ise hastaları tedavi etmektir. Çünkü sivrisinekler sıtma parazitini insandan alırlar. Bu nedenle ilk olarak sıtma mücadele mntıklarında yaşayan vatandaşların kanlarında sıtma *plasmodisi*'nin olup olmadığına bakılır. Sıtmalı olduğu tespit edilenlerin hemen tedavisine başlanır. Tedavi sürecinde kullanılan ilaçların başında kinin gelir. Amerikan yerlileri tarafından Amerika'nın keşfinden önce sıtma mücadelesinde kullanılan madde hastalığın tedavisinde en eski ilaç olarak bilinir. Amerika'da yetişen kınakına ağacının kabuklarından elde edilmektedir. Avrupalılar Amerika'yı istila ettiklerinde yerliler bir süre bu ağacı saklamışlardır. Hastalanınca gizli gizli kaynatıp içmişlerdir. Daha sonra Avrupalılar bunu öğrendikten sonra kullanmışlardır.¹⁴⁷

İmparatorluğun son yıllarında bazı yazışmalardan sıtmanın yoğunluğunu sürdürdüğü bilinmektedir. Okaliptüs ağaçlarının sıtma üreten alanlarda yaprakları ile hızlı buharlaşma yaptığı nedeniyle bataklıkların kurutulmasında kullanılmıştı. Cumhuriyet döneminde kavak ve söğüt ağaçlarının bataklık kuruttuğu anlaşılınca ilk olarak 1936'da Adana ve Ege kıyılarında ağaçlandırma yapılmıştır. Savaş sırasında

¹⁴⁴ BCA-030-0-18-01-02-1-14-022.

¹⁴⁵ BCA-030-0-18-01-02-4-38-005

¹⁴⁶ BCA-030-18-01-02-88-74-5.

¹⁴⁷ Özer, a.g.m., s. 464.

kinin sağlanmasında görülen güçlük dünyada sıtma ilaçları üzerine yapılan çalışmaları hızlandırmış, bunun sonucunda yaygın olarak atebrin kullanımına geçilmiştir. Türkiye’de de 1944 yılından itibaren halka atebrin dağıtımına başlanmıştır.¹⁴⁸

Sıtma hastalığının tedavisi için ilaç temini 2767 sayılı kanun ile Kızılay Cemiyeti’ne verilmişti. Kızılay Cemiyeti sıtma hastalığının tedavisinde kullanılan kinin için “*sülfat dö kinin, tannat dö kinin, valeryanat dö kinin*” adlı üç kalem sıtma ilacının da listeye ilavesi Sıhhiye Vekâletince 24 Ağustos 1935 tarihli tezkere ile yapılan teklif üzerine 24 Ağustos 1935 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁴⁹

Türkiye’deki kimya fabrikalarından hiçbiri kinin üretmiyordu. Bu yüzden temini mümkün olmadığı için yurt dışından ithal edilmek zorunda kalınıyordu. 10 Ekim 1924 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında en meşhur kinin fabrikası olan Hollanda’nın Amsterdam şehrindeki fabrikadan pazarlık usulüyle 5.000 kg kinin alınmasına karar verildi.¹⁵⁰ 31 Temmuz 1925’te ise acilen alınması gereken 10.500 kg kininin en ucuz kinin teklifi veren Boehringer ve Çimner fabrikalarından alınmasına karar verilmiştir.¹⁵¹

Sıtma ile mücadele edebilmek için sadece yurt dışından ilaç getirilmesi yoluna gidilmemiş, konusunda uzman yabancı kişilere Türkiye’de çalışma fırsatı tanınmıştır. Türkiye’de sivrisineklerin teşhisinde yardımcı olmaları amacıyla, 1928 yılında Alman Dr. E. Martini ve Dr. H. Vogel sıtma mücadelesi fen memurluğunda çalıştırılmak üzere 1931 ve 1934 yıllarında Macar Kovaç görevlendirilmiştir.¹⁵² Sıtma salgını ile mücadelede bu bölgelerde mücadele tabipleri ve sağlık memurları geceli gündüzlü çalışarak salgının tahribatını önlemeye çalışmışlardır. 1936 yılında Samsun bölgesinde 49.588 hasta için 575 kilo kinin; Manisa bölgesinde 53.748 hasta için 828 kilo kinin; Aydın bölgesinde 63.702 hasta için 544 kilo kinin, Seyhan ve çevresinde 1.487 kilo kinin dağıtılmış; 124.851 hasta tedavi edilmiştir.¹⁵³ 1940 yılına kadar bu esaslarla

¹⁴⁸ Aydın a.g.m., s. 174.

¹⁴⁹ BCA, 030-0-18-01-02-57-69-013.

¹⁵⁰ BCA, 030-0-18-01-01-010-38-18-001.

¹⁵¹ Tekir, a.g.m., s. 405.

¹⁵² Emgili,a.g.m., s. 308.

¹⁵³ Emgili, a.g.m., s. 310.

yapılan savaşta muayene edilen kanlara göre sıtmalı oranı %11'e kadar düşürülmüştür.¹⁵⁴

Arşivlerde sıtma ile mücadelede kullanılacak ilaçlar ve bunların temini hakkında çok sayıda belge bulunmaktadır. Bunlardan biri 1 Temmuz 1935 tarihli ve 2/2911 sayılı karara ek olarak yazılmıştır. Belgeye göre sıtma ve frengi ilaçları hakkındaki 2767 sayılı kanun gereğince Türkiye Kızılay Cemiyeti'nin tekeli altına verilmiş olan ilaçlara ait listeye *kepacrine, methasulphonate, B.P amp., mepacrine, hydrochloride, B.P tablet, quinopamaquine tablet, pamaquine compound* tabletlerinin sıtma ilacı olarak ülkeye girişine izin verilmesi, Sıhhiye Vekâleti'nin 21 Haziran 1945 tarihli ve 73/9869 sayılı talebi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 12 Temmuz 1945 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁵⁵ Ayıca 1 Temmuz 1935 tarihli ve 2/2911 sayılı kararname ekinde sıtma ve frengi ilaçları hakkındaki 2767 sayılı kanun mucibince Türkiye Kızılay Cemiyeti'nin monopolü altına verilmiş olan ilaçlara ait listeye *metoquine* adındaki müstahzarın da ilavesi Sıhhiye Vekâleti 6 Ekim 1944 tarihli ve 121/16487 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 2 Ekim 1944 tarihinde kabul olunmuştur.¹⁵⁶

Sonraki dönemlerde bu ilaçlara yeni eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. 1 Temmuz 1935 tarihli ve 2/2911 sayılı kararın başka bir ekinde sıtma ve frengi ilaçları hakkındaki 2767 sayılı kanun gereğince Türkiye Kızılay Cemiyeti'nin tekeli altına verilmiş olan ilaçlara ait listeye *glyvarsenyl amp* adlı müstahzarın da frengi ilacı olarak katılması, Sıhhiye Vekâleti'nin 23 Şubat 1948 tarihli ve 55/1876 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 13 Mart 1948 senesinde kararlaştırılmıştır.¹⁵⁷ Yine sıtma ve frengi ilaçları hakkında ki 2767 sayılı kanun gereğince Türkiye Kızılay Derneği'nin tekeli altına verilmiş olan ilaçlara ait listeye *areleh tablets* adlı müstahzarında sıtma ilacı olarak katılması Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 15 Şubat 1950 tarihli ve 29/1830 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 20 Şubat 1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁵⁸ Son olarak sıtma ve frengi ilaçları hakkındaki 2767 sayılı kanun gereğince Türkiye Kızılay Derneği'nin tekeli altına verilmiş olan ilaçlara ait listeye

¹⁵⁴ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s. 105.

¹⁵⁵ BCA-030-18-01-02-106-75-8.

¹⁵⁶ BCA-030-18-01-02-108-44-6.

¹⁵⁷ BCA-030-18-01-02-116-19-12.

¹⁵⁸ BCA-030-18-01-02-121-111-13.

*malacrin soluble 6 amp. 0,30 gram ve malacrin soluble, 25 amp.0,30 gram adlı müstahzarların sıtma ilacı olarak katılması, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 14 Eylül 1950 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 29 Eylül 1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.*¹⁵⁹

Daha önce görüldüğü üzere sıtma mücadelesinde kullanılan en önemli ilaç kinin olup, Türkiye'de üretilmemektedir. Bu yüzden ithal edilmesi gerekiyordu. Tespit edilen arşiv belgelerinde kinin teminiyle ilgili belgeler bu konuda kıymetli bilgilere sahiptir. Örneğin; “*Sıtma mücadelesinde kullanılmak üzere lüzumu olup 3.000 kilosunun müstacelen tedarikine mecburiyet görülen kinin müzayede, münakasa ve ithalat kanununun 18'inci maddesinin B fıkrasının mucibince aranılan evsafı haiz kininin satmakta olan Hilali Ahmer Cemiyetinden pazarlıkla satın alınması Sıhhat İçtimai Muavenet Vekâletinin 25 Ağustos 1929 tarih ve 135/5601 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Eylül 1929 tarihli içtımında tasvip ve kabul olunmuştur*”¹⁶⁰

Sonraki tarihlerde de bu tür alımlara sıklıkla rastlanmaktadır. Kinin bulunması ve tedariki konusunda bazı problemlerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşılan belgelerde kinin özellikle Manheim'de Zimmer Fabrikasından tedarik edilmeye çalışılmaktaydı. Buna karşılık kinin ticareti öteden beri bir sendikanın elinde olmasından dolayı rahatlıkla ve ucuz bir şekilde ulaşılamamaktaydı. Yine de mevcudu azalmaya başlayan kinin satın alınması gerekmektedir. Kızılay Cemiyeti vasıtasıyla ve takasa ve kontenjana bakmadan satın alınmasına izin verilmesi sıhhat ve içtimai muavenet vekilliğinin 12 Şubat 1933 tarih ve 36/2804 sayılı tezkeresi ve iktisat vekilliğinin 16 Şubat 1933 tarih ve 172 sayılı mütalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 20 Şubat 1933 toplantısında kabul olunmuştur.¹⁶¹ Başka bir belgede sıtma mücadele teşkilatında kullanılmak üzere lüzumu olan 6 bin kilo kininin en muvafık fiyat teklif eden Manniheim de Zimmer Müttehit kinin fabrikalarından Müzayade, Münakaşa ve İthalat Kanunu'nun 18. maddesinin z fıkrasına göre pazarlıkla satın alınması, Sıhhiye Vekâleti'nin 25 Ağustos 1934 tarih ve 138/13013 sayılı tezkeresi ve Maliye

¹⁵⁹ BCA-030-18-01-02-123-77-10.

¹⁶⁰ BCA-030-0-18-01-02-5-45-013.

¹⁶¹ BCA-030-0-18-01-02-33-10-004.

Vekâleti'nin 29 Ağustos 1934 tarih ve 20956/664 sayılı mütalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından 29 Ağustos 1934'te tasvip ve kabul olunmuştur.¹⁶²

Sıtma mücadelesi için İngiltere'den alınan kinine dair de geniş bir açıklamanın yer aldığı bir belgeye sahibiz. 9 Mart 1943 tarih ve 4/1492 sayılı belgeye göre sıtma mücadelesine sarf edilmek üzere kinin darlığı hissedildiğinden dolayı devlet hesabına kinin getirilmesi hariciye bakanlığının elindeydi. Yapılan girişim neticesinde 5 ton kinin önce İstanbul'a gelmiş ve Kızılay'ın İstanbul satış deposunca teslim edilmiştir. Stok edilmiş bulunan bu kinin başta ordunun ihtiyacı için kullanılacağı sonra ihtiyacı olan yerlere gönderileceği belirtilmiştir.¹⁶³ Ordunun ihtiyacı için lazım olan kinin 25 milyon liralık krediye mahsuben İngiltere'ye sipariş edilmiş ve 10 ton kininden 5 tonu Afrika'dan İstanbul'a gönderilmiştir. Kininin İstanbul'da Kızılay tarafından teslim edildikten sonra 2 tonu Türk Silahlı Kuvvetleri'ne verildi.¹⁶⁴ Son olarak yukarıda belirtilen ilaç ve kinin dışında sıtma mücadelesinde ham petrolün de kullanıldığına dair belge ve bilgiler mevcuttur. Buna göre; umumi sıtma mücadele mntıklarında kullanılmak üzere tedariki zaruri olan ham petrol ve diğer kimya malzemesinin ayrıca benzinin tedarik edilmesi Sıhhiye Vekâleti'nin 19 Aralık 1929 tarihli 196/9519 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 19 Şubat 1930 tarihli toplantısında kabul olundu.¹⁶⁵

Tedarik edilen kinin maddesi hızlı bir şekilde sıtma ile mücadele eden bölgelere gönderiliyordu. Örneğin; sıtma ile mücadele eden Hatay'a kinin gönderildiğine dair bir belgede Antakya'da Türkiye Cumhuriyeti Hatay Elçisi Cevat Akalın'dan alınan bir telgrafta üzerine Hatay'daki sıtma mücadelesine tahsis edilmek üzere acele olarak elli kilo kinin gönderilmiştir.¹⁶⁶

Sıtmaya yönelik İkinci Dünya Savaşı yıllarında 52 ilde olağanüstü sıtma savaşı fiilen başlamıştı. Sıhhiye Vekâleti henüz tayinleri yapılmamış doktorlarla Tıp Talebe Yurdu 1942 mezunlarını, hastanelerde bulunan birçok asistanları ve bazı serbest doktorları olağanüstü sıtma savaşı için vazifelendirmiş ve bunlar tayin edildikleri yerlere vararak çalışmaya başlamıştı. Bakanlık savaş için gerekli bütün mücadele

¹⁶² BCA-030-0-18-01-02-47-60-004.

¹⁶³ BCA-030-10-00-00-177-223-17-1.

¹⁶⁴ BCA-030-10-00-00-177-223-17-2.

¹⁶⁵ BCA-030-0-18-01-02-8-9-005.

¹⁶⁶ BCA-030-10-00-00-225-515-15.

araçlarını mahallerine yolladığı gibi gerekli miktarda ilaç da göndermiştir. Ticaret Bakanlığı olağanüstü sıtma savaşı için 1.250 ton mazot tahsis etmiştir. Bu mazotlar da ihtiyaca göre iller emrine gönderilmeye başlanmıştır.¹⁶⁷

2.5. Sıtma ile Mücadele Alanları

Sıtma ile mücadele edebilmek için yürütülen tedavi koruma hizmetleri bataklık kurutma arazi ıslah çalışmaları sivrisinek itlafı kinin dağıtılmasıyla sıtma oranı düşürülmüştür. Sıtmayla ilgili yapılan yasal düzenlemeler çerçevesinde başlatılan mücadelenin ilk sonuçları 1928 yılında alınmaya başlandı. İlk etapta sıtmanın etkisinin çok olduğu bölgelerde sıtma mücadele heyetleri kuruldu. Kurulan heyetler her sene Ankara'da yapılan toplantılara katılarak bölgelerindeki faaliyetlerle ilgili sonuçların alınmaya başlanmasının ardından 10 Mart 1928 tarihlerinde Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey başkanlığında heyetler toplandı. Toplantıda heyetler yaptıkları mücadeleyi yeni bulunan ilmi ve fenni yöntemleri masaya yatırdılar. Sahada karşılaşılan zorluklarla mücadele noktasında birtakım yeni yasal düzenlemelerin yapılmasının gerekliliği de görüşülen konular arasındaydı. Bölge reisleri toplantı sırasında bir yıllık sürede bölgelerinde yaptıkları faaliyetleri rapor, grafik haritalarda anlattı. Kinin ve kinin çikolatası ise yapılan mücadeleden alınan sonuçlar üzerinde fikir alışverişinde bulundular.¹⁶⁸

Sıtma ile mücadelenin en önemli boyutunu oluşturan bataklık kurutma ve sivrisinek itlaf çalışmaları adı geçen rapordaki yasa ve talimatnamelerin yürürlüğe girdiği 1925 yılından itibaren başlamıştır. Türkiye bu yıldan itibaren bataklık ve sıtma yoğunlukları göz önüne alınarak Ankara, Adana, Aydın, Konya ve Bursa ve Balıkesir bölgeleri olmak üzere beş sıtma mücadele bölgesine ayrılmış ve bu bölgelerin tümünde 1925, 1926 ve 1927 yıllarında iki devre halinde sıtma taramaları yapılmıştır. Tarama devreleri 1. Devre Mayıs- Ekim 2. Devre Ekim-Şubat olarak belirlenmiştir.

Sıtmanın etki gösterdiği bölgeler dikkate alındığında ülkenin en çok mahsul veren ekonomiye katkısı üst seviyede ve nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgeler olması dikkatlerden kaçmaz. Sahil bölgelerinde bulunan irili ufaklı bütün nehir ve ırmaklar adeta birer sıtma yuvası haline gelmiştir. 1924 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından sahil bölgelerinde bahsedilen arazilerde yapılan ilk tetkiklerde nüfusun

¹⁶⁷ "52 İlimizde Sıtma Savaşı Fiilen Başladı", Ulus, 20 Nisan 1945.

¹⁶⁸ BCA,030.10.00.00-177.220.2-1.

yaklaşık %90'a varan oranlarda sıtmalı olduğu görülmüştü. Sıtma en üst seviyede şiddetli ve yaygın etkisini devam ettiriyordu. Anadolu coğrafyasında yaşanan 2 büyük savaş dönemindeki salgın hastalıklardan çok sayıda asker ve insan hayatını kaybetmiştir.¹⁶⁹

2.5.1. Sıtma Mücadele Mıntıkları

Türkiye'de etkili bir mücadele yapılabilmesi için sıtma mücadele mıntıkları kuruldu ve bu mıntıklar kendi içerisinde şubelere ayrıldı. Mıntıklar dikkate alındığında genellikle Anadolu'nun sulak ve bataklık arazilerinin yoğun olarak görüldüğü bölgelerde sıtma mücadelesinin yapıldığından rahatlıkla söz edilebilir. Mıntıklar ve şubeler aşağıdaki tablolarda gösterildiği gibidir;¹⁷⁰

<i>Adana Mıntıkası</i>	<i>Aydın Mıntıkası</i>	<i>Antalya Mıntıkası</i>	<i>Ankara Mıntıkası</i>	<i>Eskişehir Mıntıkası</i>
Adana Birinci Şube	Aydın	Antalya	Hacıbayram	Eskişehir
Adana İkinci Şube	Karahayıt	Serik	Saracsinan	Sivrihisar
Mersin	Koçarlı	Manavgat	Ankara civarı	Seyitgazi
Osmaniye	Bağarası	Fenike	Zir	Mihalıççık
Tarsus	Nazilli	Kaş	Polatlı	
Ceyhan	Torbali		Keskin	
Dört Yol	Denizli		Kalecik	
İslâhiye	Küllük		Çiçekdağı	
			Yerköy	
			Çankırı	

<i>Bursa-Balıkesir Mıntıkası</i>	<i>Kocaeli Mıntıkası</i>	<i>Manisa Mıntıkası</i>	<i>Konya Mıntıkası</i>	<i>Samsun Mıntıkası</i>
Bursa	İzmit	Manisa	Konya	Samsun
Bursa köyleri	Sapanca	Kasaba	Ereğli	Samsun köyleri
Mustafa Kemal Paşa	Adapazarı	Akhisar	Akşehir	Bafra
Karacabey	Akyazı	Salihli	İlgın	Çarşamba
Balıkesir	Yalova	Menemen	Beyşehir	Terme
Susurluk			Çumra	
Manyas			Aksaray	

¹⁶⁹ Tekir, a.g.m., s.398.

¹⁷⁰ CA. 01009962/586891.

Bandırma			İnevi	
----------	--	--	-------	--

Tablo 3: Türkiye’de Sıtma Mücadele Mıntıkları

Sahil bölgelerinde yapılan tetkiklerde nüfusun büyük bir bölümünün sıtmalı olmasının sebebi bataklık alanlardır. Bataklık alanların kurutulması sıtmayı önlemeye yönelik bir çalışma olmuştur. Aşağıdaki tabloda yıllara göre, kurutulan bataklık alanların ölçümleri verilmiştir

<i>Yıl</i>	<i>Kurutulan Alan</i>
1925	40.000 m ²
1926	182.400 m ²
1927	910.559 m ²
1928	11.065.898 m ²
1929	8.234.136 m ²
1930	25.658.916 m ²
1931	19.616.809 m ²
1932	78.727.960 m ²
1933	8.278.510 m ²
1934	13.769.288 m ²
1935	61.504.358 m ²
1936	23.562.802 m ²
1937	49.658.129 m ²
1940	10.401.000 m ²
1945	78.211.000 m ²

Tablo 4: Bataklık alanların kurutulması ¹⁷¹

¹⁷¹ Özer, a.g.m., s.483.

1925-1932 yılları arasında Sıtma Mücadele Kanunu çerçevesinde çeşitli sıtma bölgelerinde belediye ve özel idarelerin yardımıyla 338.875 metre kuyu kazılmış, 208.763 metreküp çukur doldurulmuş, 32.903 adet bataklık kurutulmuş ve 1.150 metre uzunluğunda da baraj yapılmıştır.¹⁷² 21 Mart 1929'da Sıhhiye Vekili Refik Bey'in riyasetinde sıtma kongresi yapıldı. Refik Bey celseyi açtı ve bütün sıtma mıntıkaları mücadele reisleri mıntıklarının birer senelik faaliyetlerini anlattılar. İzahat ve münakaşalar 22 Mart'ta da devam etti ve çarpıcı sonuçlar elde edildi.¹⁷³

1930 yılında 11 bölgede sürdürülen sıtma savaşında 395 mahalle ve 3.131 köy taranmış 1.435.912 kişi muayene edilmiştir. Bunlardan 308.728'i tedavi edilip, 23.241 kişiye koruyucu kinin tedavisi uygulanmış. 450 kg kinin, 110 kg, çocuk kinini, 99 kg da çocuklar için alımı kolay çikolata kinin dağıtılmıştır.¹⁷⁴ 1943 yılında Samsun'da 76 kişi sıtma nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Sivas'ın Suşehri ilçesinde 1.000 metre uzunluğunda bir hark temizlenmiş ve 15.000 metrelik bir bataklık ile ilçeye bağlı Ağbaniş Bucağındaki üç gölün kurutulmasına başlanmıştır. Koyulhisar İlçesi'nde, Mudusun Köyü'nde küçük bir bataklık ile Naipli Bucağında bulunan iki bataklığın kurutulmasına başlanmıştır. Hafik İlçesindeki bataklıklardan bir kısmı kurutulmuş.¹⁷⁵ Arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla sıtmanın en sık görüldüğü yerler İzmit ve Sakarya, Mersin, Adana ve İskenderun, İzmir, Aydın, Denizli ve Afyon, Ankara, Konya ve Maraş, Samsun, Amasya ve Trabzon'dur.¹⁷⁶

2.5.1.1.Karadeniz bölgesi

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Millî Mücadele'nin ilk adımlarının atıldığı Karadeniz Bölgesi'nin en büyük şehri olan Samsun'da da sağlık alanında önemli hizmetler yapılmıştır. Fakat gösterilen bütün çabalara rağmen, bu dönemde ülke genelinde sağlık alanında görülen bütün sorunlara Samsun'da da rastlamak mümkündür. Cumhuriyet'in ilanından sonra Samsun'da sağlık alanında görülen başlıca problemler şunlardır: Kızılırmak ve Çarşamba deltalarının bulunduğu bölgede, halkın sağlığını tehdit eden bataklıklar meselesi, doktor, ilaç ve diğer sağlık personeliyle tedavi

¹⁷² Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi", Türkiye Parazitoloji Dergisi, 32 (4), 2008, s. 356.

¹⁷³ "Sıtma Kongresi Ankara'da Dün Toplandı", Cumhuriyet, 21 Mart 1929.

¹⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Toplantı 29, Cilt 3 (1931), s.140.

¹⁷⁵ Özer, a.g.m., s. 474.

¹⁷⁶ Ertaş-Yıldız, a.g.m., s. 225.

ekipmanlarındaki yetersizlik ve son olarak sıtma ve frengi gibi bulaşıcı hastalıkların yaygın olması.¹⁷⁷

Türk-Yunan harbinin sona ermesinden sonra Türkiye’de yaşayan 850 bin Rum Yunanistan’a göçtü. Bu durum karşısında Yunan milliyetçilerinin baskılarına dayanamayan Türkler de Yunanistan’dan Türkiye’ye göç etmek zorunda kaldılar. 1924’ün başından itibaren göç kabileleri Anadolu’ya ulaştı. Uzun yolculardan sonra 9 günde Samsun’a gelen mübadiller devlet tarafından kendilerine tahsis edilen bölgelere yerleştirildiler. Karadeniz bölgesine yerleştirilen mübadiller bölgede varlığını sürdüren sıtmadan yoğun olarak etkilendiler.¹⁷⁸

Kızılırmak ve Çarşamba deltalarındaki bataklıklar Samsun’un iklimini değiştirmekteydi hem de sıtma gibi bulaşıcı hastalıklara davetiye çıkarmaktaydı. Bataklık sorunu halkın en çok şikâyet ettiği problemlerin başında gelmekteydi. Samsun’da inceleme yapan uzmanlar bataklıkların derhal kurutulması yönünde karar vermişlerdir. Islah sayesinde 1,5 milyon dönümlük arazi tarım alanına dönüştürülebilecekti, 1935 yılında dönemin Başbakanı İsmet İnönü’ye Samsun gezisi sırasında bataklık problemi anlatılmıştır. Başbakan İsmet İnönü bataklıkların ıslahı için 350 bin TL tahsisat yapılmasını emretmiştir.¹⁷⁹

Terme ve Çarşamba ovasında ufak bataklıklar kurutulmuş, sahil göllerinin denizle irtibatı temin edilmiş, Terme çayında temizlik yapılması, Çarşamba’da oyuntulara maruz bulunan Yeşilirmak sahilinin düzenlenmesi için mahmuz inşaatı projeleri hazırlanmıştır. 60.000 hektarlık bir saha içinde 16.000 hektar arazinin kurutulması planlanmıştır. Bataklıkların oluşmasına sebep olan Karaboğaz deresi ve Kocagöl ıslahat projeleri yapılmış, Alaçam deresinde setler inşa edilmiştir.¹⁸⁰

Samsun ve havalisinde sıtma ve diğer hastalıklarla mücadeleye dair bazı bilgiler gazetelere yansımıştır. Buna göre Samsun’da serbest ve muvazzaf 37 hekim ve 7 dış

¹⁷⁷ Başkan, a.g.m., s.77.

¹⁷⁸ Yusuf Ziya Bildirici, “Samsun Mübadillerinde 1924 Eylül’ünde Yaşanan Sıtma Olayları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:15, S.29. 2019, s.229-235.

¹⁷⁹ Yedigâr Paçaçı, Türkiye’de Tek Parti Döneminde Salgın Hastalıklar: Sıtma Örneği (1923-1950), Doku Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti tarihi Programı Yüksek Lisan Tezi,2018, s.98

¹⁸⁰ Bayındırlık Faaliyetlerinden Sulama ve Bataklıkları Kurutma İşlevi. Son İki Yıl İçinde Bu Sahada Büyük Çalışmalar Yapılmış ve Önemli Sonuçlar Alınmıştır”, *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1935.

doktoru, Havza ve Bafra kazalarında beşer yataklı birer dispanser vardır. Havza'nın masraflarını vilâyet, Bafra'nın ise özel idare vermektedir. Samsun merkezinde hususî idare tarafından idare edilen 100 yataklı bir memleket hastanesi ve 25 yataklı bir de frengi hastanesi vardır. Müdüriyetin esaslı işlerinden birisi de sıhhiye dairesinde bir muayene odası açmasıdır. Zabıta ve adliye işlerinde acele yapılması lâzım gelen sıhhi tedbirler ve anî gelişen olaylara ilk olarak burada müdahale edilmektedir.¹⁸¹

Çarşamba'daki bataklıkların kurutulmasıyla ilgili faaliyetler de yoğun olarak sürdürülmüştür. Buradaki bataklıkların kurutulması için inşaatın temel atma töreni 14 Haziran'da Kirazlık mevkiinde yapılmıştır. Dönemin valisi bu eserin önemini ve bölgeye temin edeceği iyi yaşama şartlarını belirterek, Nafia Vekili adına kurdeleyi kesmiş ve Samsun, Çarşamba'dan ve civar köylerden gelen halkın tezahürleri arasında inşaatı başlanmıştır.¹⁸²

Bölgedeki sıtma varlığı Birinci Dünya Savaşı yıllarına dayanmaktadır. 1917 yılında III. Ordu bölgesinde yapılan bazı kan incelemeleri toplumsal felaketin hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Ordu'da tetkik edilen 5.972 kandan 2.992'sinde, Giresun'da 2.556 kan örneğinin 486'sında, Samsun'da 7.560 kanın 5.326'sında sıtma mikrobuna rastlanınca sıtmalılarının oranının Samsun'da %70, Ordu'da %50, Giresun'da %19 olduğu anlaşılmıştır. Aynı yıl Çarşamba ve yöresinde yapılan araştırmalarda sıtma bölgesindeki 23 köyde mevcut 945 hanenin on yıla varmadan dörtte bir oranında azalarak 709'a indiği, nüfustaki azalmanın ise bundan daha fazla olduğu belirlenmiştir.¹⁸³ Ordu iline bağlı Fatsa ilçesinde elli bin nüfusu bulan halkın civardaki akarsuların husule getirdiği bataklıklar yüzünden yüzde sekseninin tiropikaden mustarip bulunduğu mahalli memurların ifadelerinden anlaşılmıştır.¹⁸⁴

Ordu'da sıtmayla mücadele Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.1925 yılında Milletdüzü'ne dekovil hattı kurularak kum toprak taşındı ve bu yolla bataklık kurulduysa da hastalık görülmeye devam etmiştir¹⁸⁵

¹⁸¹“Şehir ve Memleket Haberleri Sıtma Mücadelesi Dört Senede Alınan Neticeler Çok İyidir”, Cumhuriyet, 23 Teşrinisani 1932.

¹⁸²“Samsun'daki Bataklık Sahalar Kurutuluyor”, Ulus, 15 Haziran 1943.

¹⁸³ Temel, a.g.e., s. 66.

¹⁸⁴ BCA-030-10-00-00-177-221-11-3.

¹⁸⁵ Ekinci, a.g.m., s. 594.

Genelkurmay Başkanlığı'nın 5 Ağustos 1936 tarih ve 5237/4 sayılı yazısında bir yazıda Fatsa'nın sıtmalı olduğu bildirilmekte bunun sebebinin araştırılıp çözülmesi istenilmektedir: Bu durumun başlıca sebebi ise Fatsa hükümet doktorunun askere gitmesidir. Bu kişinin yerine başka birini tayini mali ve idari sebeplerden dolayı mümkün olmamıştır. Fatsa'da sıtma mücadelesi teşkiline gelince bütçedeki sıtma tahsisatı, ancak mevcut teşkilatın idaresine kâfi gelmektedir. Bu yüzden kazanın Sıtma Savaşı altına alınmasına da şimdilik imkân görülmemektedir. Bununla birlikte Ordu Sıhhiye Vekâletinin isteği üzerine 13 Ağustos 1936 tarihinde 5 kilosu parasız, altmış kilosu paralı olmak üzere 55 kilo kinin gönderilmiştir.¹⁸⁶ Bölgede sıtmayla mücadele için gerekli personel ve ilacın mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.

Ordu'da olağanüstü sıtma savaşıyla ilgili çalışmalarda il çevresinde 40'tan fazla irili ufaklı göl kurutulmuş, bazı göller de mazotlanmıştır. 16 yıldan beri birçok emek sarf edildiği bir türlü kurutulmayan büyük Esen Bey gölü sürekli bir çalışma sayesinde tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Köylerdeki küçük su birikintileri, musluk ayakları ve gübrelere de temizlettirilmesi işine aralıksız çalışılmış. Şehrin havasını bozan Bülbül deresinin temizlenmesi de birkaç gün içinde sona ermiştir. Şehirden başlayan ve 80.000 liraya müteahhite ihale verilen Ordu-Fatsa yolunun esaslı tamiri, Sarayköy ve Kabadüz yollarının açılması ilerlemiştir.¹⁸⁷

Samsun'da sağlık alanında yaşanan problemler 1945 yılında yazılan raporda yer almıştır. Bu raporlardan birinde, Samsun Memleket Hastanesi'nin bir bölge hastanesi konumunda olduğu ifade edilmiş. Bafra'da bir dispanserin bulunduğu ve binasının tamir ve tadil edilerek temiz hale getirildiği belirtilerek burada görev yapacak doktorun sahasında uzman olması sağlanır ve gerekli alet ve ekipmanla donatılırsa Bafra ve Alaçam ilçelerinin ihtiyacın önemli bir kısmının da karşılanacağı ifade edilmiştir. Böylelikle Samsun Memleket Hastanesi'nin de yükünün hafifleyeceği vurgulanan raporda, doktor eksikliği bulunan ilçelere doktoru fazla olan ilçelerden görevlendirme yapılmasının sorunu çözmeye yönelik iyi bir çözüm olacağı vurgulanmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁶ BCA-030-10-00-00-177-221-11-2.

¹⁸⁷ "Ordu'da Sıtma Savaşı ve Yol Çalışmaları", Ulus, 23 Temmuz 1945.

¹⁸⁸ Başkaya, a.g.m., s.82

2.5.1.2. İç Anadolu Bölgesi

İç Anadolu sıtma mücadele mıntıkası hastalığın en yoğun görüldüğü Ankara şehri ile civar köyleri, Polat kazası ve Alpu'ya kadar Porsuk vadisini kapsamaktaydı. 1924 yılında yoğun sıtma vakalarının görüldüğü Ankara şehrinde 1925 yılında alınan kan örneklerinin %23'ünde sıtma parazetine rastlanırken bu oran 1927 yılında % 9'a düşmüştür. 1928 yılında hemen hemen sıtma ortadan kalkmıştır. Bölgelerin şehir dışındaki kısımlarında yapılan tarama sonuçları ise şöyledir.¹⁸⁹

<i>Yıl</i>	<i>Muayene edilen kişi</i>	<i>Dalaklı sayısı</i>	<i>Dalaklı oranı</i>	<i>Kan muayenesi</i>	<i>Pozitif</i>	<i>Oran</i>
1926	25.753	4.378	%17	7.126	1.669	%23.3
1927	24.574	4.290	%17	14.786	1.740	%12.1

Tablo 5: Ankara Bölgesi Tarama Sonuçları

1926-1927 yılları arasında yapılan bu tarama sonuçlarında bir yıl öncesine göre sıtmalı oranı düşmüştür.

1927 yılında sıtma mücadele kadrosunda bir mücadele reisi bir laboratuvar şefi, 9 mücadele doktoru ve 42 sıhhiye memuru vardır. Aynı yıl içinde 27 köy daha mücadele altına alınmış. 49.788 şahıs muayene edilip, bunlardan 23.629'nun kanına bakılmış, 2.281 sıtmalı tedavi edilip, 2.841 sıtmalıya tedavi için kinin verilmiştir.¹⁹⁰

Ankara'da 1927 yılında sirke ve sivrisinek itlafı için 25.8866 kilo mazot kullanılmış daha önceden açılan 2.968 metrelik arklara ek olarak 800 metre daha kazılmış. 2.325 metre uzunluğunda yeni çeşme suyu isale hattı açılmıştır.¹⁹¹ Fakat buradaki mücadelenin tam manasıyla yapılamadığı anlaşılmaktadır. Ankara sıtma mücadelesi (Yerköy) şubesi için mıntıkanın vaziyetine nazaran takip bulmak hususunda müşkülata tesadüf edildiğinden 1930 senesi kadrosunda mevcut 175 liralık tabiplerden birisinin ücretinin 150 liraya tenzil ve diğer birisinin de 200 liraya iblağına izin verilmesi Sıhhiye Vekâleti, 21 Temmuz 1930 tarih ve 121/6779 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 24 Temmuz 1930 tarihli toplantısında

¹⁸⁹ Temel, a.g.e., s.82-83

¹⁹⁰ Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, İstanbul Devlet Matbaası 1929,s.161.

¹⁹¹ Temel, a.g.e., s.83

tasvip ve kabul olunmuştur.¹⁹² Diğer taraftan Ankara Valiliği, Emir ve Moğan gölleri sularının bahçelere ve halkın sağlığına zarar vermeyecek şekilde düzeltilmesi için tedbirler almıştır.¹⁹³ Sıtma ile en geniş tarzda ve o günün bütün imkânlarını kullanarak hemen savaşmak için tedbirleri sağlamak ve en verimli yoldan hareketlendirmek üzere Sıhhiye Vekâleti tarafından yapılan toplantıların merkezi Başkent Ankara'dır. Örneğin; 5 Şubat 1945'te Ankara'da Sağlık Bakanlığıyla yapılan toplantı sıtma ile mücadelede takip edilecek yolu belirlemiştir.¹⁹⁴

İç Anadolu'nun bir diğer bölgesi Yozgat'ta ise Boğazlıyan kazasında mahiyeti meçhul salgın bir hastalık bulunduğundan dolayı ölümlerin çoğaldığı tespit edilmiş bunun üzerine hastalıkla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Boğazlıyan kaymakamı tarafından verilen bilgiye göre hastalığın mahiyeti meçhul olmayıp sıtma ve tatarcık sineğinin neden olduğu *tatarcık humması* idi. Hastalığın önlenmesi ve tedavi edilmesi için dağıtılmak için kinin talep edilip, ayrıca bölgenin sıtma mücadele mıntikasına dönüştürülmesi istenmiştir.¹⁹⁵

Konya ovasında görülen sıtma salgınından en çok etkilenen bölge insanı olmuştur. 1927'de şehirdeki sıtma ile mücadele için kadro oluşturuldu. 1 mücadele reisi, 1 laboratuvar şefi 7 mücadele doktoru görev almıştır. 2 kasaba mücadele altına alınmış 118.560 kişi muayene edilmiş, 101.998 kişinin kanına bakılmış, 14.126 kişi tedavi edilip 735 tanesine tedavi için kinin verilmiştir.¹⁹⁶ 1940 yılında CHP kongresinde öneri ve dileklerin belirtildiği bölümde Çumra temsilcisi Konya ovasındaki hastalıktan en çok etkilenen yerleşim yeri adına, Sağlık Bakanlığı'na şikâyetini sunmuştur. Şikâyete göre Konya ovasında sıtmaya tutulmayan hiç kimse kalmamıştır.¹⁹⁷

Erken cumhuriyet yıllarında sıtma mücadelesi Konya bölgesinin önemli bir kısmını kapsamaktadır. Tarama sonuçları şöyledir:

<i>Yıl</i>	<i>Muayene</i>	<i>Dalaklı</i>	<i>Dalaklı</i>	<i>Kan</i>	<i>Pozitif</i>	<i>Oran</i>
------------	----------------	----------------	----------------	------------	----------------	-------------

¹⁹² BCA-030-0-18-01-02-13-51-003.

¹⁹³ "Ankara'mızda Sıtma Savaşı", Ulus, 26 Nisan 1944.

¹⁹⁴ "Sıtma ile Savaş Başlıyor. Ankara'da Büyük Bir Toplantı Yapılacak" Ulus, 31 Ocak 1945.

¹⁹⁵ BCA-030-10-00-00-177-223-7-2.

¹⁹⁶ 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılı, s.162.

¹⁹⁷ Tolga Akay, "II. Abdülhamit Döneminde Konya Ovası Sulama Projesinin İnşasıyla Yaşanan Sıtma Salgını ve Alınan Önlemler", Şükran Köse, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.256

	<i>edilen kişi</i>	<i>sayısı</i>	<i>oranı</i>	<i>muayenesi</i>		
1926	26.144	6.370	%22.7	18.702	2.796	%15
1927(1)	58.872	11.463	%19	54.815	2.137	%3.9
1927(2)	39.779	5.164	%12.9	36.475	875	%2.3

Tablo 6: Konya Bölgesi Tarama Sonuçları

1926-1927 yılları arasında yapılan tarama sonuçlarında bir önceki yıla göre sıtmalı oranı, sıtmayla mücadele kapsamında düşüş göstermiştir.

Konya’da şehir civarında bir bataklık kurutulmuş ve bölgede sivrisinek kalmamıştır.¹⁹⁸ Konya’ya bağlı Beyşehir’de de sıtmayla mücadele edilmiştir. 1930’lu yıllarda Beyşehir’deki bataklıkların kurutulması için Nafia Fen Memuru Halim Bey tarafından keşif yapılmış. Keşiften sonra Beyşehir gölü çevresindeki Eflatun ve İskender bataklıklarının kurutulması için çalışmalar başlatılmıştır.¹⁹⁹ Ereğli’deki bataklık alanının kurutulması için İsviçreli uzman Dr. Gruner tarafından araştırmalar yapılmıştır.²⁰⁰ Bataklıkların kurutulması için yapılan çalışmalarda bölge halkının yardımına da başvurulmuştur. Yapılan mücadeleyle 32 bin metre mikâblık kısmın doldurulması esnasında 15 yaşından 60 yaşına kadar olan bütün Konyalılar görev almıştır. Yanlışlıkla yazılmış yabancılar ise bu işten azade tutulmuşlardır. Küçük sây komisyonu bu mükellefiyetin yerine getirilmesi için halka azamî kolaylık göstermiş, hatta halkın amele kısmına hariçte işsiz kaldığı günler zarfında müracaat ederek bu mükellefiyetini ödeyebileceğini de tebliğ etmiştir.²⁰¹

1934 yılında Tokat genelinde etkili olan sıtma salgını Artova’da daha az görülmekle birlikte Niksar, Erbaa, Zile, Kazova’daki bütün ova köylerinde yaygındı. 1937’de Tokat havalisinden sıtma salgını olduğundan kinine ihtiyaç artmış ve kinin sıkıntısı yaşanmıştır. Tokat milletvekillerinin incelemelerinde dağıtılan kinin miktarının çok az olmasına bağlı olduğunu CHP Genel Merkezi’ne bir rapor halinde iletmişlerdir. 1938 yılında da sıtma ile mücadele devam etmiş ve Tokat genelinde 4.171 sıtma

¹⁹⁸ Temel, a.g.e., s. 86.

¹⁹⁹ Muşmal-Üçüncü, a.g.m., s. 526.

²⁰⁰ “Konya’da Bataklıklar Kurutuluyor”, Cumhuriyet, 12 Ağustos 1935.

²⁰¹ Konya Bataklıkları Kurutuluyor”, Cumhuriyet, 6 Eylül 1937.

hastasının tedavileri yapılmıştır.²⁰² Bu belgede bölgedeki sıtmanın nedeni ve nasıl mücadele edileceğine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Buna göre ilkbaharda Yeşilirmak ve Kelkit sularının taşması yüzünden Kazova ve Niksar ovalarında sular birçok bataklıklar ve birikintiler meydana getirmiş bunun neticesi olarak bu mıntikalarda sıtma diğer senelere nazaran daha fazla tahribat yaratmıştır. Kazova mıntikasında 56 kişinin öldüğü anlaşılmaktadır. Ölüm vukuatı devam etmektedir. Bunun üzerine Samsun Sıtma Mücadele Reisi bu havalide dolaşarak Amasya sıtma mücadele tabibinin Kazova’da çalışmasına karar vermiştir.²⁰³

Harmanlarını kaldıramayacak ve zelzeleden hasar gören evlerini yapamayacak durumda olan ve %60-70’e yakını sıtmadan yatan köylülerin durumu gittikçe kötüleşmektedir. Bunları önleyecek tedbir almak üzere çoğalan bataklıkların geçen senelere nispetle azami miktara çıkardığı sıtma ile mücadele için vilayete fazla miktarda kinin göndermesi icap etmektedir. 1938’de 90, 1939’da 120, 1940 yılının ilk aylarında 82 kg kinin gönderilmiştir. 1940’da gönderilen miktarların her iki kısmının da bir misli çoğaltılması ve Samsun’daki mücadele teşkilatının yalnız Amasya’nın bir tabibi değil daha bir kısım teşkilatın doktorunun bu işe memur edilmesi, ağır hastalar için ampul yollanması gerekiyordu.²⁰⁴ Ülke yüzölçümü düşünüldüğünde oransal bazda küçük bir bölgedeki hastalığın korkunç boyutlara ulaşabildiği görülüyordu.

Kırıkkale de sıtma hastalığından mustarip olan yerlerden birisiydi. İsmet İnönü, Kırıkkale’ye yaptıkları seyahat sırasında askeri fabrikalarda çalışan işçilerin sıtmadan mustarip olduklarını gördü. Bu yüzden fabrikalar civarında sıtmayı doğuran bataklıkların kurutulmasını ve bu durumun önlenmesini emretti. Bunun üzerine işin tetkiki için gönderilen heyet tarafından yapılacak işlere ait rapor ve krokiler tanzim edildi. Raporda bahsedilen hususlar şöyledir: “*Kırıkkale ve Yahşihan değirmen arkları tahrir ettirilmiştir. Her iki değirmen arkından sebze bahçelerine giden sulama arkları derinleştirilip ot ve sazları temizlettirilmiştir ve bunlar etrafa su kaçırmayacak hale konulmuştur. Nahiyenin içinde toplana yağmur sularını ve sel sularını akıtmağa mahsus kanal genişlettilererek tanzim ve tanzir olunmuştur. Toprak mahalledeki çamaşırhane*

²⁰²İsmail Özer, “Tokat ve İlçelerinde Sıtma ile Mücadele (1923-1950)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.563.

²⁰³ BCA-030-10-00-00-177-223-8.

²⁰⁴ BCA-030-10-00-00-177-223-8.

önünde genişleyen değirmen arka daraltılarak suların yayılmasının önüne geçilmiş ve tanzim olunmuştur. Evvelce kerpiç kesilerek açılmış olan çukurlar toprak ile doldurulmuş.²⁰⁵ Yeniden kerpiç kesilmesi ve evlerin damları üzerine konulmak üzere çorak toprağı almak için arazinin tahrip olunması yasak edilmiş ve sıkı bir murakabeye tabi tutulmuştur. Ancak halkın bu ihtiyaçlarını temin maksadı ile tepelerden ve su birikmesine imkân olmayan bazı sırtlardan kerpiç kesilmesine müsaade olunmuştur. Deri imalathanesi önündeki çeşme ayağı Anasu Deresine verilmiştir. Mahzurları izale edildiği yukarda arz olunan yerlerle akıtılmasına imkân bulunmayan su irtişah noktalarında sivrisinek sürfelerinin üremesi için Paris yeşili tatbiki suretiyle surfe mücadelesi yapılmıştır. Arz olunan bu ıslahatın zamanla bozulmamasını temin için her 15 günde bir kontrolleri yapılmakta tahrir ve tamire muhtaç mahalleri tekrar temizlettirilmektedir”²⁰⁶

Garnizon hudutları içinde askeri fabrikalar idaresi tarafından yapılması zorunlu bulunan işlere gelince esaslı bir ıslahat gereken garnizon dâhilindeki Anasu Deresi ıslahatına Mart 1941 yılı başlarında başlanılmadığı gibi bu dereden ayrılan arklar ve fabrikalar çevresini daima tehdit eden değirmen arkları da ıslah edilmemiştir. Ankara valiliğinden 19 Temmuz 1941 ve 1331 sayılı bir yazı ile askeri fabrikalar Umumi Müdürlüğünün dikkati üzerine Anasu Deresi ıslahatına biran evvel başlanması bildirilmiş ise de bu yazıya alınan cevapta bu işin de vilayetçe yapılması istenilmiştir. Vilayetin ve mahalli teşkilatın idaresi dışında bulunan derenin fabrikalar idaresince yapılması gerektiği için, Fabrikalar Umum Müdürlüğüne Valilikten emir verilmiştir.²⁰⁷

Valilik tarafından, fabrikalar idaresine Anasu Deresinin ıslah edilmesi söylenmesine rağmen ıslahına başlanılmamıştır. Bunun üzerine Kırıkkale’ye gelen Teyyare Defi Taburu’nun yaşayacakları barakaların inşaatında kullanılmak üzere Anasu Deresi’nin 300 metrelik kısmından 15.000 kerpiç kesildi. Bunun sonucunda derenin normal durumu 3 metre genişliğinde iken kesilen kerpiçler sonucu 20 metreye kadar genişlemiştir. Derenin taban ve kenarlarının tahrip edilmesinden kaynaklı yeni

²⁰⁵ BCA-030-10-00-00-177-223-11-1.

²⁰⁶ BCA-030-10-00-00-177-223-11-2.

²⁰⁷ BCA-030-10-00-00-177-223-11-2.

bataklıkların ortaya çıktığı ve garnizon komutanlığının bu önemli işlerle ilgilenmediği gibi kerpiçlerin kesilmeye devam edildiği öğrenildi.²⁰⁸

Bundan başka fabrikadaki amele arasında sıtma hastalığı mevzu bahis olunca amelenin sıtma mücadelesine dâhil civar köyler halkından olduğu fabrikalar idaresince ileri sürülüyor hâlbuki çalışan işçilerden takriben 450 kadar olan bir kısmı Kırıkkale'ye 7-15 kilometre mesafelerde bulunan Yahşihan, Ahılı, Doğanay, Çullu ve Aşağı Mahmutlu gibi sıtma mücadelesine dâhil köyler halkından olup önemli bir kısmını Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen ameleler teşkil ediyordu. Yukarda adları yazılı civar köyler halkından amelelikte çalışanlar sabahın ilk saatlerinde köylerinden vesaitle ve yaya olarak hareket ederek iş saatinde fabrikaya yetişmekte ve akşamları iş tatilinden sonra aynı şekilde köylerine dönmekteydiler. Bu ameleler günün muayyen saatlerinde fabrikada çalışmak ve köylerine gidip gelmek suretiyle yoğunluktan bitap olarak gece evlerinde istirahate çekilmekte bu sebeple sıtma mücadelesinin ne umumi muayenelerinde ne de muayeneler haricindeki köy ziyaretlerinde tabip ve sıhhat memurlarının bu ilgilenmeleri mümkün olmuyordu.²⁰⁹

Fabrikaya dışarıdan gelen ameleler gece mesaisi de yapmak zorunda bulduklarından kasaba içinde kiraladıkları yer odalarında ve bu odaların istiap hacmine nazaran çok kesif bir halde ikamet etmektedirler. Bu odalar hava ve ziya nüfuzuna gayri müsait ve her türlü sıhhi şartlardan uzak bulunmaktadır. Hariçten gelen amelenin büyük çoğunluğu dalaklı ve müzmin sıtmalı taşıyıcısı kimselerdi. Bu amelelerin fabrikaya duhullerinde usulen yapılan sıhhi muayenelerde sıtmalı durumları nazarı itibara alınmamakta ve bilahare tedavileri de ihmal edilmektedir. Son altı aydan beri fabrika tabibi umumi müdürlük başhekimliğince yapılan bir tebliğde (kan muayenesiyle sıtma teşhisi teyit edilmedikçe kinin verilmemesi...) bildirilmiştir. Bu böyle olmakla beraber Kırıkkale' de kan muayenesi yapılmamaktadır. Bu yüzden muayene ile sıtmalı oldukları anlaşılan birçok hastalara doktorlar tarafından sıtma ilacı verilmemektedir. Bununla beraber yapılan tedavi şekli de bazen 2-3 gün bazı kere bir hafta yevmiye bir gram kinin vermekten ibaret ve her tabibin dilediği şekilde bulunmaktadır. Bu suretle birçok sıtmalıların tedavisiz kaldığı ve yapılan tedavinin de tamam olmadığı ve gayri kâfi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu meyanda barut ve tüfek

²⁰⁸ BCA-030-10-00-00-177-223-11-2.

²⁰⁹ BCA-030-10-00-00-177-223-11-3.

fabrikaları tabibi tarafından şahsen sıtma mücadele reisliğine müracaat edilerek hastaların tedavisiz kalmamalarının temini için gönderilecek kanların muayene edilmesi istenilmiş ve verilen gimza boyası ile sıtma mücadelesi laboratuvarında son iki ay zarfında bu iki fabrika amelesi sıtmalılarının kanlarına bakılmış ve muayene edilmiştir.²¹⁰

Kırıkkale’de sıtmaya neden olan membaların ortadan kaldırılmalarına çalışıldığı bir sırada izalesi çok lüzumlu görülen Anasu Deresi ıslahatına başlanması beklenirken bir türlü ilerleme kaydedilemedi. Bölge telafisi kabul olmayacak bir şekilde tahrip edilmiş ve işe el konulduğu tarihten itibaren uzun bir müddet geçtiği halde işin iletişim safhasından ileri gitmediği amelenin sağlıkları ile alaka gösterilmediği anlaşılmıştı. Kırıkkale garnizon hudutları dâhilinde bulunan Anasu Deresinin mecrasından kerpiç kesilmesinin men’i derenin daha fazla bozulmasına meydan verilmemesi tahrip edilmiş olan kısımlarla beraber evvelce Vekâletçe hazırlattırılmış ve fabrikaya gönderilmiş olan projeye göre ıslah ettirilmesi izalesi mümkün olmayan yerlerde bu işe tavzif edilecek bir ekip ile sürfe mücadelesi yapılması, amelenin mesken vaziyetinin ve hayat şartlarının iyi bir duruma sokulması amelenin fabrikaya duhullerinde dalak ve kanlarının muayenesi ile sıtmalılarının sıtma mücadelesi esasına uygun bir şekilde tedavi ve takipleri hususi bir bilgi ve itinaya muhtaç olan bütün bu işlerin vukuflu ellere tevdi olunması sihi ve iktisadi bakımdan çok önemliydi.²¹¹

Kırıkkale’deki sıtmayla mücadele sadece yukarıda belirtilenler ile sınılı değildi. Kırıkkale’de silah fabrikaları çevresindeki bataklıklar ve bunların kurutulması yönünde de bir dizi önlemler alınmıştır. Bu hususla ilgili sunulan öncelikle bölgenin durumu geniş bir şekilde gösterilmiş sonrasında ise alınması icap eden önlemler belirtilmiştir.²¹²

Kuzey doğudan, Kırıkkale’ye gelen demir yolunun altından Mustafa Değirmeni arkının geçtiği noktadan itibaren 260 metre mesafesinde yapılmış demir yolu bulunuyordu. Merkezden gelen yağmur suları ana dereye akarak demir yolu ile ark arasındaki araziye yayılmaktaydı. Mustafa Değirmeni karşısında demir yolunun hemen altındaki kısımda Dabağhane önündeki çeşme su birikintileri oluşturuyordu. Yeni doğan mahallesinde bulunan çeşmelerin ayakları sulama maksadıyla bazı evlerin bahçelerine alınmış ve bu durum sakıncalı hale gelmesine neden olmuştu. Kasaba içinden geçen

²¹⁰ BCA-030-10-00-00-177-223-11-3.

²¹¹ BCA-030-10-00-00-177-223-11-4.

²¹² BCA-030-10-00-00-177-223-13-1.

garnizon deresi gelen suları düzenli olarak akıtılabilecek durumdayken halk tarafından içine atılan yabancı maddeler suların akmasını zorlaştırıyordu. Bundan kaynaklı çukurlarda uzun müddet su birikintileri oluşmaktaydı. Fülminat fabrikasından pirinç fabrikasına kadar olan sahada 10 ile 15 cm derinliğinde çukurlarda su birikintileri meydana gelmişti.²¹³ Kerpiç kesilmek için açılan çukurlar dolayısıyla dere yatağında gölcükler oluşturmuştu. Dere çevresindeki bahçelere su almak maksadıyla etrafa daha fazla yayılmış, oldukça geniş su birikintileri meydana gelmiştir. Çelik imalathanesi önünden ana dereye yapılan bir bent ile Kadıoğlu değirmenine su temin eden kanal, gaz teşfiyehanesinden çıkan suları da alarak değirmene kadar akıntısı esnasında civarındaki tarla bostan ve kavaklıklara küçük kanallarla su vermekteydi. Fakat bu sefer de müsait ortamlarda birikinti meydana getirmektedir. Top fabrikası ve barut fabrikası arasında Arpaçık Çukuru mevkiinde mevcut çeşme ve kaynak ayaklarında bahçe ve kavakları sulamak için alınan sularda birikintilere sebep olmaktadır. Ahıllı Deresi'nden barut fabrikası civarındaki tarlalara alınan kanal suları da yine müsait durumlarda birikintiler yapmaktadır.²¹⁴

Yukarıda sözü edilen sıtma hastalığının ortaya çıkmasına sebep olan sivrisineklerin üremesi için uygun ortam oluştuğu ve Kırıkkale'nin sıtma tehdidi altında olduğu anlaşılmaktadır. 1938 yılından itibaren sıtmayla ilgili bazı mücadele tedbirleri alınmış olmasına rağmen, yetersiz kalınmış bunun için esaslı sebep olan tarım alanlarındaki bataklıkların, su birikintilerinin bulunduğu tarım alanlarında önlemler alınması mecburi bir hale geldi. Bunun için öncelikle sıtmayla mücadelede işlerin düzenli ilerleyebilmesi için bir teşkilat kurulmalıydı, bu teşkilat sıtma mücadele işlerinde çalışarak deneyim kazanmış doktor idaresi altında 1 fen memuru, 1 sağlık memuru ile 20 daimî işçi bulunduracaktı. Bu teşkilat Sıhhiye Vekâleti elamanları ile iş birliği yaparak yalnız tel örgüler dâhilindeki fabrikalar civarındaki memur ve işçi ailelerinin barındıkları Kırıkkale çevresinde ve fabrikalar civarında ve buralara kadar gelebilecek sivrisineklerin üreme sahalarında çalışacak ve bu esnada bu raporda gösterilen acil tedbirlerin alınmasını sağlayacaktı. Bu teşkilatın vazifesini hızlı bir şekilde yapabilmesi için mali ve idari işlerin uzun formalitelere gerek kalmadan temin

²¹³ BCA-030-10-00-00-177-223-13-2.

²¹⁴ BCA-030-10-00-00-177-223-13-3.

için fabrikalar idaresine başlanması ve bu teşkilatın içerisinde gerekli tetkikleri yapacak bir sıtma laboratuvarı şarttı.²¹⁵

Fabrikada çalışan sıtmalı işçiler ve garnizonda bulunan sıtmalı erler sıhhat vekâleti mücadele sistemine uygun olarak düzenli bir tedavi bir takibe tabi tutulacaktır. Fabrikaya yeni alınan işçiler ve yeni gelen erler umumi bir dalak muayenesi yapılacak ve bunların arasında sıtmalı olanlar ayrı bir yerde tedavi ve takip edileceklerdi. Bunun için fabrikanın bugün bu işi tamamı ile başarmaya yeterli gelmeyen tabip kadrosu ve hastane vaziyeti bu makamda uygun bir şekilde özellikle, sıtmalılar tedavi kısmını düzenleyip genişletilmeliydi.²¹⁶

Kasaba ve fabrikalar civarını sivrisinek üremesi bakımından temizleyerek akış sahalalarının her noktası her zaman için lüzumlu ve sağlıklı bir disiplin altında tutulması mümkün olmayacak olan ana derelerden ayrılan değirmen ve bahçe kanallarını tamamen ortadan kaldırmak lazımdı. Bunun için Yeni Doğan Mahallesi civarında bulunan Mustafa değirmeni ile Kızılırmak kenarlarında bulunan Kadıoğlu değirmeninin istimlâk edilmesi ve değirmene su veren kanalların kaldırılması sularının ana dereye aktarılması bahçe kanallarının doldurulmasının mayıs ayından önce yapılması zorunluydu.²¹⁷

Askeri ve sanayi şehri olarak bilinen Kırıkkale dâhilinde ve bütün fabrikalar çevresinde fabrikaların tel örgüleri ile şehrin belediye hudutlarından itibaren 3 kilometre muhitinde her türlü su birikintilerine sebep olabilecek sebze bahçeleri ve fidanlık, kavaklık, kerpiç çukuru, çorak toprak ocakları, tuğla ocaklarının, tesisine müsaade edilmemelidir. Şehir merkezinden geçen derenin yerlerinde birikinti yapan çukurların akışı sağlayacak şekilde doldurulması ve derenin akışını engelleyecek çöp atılmasının yasaklanması ve sel sularının getirdiği atıkların sık sık temizletilmesi gerekiyordu.²¹⁸ Ana dere ve çevresinden kesilen kerpiçlerin sebep olduğu gölcüklerin hemen kapattırılarak buralarda su birikintilerine meydan verilmemesi gerekiyordu.

Kızılırmak mecrasına ait bozuklukların tüfek fabrikası karşısında meydana gelen ana dere mecrasının tamamı ile ıslahı lüzumlu görülen kanalların tespiti, Mustafa değirmeni bendinin şimaline tesadüf eden demiryolu etrafındaki birikintileri kaldırmak

²¹⁵ BCA-030-10-00-00-177-223-13-4.

²¹⁶ BCA-030-10-00-00-177-223-13-4.

²¹⁷ BCA-030-10-00-00-177-223-13-5.

²¹⁸ BCA-030-10-00-00-177-223-13-5.

için esaslı tedbirlerin teşkilini yukarıda da anlatıldığı gibi sıtma mücadele ekibinin tespit edeceği su vaziyetlerinde edinileceği bilgiden faydalanarak temmuz başlarında yapacağı tetkikler neticesinde tekrar ettirilmesi lüzumlu görüldü. Bu rapor Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne takdim edildi.²¹⁹

2.5.1.3. Akdeniz Bölgesi

Adana sıtma hastalığının Türkiye'de en yoğun görüldüğü şehirlerin başında geliyordu. Bu yüzden mücadele şehirde daha erken başlamıştır. 1927 yılında 15.177 hane 33.407 ahır ve samanlık 11 okul ve 7 otele 1928 yılında 2.240 hane ve 5.745 samanlıkta sivrisinek ve sirke itlafi yapılmıştır. Pınar bataklıkları kurutulmuş. Dağistan köyü ile Toprak Kale İstasyonu yöresinde bataklığa neden olan kaynak suyu borularla akıtılarak bataklık tarıma elverişle hale getirilmiştir. 1928 yılında 2.900 okalıptüs ağacı dikilmiş 157 artezyen kuyusundan 103'üne musluk taktırılmış 550 dönüm bataklık kurutulmuş. Üstü açık lağım çukurlarının üstü kapatırılmış, kapatırmayanların kuyuları Sıtma Mücadele Heyeti tarafından kapatılarak bedelleri tahsilâtı emval yasası gereğince sahiplerinden tahsil edilmiş. Ceyhan ve İslâhiye'de okalıptüs ağaçları dikilerek artezyen kuyularına musluklar takılarak ve sazlıklar kurutularak sıtma mücadelesi yapılmıştır. İslâhiye'de Nikola membanın sularının neden olduğu bataklıklar da kurutulmuştur. Bu çalışmaların kısmen işe yaradığı söylenebilir. 1933 senesinde Adana'ya gelen 20 bin amele arasında yalnız iki bin amelede sıtma hastalığı görülmüş ve bunlar da tedavi edilmişlerdir. Sıtma Mücadele Teşkilâtı Silifke'de, Anamur gibi Sıtma hastalığının fazla görüldüğü yerlerde geniş bir surette faaliyetine devam etmektedir. Bu mıntikalarda mevcut bataklıkların kurutulması işi de yapılmaktadır. Mart ayından beri 80 bin kan muayenesi yapılmış ve 300 kilo kinin dağıtılmıştır.²²⁰

Adana'da sıtma mücadelesi mıntikasındaki bataklığın kurutulmasına büyük önem verilmiş bunun için gerekli alt yapı çalışmaları yapılmıştır. Bunun örneklerinden sadece birinden bahsetmek gerekirse: Adana Sıtma Mücadele mıntikası dâhilinde bulunan Mersin ve Silifke arasındaki (Tekrür) ve (Avşar) köylerinin civarındaki (Döner Göz) ve (Tekfürgöz) kaynaklarının denize akacak bir yol bulmadıklarından civar arazide yazın sıtma yaptığına sebep olduğu ve ahalsinin sıtmadan öldüğü ifade edilmiştir. Bu yüzden sazlık ve bataklığın kurutulması için gerekli çalışmalar

²¹⁹ BCA-030-10-00-00-177-223-13-6.

²²⁰ "Adana'da Sıtma Mücadelesi", Cumhuriyet, 4 Ağustos 1933.

yapılmıştır.²²¹ Bunun üzerine yazılan kararnamede bu işin acilen çözülmesi için gerekli önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır.²²² Ayrıca Adana'da 25 yataklı gezici bir Sıtma Hastanesi açılmıştır. Kalabalık bir köylü kütlesi önünde açılan bu gezici hastaneye ilk defa olarak bir köylü yatırılmış, tedavi altına alınmıştır. Bu gezici hastane köyün okul binası ve etrafında kurulan çadırlar içinde çalışmaktadır. Sıtma Mücadele başkanı şunları söylemiştir: *“Sıtmalı Çukurova'dan sıtmayı uzaklaştırabilmek için bütün gayretimizi sarf edeceğiz. Kadıköyü'nde açtığımız gezici hastaneden sonra yapılacak tetkiklere göre Ceyhan'da en çok hastaneye ihtiyacı olan bir bölgede bir gezici hastane daha açacağız. Bu da 25 yataklı olacaktır.”*²²³

Adana dışında bölgede Antalya'da da yoğun bir sıtma mücadelesi yapılmıştır. 12 Haziran 1956 tarih ve 326 sayılı yazıya göre Antalya Manavgat ilçesinin Baş Konak Bucağı halkı sivrisineklerden şikâyet etmişler bunun üzerine Antalya Sıtma Savaş Bölgesi 12 Haziran 1956 tarih ve 326 sayı ile Baş Konak Nahiye Müdürlüğüne Eskişehir'den Eyüp Yurtsever'in tayin edilmesini kararlaştırmışlardır.²²⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Eyüp Yurtsever sıtma ile mücadele konusunda oldukça mahir biriydi. Ayrıca Antalya'nın Kaş kazasında da sıtma oldukça etkiliydi. Sıtma ile mücadele için 1 doktor ile 4 sıhhiye memurunun nezareti altında bir şube açılmasına ihtiyaç vardı. Bunun üzerine Aydın sıtma mücadele kadrosunda 175 lira ücretli bir tabip ve Bursa ve İstanbul mücadele kadrosundan 70'er lira ücretli ikişer Sıhhiye Memurunun atanması istenmiştir.²²⁵

2.5.1.4.Ege Bölgesi

1931 yılında İzmir sıtma ile mücadele kapsamına alınmıştır. Bu doğrultuda havuzlardaki sivrisineklerin imhası için Torbalı Hamidiye çayından tatlı su balıkları getirilecek ve evlere tevzi edilerek havuzlara konulacaktı. Çukurlara ise mazot dökülecekti. Ayrıca yaz aylarında kullanmak için 4 ton mazot satın alınmıştır. Yine sıtma ile mücadele etmek için İzmir'e 12 Doktor, 9 Sağlık Görevlisi, 9 Polis Memuru görevlendirilmiştir.²²⁶ İzmir'de belediye tarafından 1932 yılının sonunda hazırlanan

²²¹ BCA-30-18-01-02-5-24.

²²² BCA-030-0-18-01-02-5-42-005.

²²³ “25 Yataklı Gezici Bir Sıtma Hastanesi”, Ulus, 28 Mayıs 1945.

²²⁴ BCA-30-10-0-117-739-11

²²⁵ BCA.030-0-18-01-02-16-86-003

²²⁶ Korhan, a.g.m., s.372

bataklık haritasına göre: Halkapınar bataklığı 100.000 m² Bostanlı bataklığının genişliği de 66.560 m² Halkapınar bataklığından Nafia Vekâleti ve İdare-i Hususiye ile belediye tarafından 30.000 metre karedir. Bostanlı Bataklığından da 4.000 m² yer kurutulmuştur.²²⁷ İzmir'in en büyük bataklıklarından biri olup 1.148.500 m² bir alan kaplayan Halkapınar bataklık sahası, uzun yıllar boyunca İzmir'in sağlığını tehdit etmeye devam etmişti. 1941 yılında Belediye Başkanı olan Reşat Leblebicioğlu bir etüt yaptırarak Halkapınar bataklığını kurutmaya girişmişti. Etüt sonucunda, bataklığın kumla doldurulmasının maliyeti düşüreceği anlaşılmıştı. 1942 yılında bataklık sahası 650.000 liraya istimplâk edilmiştir. Daha sonra bataklık sularını bir araya toplamak için 52.000 metre karelik bir göl oluşturulmuş ve buradan çıkarılan topraklarla etraftaki arazi kurutuldu²²⁸

İzmir'de 1932-1938 yılları arasında 125.154 m² bataklık alan kurutulmuş. 1939 yılında ise kurutulan bataklıkların alanı 7.490 m² 1941 yılında Güzelyalı'da bataklıkların bulunduğu araziden denize doğru bir kanal açılarak hastalığa yol açan alanlar kurutuldu.²²⁹ 1944 yılından sonra olumlu sonuçlar vermeye başladı. 1914'te İzmir'de sıtmadan ölenlerin sayısı 145'tir. Bu sayı 1942 de 137'ye düşmüştür. 1943 yılında 179'a 1944 yılında 181'e çıkmış, 1945 yılında bataklıkların kurutulmasıyla 73'e düşü. ²³⁰ İzmir'in muhtelif semtlerindeki bataklıkları kurutmak için belediye mühim teşebbüslerde bulundu. Halkapınar, Mersinli bataklıkları ile Eşrefpaşa civarında Sülüklü Göl, Kokaryalı'da Halim Ağa bataklığının planları yapılmaktaydı.²³¹ İzmir Belediyesi aldığı direktif üzerine Halkapınar bataklığını kurutmak yolunda gereken hazırlıkları yapmıştır. Bu bataklığın en büyük kısmı istimplâk edilmiş ve ağaçlandırılmıştır. Belediye Fen Heyetince bu bataklığının kurutulmasına ait proje ve plan hazırlanmış, Belediye Fen Heyeti Müdürü, Mühendis Cahit Çeçen hazırlanan bataklık kurutma planını tasdik ettirmek üzere Ankara'ya gitmiştir. Planın tasdikini müteakip meclisten bataklığı kurutmak üzere lüzumlu yaklaşık bir milyonlu bir tahsisat talep edildi.²³²

²²⁷ Ercan Uyanık-Erkan Serçe, "İzmir' de Bataklıklarla Mücadele", Tarihsel *Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 494.

²²⁸ Uyanık- Serçe, a.g.m., s. 497.

²²⁹ Müslime Güneş, "II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir' de Sıtma İle Mücadele", Tarihsel *Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 504.

²³⁰ Güneş, a.g.m., s. 508.

²³¹ "Kurutulacak Bataklıklar", *Anadolu*, 27 Mart 1929.

²³² "İzmir'deki Halkapınar Bataklığı Kurutuluyor", *Ulus*, 7 Nisan 1944.

İzmir’de sıtma mücadelesi için on iki doktor, dokuz sıhhiye memuru, dokuz polis memuru görevlendirilmiştir. Aydın Sıtma Mücadele Mıntıkası Heyeti Reisi Dr. Mahmut Bey kente gelerek sıtma mücadelesi tatbikatını mücadele heyetini teşkil eden doktorlarla memurlara göstermiştir. 1929 senesinde İzmir’de sıtmadan pek çok kişinin ölmesi nedeniyle tedbirler arttırılmıştır.²³³ Hatta İzmir’de olağanüstü sıtma savaşında gösterdikleri başarıdan dolayı Vali Salim Gündoğan’la Sıtma Mücadele Başkanı, Sıtma Mücadele Doktorları, Söke, Nazilli Kaymakamlarıyla, Belediye Başkanları Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca bir ve ikişer aylık nispetinde ikramiye ile mükâfatlandırılmışlardır.²³⁴

1925 Yılında yapılan taramalarda bu bölgede dalaklı oranı %43, kanında parazit görülenlerin oranı ise %11 olarak belirlenmiş. Aydın’da 1927 yılında 15.001 ahır ve bodrum 4.763 baraka, 508 mandıra, üstü kapalı 6.777 tek odalı 8.510 iki ve daha fazla odalı evde sivrisinek itlafi yapılmış. Aydın civarındaki bataklıkların suları Menderes Nehrinde akıtılarak 300 dönüm bataklık kurutulmuştur. Aydın ve Denizli illerinin önemli bir kısmıyla İzmir’in Torbalı kazasını içine almaktadır. Bu bölgede yapılan tarama sonuçları şöyledir;

<i>Yıl</i>	<i>Muayene edilen kişi</i>	<i>Dalaklı sayısı</i>	<i>Dalaklı oranı</i>	<i>Kan muayenesi</i>	<i>Pozitif</i>	<i>Oran</i>
1926 (1)	43.531	11.210	%26	19.509	1.722	%9
1927(1)	57.430	14.400	%25	2.977	1.778	%5.8
1927(2)	58.545	11.970	%20	10.519	511	%4.8

Tablo 7: Aydın Bölgesi Tarama Sonuçları

İzmir’in yanı sıra Aydın’a bağlı Nazilli bez fabrikasında da sıtmanın yaygınlaştığı ve buna karşı önemlerin sıkılaştırıldığına dair önemli bir belge bulunmaktadır. Belgeye göre; Nazilli bez fabrikasında 3500’den fazla kişi sıtmaya yakalanmıştı. Konunun araştırılmasından sonra verilen rapora göre, fabrika dâhilinde öteden beri mevcut artezyen kuyuları ayaklarını menderese kadar tanzim ve ıslahı,

²³³ “Sıtma Mücadelesi Mıntıkaya Bu Sene İzmir’de Dâhil Oldu. Geniş Bir Kadro Hazırlanmış ve Mücadele Programı Tespit Edilmiştir”, Cumhuriyet, 22 Mart 1930.

²³⁴“Olağanüstü Sıtma Savaşında Başarı Gösterenler”, Ulus, 3 Kasım 1945.

havuzlar ve diğerkuyular ve çukurluklarda antilarver tedbirlerin alınması, fabrika mesken ve müstemilatı dâhilindeki muntazam tedbirlerin alınması arz olunmuştu. 23 Eylül 1940 tarihinde mahalline Aydın mıntıkası Sıtma Mücadele Reisi ile Mühendisi Necati Suar gönderilmiştir. Yollanan rapor ve ıslah projesinin birer nüshası da fabrika müdürlüğüne ve Nazilli belediyesine verilmiştir.

Aydın Valiliği'nden verilen cevapta suların geçtiği tarafta bir kanal açılması ve bu kanalın fabrika kanallarına verilmesi, fabrikaya ait tren hattının yanlarındaki çukurlardaki suyu tahliye için beton koruma kanal yapılması,²³⁵ ayrıca bilhassa yağmurlar sırasında taşan Dereköy, Mergen, Mustavra, Kestel ve Uyucak çaylarının yataklarının temizlenmesi ve ıslah edilmesi gibi hususlar belirtildi. Buna karşılık Nafia Vekâleti'nden alınan bir yazıda elemanların ancak eldeki işleri çevirmeye yetişebildiğinden ve esasen böyle bir işe yarayacak para bulunmadığından şimdilik bu mevzunun ele alınmasının mümkün olmadığını ifade edildi. Fakat 50.000.000 liralık su işleri tahsisatı kabul edildiği takdirde bu işe de bakılabileceği bildirildi.²³⁶ Bununla birlikte yine İktisat Vekâleti'nden alınan 17 Haziran 1941 tarih ve 14/2456 sayılı bir tezkerede fabrikaya kâfi miktarda kinin sevkinin temin olduğu fabrika çevresindeki küçük çukurların doldurulduğu ve civar bataklıkların kısmen mazotlandığı ve Nazilli arasında Mergen Çayı ile Menderes Nehri yataklarından taşan sularda pamuk ıslah istasyonu arkasında oluşan birçok birikintilerin kaldırılmasının 20.000 lira kadar bir masraf gerektirdiği ve kanal planlarının mahallinde hazırlanmakta bulunduğu ifade edildi.

Fakat bölgedeki sıtma yatağı haline gelen yerlerin kurutulması da oldukça önemliydi. Reisicumhur tarafından yapılan Nazilli ziyareti sırasında bu konu tekrar gündeme geldi. Bu yüzden bu mıntıkanın yeni baştan tetkikine lüzum görülerek Eylül 1941 ortalarında umum Sıtma Mücadele Müfettişi Dr. Asım Asrak ve ardından Hıfzıssihha Mektebi Müdürü Dr. Mahmut Sabit Akalın Nazilli'ye gönderildi. Onlar tarafından yazılan geniş raporlar İktisat ve Nafia Vekâletlerine ve Aydın Valiliğine gönderildi.²³⁷ İktisat Vekâleti'nden alınan 12 Kasım 1941 tarih ve 14/5009 sayılı bir tezkerede ise fabrika ve Nazilli kasabasının sıtma mücadelesinde fabrika tarafından yapılması mümkün olanlarının Sümerbank'a yazıldığı ve ayrıca mahalli idarenin

²³⁵ BCA-030-10-00-00-177-223-12-1.

²³⁶ BCA-030-10-00-00-177-223-12-2.

²³⁷ BCA-030-10-00-00-177-223-12-2.

yardımının temini içinde Dâhiliye Vekâleti'nden rica olduğu bildirildi. Diğer taraftan sıtma mücadele teşkilatınca icrası mümkün görülen hususlar ise Dâhiliye Vekâleti tarafından yapılacaktı. Nafia Vekâleti'nin yardımına bağlı bulunan bu işlerin sıtma mücadele şubesinin sıkı bir kontrolü altında bulundurulmasının da önemi vurgulandı. Bu durum Aydın Mıntıkası Sıtma Mücadele Reisliğine emredildi. Buna karşılık bölgedeki sıtmayla yeteri kadar mücadele edilemedi. Konuyla ilgili hazırlanan raporda şu ifadelere yer veriliyordu; *“Nazilli kasabasında bulunan büyük bataklıklar ıslah olunmadıkça sıtma bakımından alınan tedbirler yapılacak ufak tefek ıslahat ve sürfe mücadelesi ile kati neticenin elde edilemeyeceği bu basit tedbirlerle yalnız intanın tahfif edilebileceği kanaati hâsıl olunmuş.”*²³⁸

Sümerbank'a bağlı bulunan Kayseri, Nazilli ve Ereğli bez fabrikalarında da sıtmanın arttığına yönelik kayıtlar mevcuttur. 17 Mart 1942 tarih ve 4/2283 sayılı yazıyla Başvekâlet'e yazılan yazıda Sümerbank'a bağlı Kayseri Nazilli ve Ereğli fabrikalarına bölgedeki bataklıklardan fabrika işçilerinin mustarip bulunduğu, bunların kurutulmasına da şimdilik imkân görülmediği, ayrıca kinin stokunun çok az olması yüzünden mevcutlarının ihtiyatla sarf edilmesi gerektiği üzerinde duruldu. 1942 yılında ise sıtmanın fena tesir yapacağından korkulmaktaydı. Nazilli kazasında bulunan büyük bataklıklar ıslah olunmadıkça yapılacak ufak tefek ıslahatlarla mümkün olmadığı ifade edildi. Ayrıca kinin temini ve dağıtımında da hayli güçlükler mevcuttu. Yüksek Sıhhat Şurası'nın kararlarıyla sıtma tedavi müddetinin beş güne indirildiği, sıtma paraziti bulunanlarla tipik sıtma nöbeti geçirenlere, herpes, solgunluk, dalak büyümesi, anemi tespit edilenlere ilaç tedavisi uygulanmaktaydı. Dahası ülkenin bir senelik ihtiyacını bile karşılamayacak kinin kaldığı bu yüzden bol bol harcanmasının mümkün olmadığı da altı çizilmekteydi.²³⁹ Ancak hakiki sıtmadan mustarip hastaların tedavisinde kinin kullanılması ve tedavi müddetinin beş güne indirilmesi zarureti hâsıl oldu.

Savaş koşullarında ilaca ulaşım mümkün olmadığı hallerde sıtma hastalığından kurtulmanın yollarına dair bazı yollar halka öğretilmeliydi. Buna göre; sivrisineklerin üremesine yarayan küçük su birikintilerini ortadan kaldırmak, akıtılması kabil olmayan suları mümkün oldukça mazotlamak, sivrisineklerin girmesine mani olmak için evlerin, ahırların kapı ve pencerelerine, bacalarına ince tel kafes (ince tel bulmadığı vakitte ince

²³⁸ BCA-030-10-00-00-177-223-12-3.

²³⁹ BCA-030-10-00-00-177-223-14-2.

dokumalı tülben) takmak, güneş batar batmaz kapı ve pencereleri kapatmak ve lüzumlu görmedikçe ışık yakmamak, lüzum görülmedikçe geceleri sokağa bahçeye ve balkona çıkmamak, geceleri sokağa çıkmak zorunluluğun da olan kişiler ellerine eldiven, ayaklarına kalın çorap, boyunlarına atkı ve yüzlerine başörtüsü gibi şeyler örterek kendilerini korumak, geceleri ev dışında bahçe ve bostanlarda, harman yerlerinde yatmamak ve uyumamak geceleri cibinlik altında uyumak, hiç olmazsa baş cibinliği kullanmak gibi tedbirler alınmalıydı.²⁴⁰

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla devlet sosyal yönünü ön plana çıkaracak çalışmalara girişmiş olmakla birlikte, gerekli malzeme ve malzemeyi temin edecek iktisadi yapının olmaması yüzünden istediği sonuca ulaşamamıştır. Bölgedeki sıtma mücadelesi Nazilli ile de sınırlı değildir. Aydın'ın Karacasu kazasına bağlı Yenice köyü civarındaki Aksaz bataklığının kurutulmasına başlanıldı.²⁴¹ Aydın mıntıkasında Nazilli çiftlik, Aksaz, Acıabat, Manisa mıntıkasında 2.000 dönümlük Türkili bataklıklarının da kurutulması işleri 1933 yılı itibariyle devam ediyordu.²⁴² Aydın ve Denizli vilâyetindeki sıtma mücadelesi bazı başarılarla kazanmıştır. Mücadele esnasında 139.556 kişi muayene edilirken, 70 binden fazla kan muayenesi ise tetkik edildi. 23.655 kişide hastalık görüldü. Oran %19.09'du. Bu rakam bir önceki yıl %28,2 iken belli bir miktarda düşmüştü. Yine doğum oranları ölüm oranlarına nazaran %75 fazladır. 40 bin metre bataklık kurutulurken 1.414 metre yeni kanal açıldı. Burada sıtmanın en salgın hali, çok yağışlı geçen 1931 ve 1932'de görüldü. Bu yıl da çok yağmur düştü fakat alınan tedbirlerle sıtmanın fazlaşması tehlikesi durduruldu. Mahsul mevsiminde orta Anadolu'nun gelen amele içinde hususî mücadele tedbirleri alındı.²⁴³

2.5.1.5.Marmara Bölgesi

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin en büyük şehri olan İstanbul'da da sıtmayla azımsanmayacak bir mücadeleye girişildiği görülmektedir. Sıtma mücadele bölgesi ilan edilen İstanbul'un Haydarpaşa, Karaca Ahmet ve Validebağ hududundan Maltepe'ye kadar olan kısmıyla Büyükaada ve Heybeliada gibi yerlerinde sıtmayla

²⁴⁰ BCA-030-10-00-00-177-223-14-2.

²⁴¹ "Kurutulan Bataklıklar", Cumhuriyet, 22 Nisan 1933.

²⁴² "Sıtma Mücadelesi Anadolu'nun Muhtelif Şehirlerinde Kurutulan Bataklıklar", Cumhuriyet, 9 Temmuz 1933.

²⁴³ "Ege Mıntıkasında Sıtma ile Mücadele" Cumhuriyet, 13 Ağustos 1936.

yoğun şekilde mücadele edildi.²⁴⁴ 1933'te Adaların dâhil olduğu mıntıkayla Haydarpaşa'dan Pendik'e kadar uzanan sahada sivrisinek mücadelesinin ikinci plana atılması üzerine birçok yerde yine sivrisineklerin miktarının çoğaldığı görüldü. Hâlbuki bir mıntikanın tamamı ile sivrisineklerden temizlenmesi için o mıntıkada en aşağı beş sene sürekli mücadele yapmak gerekiyordu. Bunun için Sıhhiye Vekâleti Kadıköy'de ki sıtma mücadele heyetini takviye etti. Heyet hızlı bir şekilde bu sahanın muhtelif mıntıklarında ki çukurları, su birikintisi olan yerleri dolaşarak ham petrol dökmekle işe başladı.²⁴⁵

Bölgedeki sıtma mücadelesi fazlaca bir personele ihtiyaç doğurduğundan yeni kadroların tahsis edilmesi hususunda yazışmalar yapıldı.²⁴⁶ 1932 senesi bütçesine ilişik E cetveline giren sıtma mücadele hesabından verilmek üzere İstanbul-Yalova mıntikasından çalıştırılmak üzere aylık 70 lira ücretli sıhhat memurunun, İstanbul Sıtma Mücadelesi kadrosuna ilavesi 29 Mart 1933'de kabul oldu.²⁴⁷ Ayrıca İstanbul'daki sıtma mücadelesinin daha hızlı şekilde yapılabilmesi için alt yapıya da önem verildi. Örneğin; 14 Kasım 1928 tarih ve 7331 numaralı kararnameye eki bu hususlarla ilgilidir. Belgede, İstanbul sıtma mücadelesi işlerinin çokluğu nedeniyle aylık 70 lira ücretle 8 sıhhiye memuru ile aylık 30 lira ücretle 3 hademe bunlardan başka sıtma ile mücadele hizmetinde kullanılmak üzere Chevrolet markalı bir otomobilin ile aylık 80 lira ücretli bir şoförün alınması istenmektedir.²⁴⁸ Kararnamede ise, 1929 senesi haziranından itibaren vilayetlerde yapılacak sıtma, frengi, trahom ve diğer hastalıklarla mücadele kadroları ile vesait kadrosuna lüzum olmadığı ancak memur ve müstahdem kadrolarında bulunanların tekrar görevlendirilmeleri gibi bazı hususlar kabul edildi.²⁴⁹

Marmara bölgesinde sadece İstanbul'da değil Kocaeli civarında da sıtma ile mücadele için önlemler alınmaktaydı. Buna göre ücreti Kocaeli sıtma mücadele heyetine ilavesine lüzum görülen bir doktorun atanması kabul edildi.²⁵⁰ Yine Kocaeli sıtma mücadele mıntikası dâhilinde olan Yalova şubesinin İstanbul'a nakledilmesi

²⁴⁴ BCA-030-0-18-01-02-1-3-020.

²⁴⁵ "Sıtma Mücadelesi, Mücadele Heyeti Takviye Edildi", Akşam, 6 Şubat 1933.

²⁴⁶ BCA-030-0-18-01-02-19-23-019.

²⁴⁷ BCA-030-0-18-01-02-34-20-006.

²⁴⁸ BCA-030-0-18-01-02-1-14-022.

²⁴⁹ BCA-030-0-18-01-02-4-38-005.

²⁵⁰ BCA-030-0-18-01-02-5-48-002.

gerekti. Bu yüzden şubede bulunan görevlilerin İstanbul sıtma mücadele kadrosuna ilave edilmesi kararlaştırıldı.²⁵¹

Yalova sıtmayla mücadele şubesinin bölgedeki sıtmayla mücadele için bazı projeler yaptığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla Yalova'da da sıtmanın önlenmesi için bölgedeki bataklıkların ıslahı düşünüldü. Bununla ilgili geniş çaplı önlemlerin alındığı arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. Buna göre; sıtmaya sebep olan bataklıkların kurutulması için keşif bedeli üç yüz bin liraya olacağı tahmin edilen işin birçok kısmı deniz sahillerinin ve dere ağızlarının ıslahı ve deniz taranması kabilinden denizciliğe ait işler olduğu²⁵² ayrıca Nafia Vekâleti'nden yazılan 2 Nisan 1930 tarih ve 1387/2122 numaralı tezkerede Yalova ve havalisi havasını ifsat eden bataklıklarla bunları tevlit eden dereler ıslahatına ait projeler tanzim edilmiş ve bir haftada ikmal edilmesine, şimdiden uçkun haline gelen sivrisineklerin husule getirdiği malarya dolayısıyla bu inşaatın acilen yapılmasının gerektiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan üç yüz bin liraya mal olacak iş için başlangıç zamanının iyi tespit edilmesi vurgulandı.²⁵³

Marmara bölgesiyle ilgili son olarak Bursa ve Balıkesir bölgesine ait tarama sonuçları aşağıda verilmektedir.

<i>Yıl</i>	<i>Muayene Edilen Kişi</i>	<i>Dalaklı Sayısı</i>	<i>Dalaklı Oranı</i>	<i>Kan Muayenesi</i>	<i>Pozitif</i>	<i>Oran</i>
1926	144.966	5.503	%3.8	2.758	635	%23.6
1927	158.067	7.938	-	13.065	1.109	%8.4

Tablo 8: Bursa-Balıkesir Bölgesi Tarama Sonuçları.

1926-1927 yılları arasında yapılan tarama sonuçlarında bir önceki yıla göre sıtmalı oranı, sıtmayla mücadele kapsamında düşüş göstermiştir.

Bu bölgedeki sıtma yoğunluğu 1926 yılı için %26, 1927 yılı için %12 olarak verildi. Bursa Karacabey de Hacı Osman Azmağı ve Dana Çayırı azmaklarının

²⁵¹ BCA-030-0-18-01-02-26-13-013.

²⁵² BCA-030-0-18-01-02-9-17-001.

²⁵³ BCA-030-0-18-01-02-9-17-001.

oluşturduğu bataklıklar küçük mesai ile kurutuldu ve büyük ölçüde arazi ıslah çalışmaları yapıldı.²⁵⁴

2.5.1.6.Doğu ve Güney Anadolu Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesi engebeli ve yüksek rakımı ile görece sıtmanın en az görüldüğü bölgedir. Fakat bölgede mikro iklim özelliği ile ön plana çıkan Iğdır ovası 1,5 milyon dönüme yakın arazisiyle sulamalı tarıma elverişli bir bölgeydi. Yüksek sıcaklık ve bataklık arazilerin çokluğu sıtma vakalarının görülmesine neden olmuştur. İsmet İnönü tarafından yapılan gezide Iğdır'da sıtma mücadelesiyle devletin büyük itibar kazanmasının mümkün olacağına yönelik ifadeler bölgedeki hastalığın boyutlarını ortaya koyması açısından önemlidir.²⁵⁵ Yine 1930'da Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa tarafından Iğdır'a yapılan gezide halkın sıtmadan dolayı zor durumda olduğu görülerek gerekli adımların atılması için Ankara'dan ricada bulunmuştur. Fakat verilen cevapta bahsedilen bölge için maddi imkânlar doğrultusunda kısa sürede adım atmanın zor olduğu cevabını almıştır.²⁵⁶ Hastalığın seyrek olarak görüldüğü Erzurum'da mücadele ancak 1950'lerden sonra başlayabildi.

Mardin'de 1944 yılında kurulan sıtma mücadele teşkilatı, 1945 yılına gelindiğinde hummalı şekilde çalışmaya başladı. Öncelikle sarnıç kuyularının sivrisineklerden arındırılması için kuyu ağızlarına sineklerin giremeyeceği incelikte tel geçirilmesine ve su birikintilerinin giderilmesine çalışıldı. Nusaybin'de sıtmanın yayılmasına zemin hazırlayan Çağçağ suyu incelenerek yapılacaklar belirlendi. Mardin Sıtma Mücadele Teşkilatı Başkanı Ferruh Niyazi Ayağlı'nun başkanlığının toplanan mücadele komisyonu, ilçe bünyesinde beş günlük iş mükellefiyeti ilan ederek suların yan kanallardan kesilmesini sağlandı. Kızıltepe bölgesindeki köylerde yapılan inceleme sonucunda 9 köy sıtma mücadelesi kapsamına alındı.²⁵⁷ Bölgenin diğer illerinden Maraş'ta da sıtma ile mücadele önem arz etmekteydi.²⁵⁸

²⁵⁴ Temel, a.g.e., s.82-86.

²⁵⁵ Süleyman Tekir, "III. Umumi Müfettişliği'nin Kuruluşu ve Zirai Alandaki Faaliyetleri", XVII. Türk Tarih Kongresi, C.V-I, Ankara 2018, s.292.

²⁵⁶ BCA-30-10-0-0-177-220-17.

²⁵⁷ Özer, a.g.m., s.478.

²⁵⁸ BCA-030-00-00-8-50-14-1.

2.6. Köy Savaş Örgütleri Ve Sıtma Hakkında Köylüye Öğütler

Sıtma mücadelesinin en küçük yerleşim yerlerinden başlatılmasının gerekliliğine inanan mücadele ekipleri ilk olarak köylere dolayısıyla da köylülere yöneldiler. Memleketin sağlığı bakımından en önde tutulacak olan hastalığın hiç şüphesiz sıtma olduğu vurgulandı. Ülkenin en tehlikeli hastalığının sıtma olduğu ve hastalığın köy ve köylü hastalığı olduğu anlatılmaya çalışıldı. Salgınları önleme ve hastaları tedavi etme hususunda modern politikalar benimseyen yetkililer, halkın bilinçlendirilmesine büyük önem verdi. Özellikle hastalığı tetikleyen ve salgınların etkisini artıran geleneksel yaşam pratiklerinin terk edilmesi için risaleler bastırıldı, yabancı ülkelerden getirtilen kitaplar tercüme ettirildi ve bunların halka ulaştırılması için çalışıldı.²⁵⁹

Sıtmanın daha fazla köylerde olması devletin sıtmaya karşı köylüyü koruması ve sıtma hakkında bilgilendirmesi gerekiyordu bunun için kaleme alınmış köylüye karşı öğütler adlı kısa bir çalışma ele alındı; *“Dünya üzerindeki toprakların üçte birinden fazla bir kısmında sıtma vardır. Sıtma dünyanın diğer memleketlerinden daha fazla bizim memleketimizde üzerinde durulacak ve kendisine her gün her fırsatta meşgul olunacak bir hastalık olup bizim can mal ve bayındırlık düşmanımızdır.”* *“Bizim gibi çiftliği en büyük servet membaı olan bir memleket için buralarda çalışan kolları korumak sıhhi olmakla beraber iktisadi bir problemdir. Bir fabrikada işleyen makinelerin düzenini temin etmek bozulmamalarına çalışmak ne ise bizde de ziraat fabrikalarının makineleri olan çiftçilerimizi tehdit eden en büyük hastalık olan sıtmadan korunmak en mahiyette işlerdir. Sıtma köy ve köylü hastalığı olduğu gibi en ziyade sulak ve münbit olan yerlerin hastalığıdır. Türkiye nüfusunun büyük bir kısmı köylerde oturur ve toprakla uğraşır. Bunlar daima sıtma tehdidi altındadır. Türkiye servetinin büyük ve mühim sahalarında da bu hastalık hükümandır. Marmara, Ege, Akdeniz kıyıları ve hinterlandı, sıtma intişar ve tahribatı için lazım gelen coğrafik, topoğrafi, klimatolojik ve meteorolojik bütün şartları ihtiva ederler.”*²⁶⁰

Köylüye verilen öğütlerde atalarının, dedelerinin, babalarının yıllardır bu hastalık yüzünden ölüp yok olduklarına birçoklarının ise göç etmek zorunda kaldığına vurgu yapılıyordu. Ülkenin en büyük değeri olan genç nüfus bu hastalıkla perişan olmuştu. *“İşte on dört yaşında olan Cumhuriyet devrine kadar bu güzel yurdumuzun*

²⁵⁹ Ertaş-Yıldız, a.g.m., s. 236.

²⁶⁰ Mustafa Musa Yılal, *Sıtma Hakkında Köylüye Öğütler*, Muğla 1936, s.3.

ovaları, dereleri, yamaçları şirin köyleri serin deniz kenarları hep sıtmanın ocağı idi. Fakat yakın zamana kadar biz bu düşmanın kovulması yok edilmesi çaresini bilmiyorduk. Ana vatanımızı damarlarımızda dolaşan kırmızı kan yerine sıtmanın saman sarısı rengine koyduğu kana sivişarak korumağa koşan sıtma mücadelesi on sene evvel kuruldu. Tarlada bayılan gençlere sıtma ilacını ayaklarına parasız getiren doktoru köylüler yeni görmeye başladı. Eğer bu nimeti birkaç batın evvel bu cennet gibi topraklarda solgun yaşayan insanlar görselerdi bugün Anadolu'nun gün batısı cumbalı pencerelere benzeyen Muğla sahilleri iki yüz bin kişinin değil iki buçuk milyonun yuvası olacak ana vatanımızda yüz milyon Türk toplu olarak yaşayacaktı. İşte yarım asır sonra bu milyonları görmek istediğimiz büyük ülkülerle kurulan ve kudretli kabında okunan bir mecmuanın bu defaki şu köşesini bel kemiğimiz temel direğimiz olan köylülerle sıtma işinde konuşmaya ayırdık.”²⁶¹

Vatandaşların hastalığı daha iyi tanıyabilmesi için verilen öğütlerde kısaca hastalık ve belirtileri şu şekilde açıklanıyordu: “Sıtma insanlara kırgınlık, halsizlik, bel ve baş ağrısı ile bir iki saat baş eden dayanılmaz bir titremeden sonra en yüksek ateşi veren ve bu ateşten 4 5 saat sonra bol terleterek yataktan kalkmayacak çalışmayacak hale getiren ve günlerce haftalarca devam edip insanları eritip solduran bir hastalıktır.”

“İlk bakışta bu kadar fenalık eden ve yaptığı diğer fenalıkların sayısı yazmakla bitip tükenmeyen sıtma belasını biz insanlar bir cins sivrisineklerin ısırmasıyla alırız. Sıtma veren sivrisinek cinsi duvara, masaya, üstümüze konunca diğerleri gibi düz konmaz yukarıdan aşağıya adeta saplanmış bir iğne ve ok gibi konarlar. Bunlar kanlarımızı ve emerlerken salyalarını kanlarımıza karıştırırlar bu suretle sıtmayı bizlere aşılarlar. Aşılandığımız günden bir hafta ile üç hafta arasında sıtmanın cinsine ve çokluğuna göre hastalık nöbetler şeklinde başlar. Sıtma nöbetleri ya gün aşırı ya da iki gün arayla ve yahut çok ağır sıtma ise her gün geldiği gibi gürültüsüz nöbetler şeklinde baş ağrıları kırgınlık gibi gizli sıtmada olabilir. Sıtma kanı eritir, kanı zayıflatır ve insan derisini bal mumuna çevirir, iştaktan keser, çocuk düşürür. Çalışacak kudret

²⁶¹ Yılal, a.g.e., s.4.

bırakmaz ve nihayet nesilden keser, dünyada yaşamının manasını bırakmaz. Sıtmanın sonu hastalık fakir ve kimsesizlik içinde ölmektir."²⁶²

Başka hastalıkların nasıl ve ne zaman geldiği belli olmadığı gibi korunmaları da pek belli olmadığı halde insan, çalışmakla düşünmekle ve tedbir almakla bu hastalıktan korunmaya imkân bulabiliyordu. Korunmak için evvela sivrisineklerle mücadele etmek gerekiyordu. Sıtma taşıyıcısı sivrisinekler sürfe halinde sinek oldukları zaman hastalık taşımaz ancak sıtmalı bir insanı ısırıldıktan sonra artık başkalarına sıtma yayıyorlardı. Bunun için sivrisineklerle ciddi şekilde mücadele etmek gerekiyordu. Mücadeleyle ilgili köylülere şu öğütler veriliyordu: *"Sivrisinekler yumurtalarını durgun sulara bırakırlar. Bu durgun su günlerce dökülmeyen bir teneke maşrapa su bir bahçedeki çukurdaki su araziye sulamak için toplanan su birikintileri sivrisinek yumurtalarının mülayim güneş altında çatlayarak sülfе oluşları ve uçuşları bu milyonlarca sivrisinekleri meydana getirir. Eğer sivrisinekler yumurtalarını koyacak durgun su bulamazlarsa ve buldukları su birikintilerini biz hemen akıtırsak kurutur temizlersek işi kökünden başarmış oluruz. Sivrisinek nesli yok olur. Bunun imkânı olmadığı yerlerde sigaraya kahveye ve içtiğimiz içkiye verdiğimiz parayı sıtmanın elle tutulur gözle görülür derecede inançlı ilacı olan kinine verinde sivrisineklerin vızıldadıkları aylarda üç gün birer kinin dördüncü kinin dört kinin almak üzere bütün mevsim devam edersek sıtmaya yakalanmayız yakalandıktan sonra nasıl alınacağına doktorlar fikir verirler.*"²⁶³

Sıtmaya yakalanmadan çalışan köylü fazla eker, fazla mahsul alır, fazla satış yapar, fazla kazanır. Çok kazanan devlete çok faydalı olur. Çok gelir temin eder fazla sıhhati çocuk yetiştirir. Nihayet gaye olan bahtiyarlığa erer. Türkiye'nin her köyü Ankara'nın bir mahallesi olur. Gökabatla, Dalaman, Köyceğiz ile Milas artık zehirli sıtmalarıyla değil, Gökabat balığı ile Köyceğiz, Dalaman, portakal ve mandalinasıyla, Milas zeytin, Muğla tütünuyla cihana nam salır." diyerek köylüye öğütler verildi.²⁶⁴

Sıtma hastalığının önlenmesi adına atılan adımlardan bir diğeri de batıl inanışlar oldu; Hakkâri Milletvekili Mazhar müfit bey pek çok konuda olduğu gibi salgın hastalıklarla mücadele yolunda da dini kurum ve şahısların yardımına dikkat çekerek daha kaliteli aydın ve din bilginlerinin yetiştirilmesi yolunda çeşitli adımlar atılmasını

²⁶² Yılal, a.g.e., s.5.

²⁶³ Yılal, a.g.e.,7.

²⁶⁴ Yılal, a.g.e., s.8.

meclis gündemine getiriyordu. Mazhar Müfit Beyin meclis kürsüsünde ifade ettiği gibi geçmişten gelerek halkın genelinde devlet yönetiminde sıtma hastalığıyla mücadelede batıl inanışlara yönelme söz konusuydu. Örneğin; 1309 senesinde bizzat maarif nezaretinin onayı ile basılan “*Bab-ı sıtma için*” isimli beyannamede şu ifadelere yer veriliyordu;

“Birinci defa bir elifliyi ateşe koyup tütsüsüne durmalı. Eğer bırakmaz ise iki elifliyi, keza bırakmaz ise üç elifliyi, keza böyle ateşe koyup tütsüsüne durmalı mücerreptir. (denenmiştir). Sıtmanın anası, babası sıtmanın kendisi. Ketebetülfakir elhakir esseyit Ahmet Hamdiyürrifai gafere zünubehu ve setere uyubehu velivalidina veliesatina velimeşayihina ve liman nazara ve kare ve hamele fihi,amin ya müsteanü bihürmeti seyyidilembiya vermürselin ve alihim velhamdüllilahi rabbilalemin”.²⁶⁵

Bu öğütlerin yanı sıra köy savaş heyetleri kurularak sıtmayla etkin bir mücadele geliştirilmeye çalışıldı. Arşiv belgeleri arasında yer alan köy savaş heyetlerinin köylerde başarmaya memur oldukları konular hakkında geniş bilgi verilmiştir. Bunlar maddeler halinde verilmiş olup ilk sırada köylülerin yapması gerekenler yer almaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Köy savaş heyetlerinin köyde yapmaları gereken hizmetler arasında köylülerin yapması gerekenler köyde ve köy sınırları içinde sivrisinek barındıran ve üreten su birikintileri ve bataklık yerleri kurutmak²⁶⁶, köye gelen içme sularının üstünü kapatmak. Şayet yol mezarlık süprütülük veya gübrelik gibi yerlerden geçiyorsa yol köylü yardımıyla değiştirilecektir. İster köy sokak ve meydanlarında olsun, ister ev ve avlularında olsun bütün kuyulara köy halkı ve alakadarları birer arşın yüksekliğinde bilezik ve etrafına da iki metre eninde harçla döşeme yaptırılacaktır. Köy evlerinin odaları ile ahırları birbirinden duvarla ayrılacak ve her ikisi arasında açık bir ittisal bırakılmayacaktır. Köyde her evin üstü kapalı ve kuyulu ve belediye mühendisliğince kanuna ve sihhate uygun bir halde tanzim edilecektir.²⁶⁷ Evlerden dökülecek pis suların kuyu çeşme, pınar sularına karışmayacak ayrıca akıp gitmesi için köylü marifetiyle üstü kapalı akıntılar yaptırılacaktır. Köylerde evlerin önü ve etrafı ve köyün sokak ve meydanları köylü marifetiyle her gün süpürülecek ve temiz tutulacaktır. Çeşme, kuyu ve

²⁶⁵ Çakmak, a.g.m., s. 425.

²⁶⁶ BCA-490-01-1464-6-1-90.

²⁶⁷ BCA-490-01-1464-6-1-91.

pınar başlarında gübre, süprüntü ve çamur bulundurmamak yasaktır. Köyde gerek ev avlularından ve gerek sokak ve meydanlarda eski veya taze gübre biriktirmek şiddetle yasaktır.²⁶⁸ Köy dışında tesis olunacak gübreliklerin köyden uzakça yol üstü olmayan, sapa ve rüzgâr altı yerlerde yapılması ve herkese o gübrelikte yer gösterilmesi gerekmektedir. Köy içindeki yolların etrafına ve köylerden geçen su kenarlarına ve mezarlıklarla köyler arasına köylü marifetiyle ağaç dikilecektir. Köy koruları köyün hava saflığı noktasından ehemmiyeti haiz olduğundan bu koruların tahrip edilmesine meydan verilmeyecektir. Köyde görülecek çürümüş ve kokmuş meyve ve saire gibi şeyler²⁶⁹ köy ve muhtar ve ihtiyar heyeti marifetiyle köyden dışarı çıkarılıp gömdürülecektir. Köyde gübre, pislik kalkan yerlere mutlaka kireç dökülecek, ev ve ahırların iç ve dışları en aşağı sene de iki defa badana ettirilecektir. Köyde sıtmaya tutulanlar savaş heyetleri tarafından hemen mücadele fen istasyonlarına ve hükümet dispanser hekimliğine bildirilecektir.

Köylülerin yukarıda yapacakları işlerin yanında bir de yaşadıkları yerleri nasıl koruyacakları belirtilmiştir. Öncelikle köy evlerinin en büyük fenalığının ışksız, havasız ayrıca rutubetli ve ahırlara yakın oluşu olduğu vurgulanmıştır. Bu yüzden köyde bundan sonra yapılacak evlerin inşa heyetlerimizce planlanması öngörülmüştür. Diğer taraftan köylü evini yaparken apteshanesinin dürüst ve kanuni yapılmasını düşünmemişse onu kanuni şekilde yaptırmaya mecbur edeceğiz. Köylerde beden kirliliği mühim bir şekil arz ediyor. Bunun için her evde yıkanacak bir yer tesisini ve her köyde umumi bir yıkanma mahalli yapılmasını temine çalışacağız. Helâları ev ve bilhassa mutfak içlerinden bahçelere çıkaracağız. Toprak üstünde yatan yurttaşların hiç olmazsa yerden yarım metre mürtefi bir kerevete çıkmasını temine çalışacağız. Evlerde sağlığa zarar veren ve hiçbir masraf tutmadığı halde sırf ihmal ve tembellik yüzünden geri bırakılan ve teftişlerde göze çarpan bilumum şeyleri düzeltmeye uğraşacağız.²⁷⁰ Herkesin aynı kaptan yemek yemesi usulünün kaldırılmasına çalışacağız. Yerde yemek yeme sakim âdetinin basit ve mütevazı bir yemek masası halinde tahviline çalışacağız. Ev içerisinde su kaplarının ağızlarının kapatılmasına ve el ve beden için sabun kullanılmasının biraz daha ilerletilmesine çalışacağız. Çamaşır yıkanan kaplarda ekmek yağrulmasının ve yenecek mevat bulundurulması önüne geçeceğiz. Süt sağımı, sureti

²⁶⁸ BCA-490-01-1464-6-1-92.

²⁶⁹ BCA-490-01-1464-6-1-63.

²⁷⁰ BCA-490-01-1464-6-1-96.

umumiye de pis olduğundan sağanın eli ve sağılan kabın temiz bulundurulmasına ve köyde çiğ sütün içilmesinin önüne geçilmesine çalışacağız²⁷¹ şeklinde sıralanan önlemlerden bahsedildi.

Evleriyle ilgili yapması gerekenlerden sonra gıdaya ve gıyalere ait düzeltilcek şeyler başlığı altında ise pek çok yerlerde ekmeğın iyi pişirilemediğini bazı yerlerde mayasının dahi olmadığını ve çamura benzer bir halde bulunduğu belirtilerek ekmeğın iyi pişirilmesi gerekmektedir. Köy kadınlarına pişkince yemek pişirmek lüzumunu ve tedriç ile yemek pişirme usulünü anlatmaya çalışacağız.²⁷² Senede birkaç defa et yüzü gören, ekmeği dürüst pişirmeyen ve günde saatlerce bedenen çalışan köylüye yağ, peynir, yumurta ve tavuğunu satmakla beraber aynı zamanda bunlardan kendi yiyecek hissesini de fazlaca ayırmasını iktiza edeceğini anlatmaya çalışacağız. Köylüler şeker ihtiyaçlarını ancak şekerli kahveden temin ediyorlar. Bunun kifayetsizliği aşikârdır. Onları şeker bulamazlarsa pekmez ve bal yemeye ve aynı zamanda bir intifa vasıtası da olmak üzere arıcılığa ve mümkünse bağcılığa sevk etmeye çalışacağız. Yemekler konusunda bunlara değindikten sonra elbise konusuna geçilmekte olup bu hususla alakalı olarak uzun müddet yıkanmamış çamaşırlarla gezmenin fenalığını anlatacağız, yırtık elbisenin çok ayıp ve çirkin olduğunu, yamalının ise makbul bulunduğunu öğreteceğiz ve lüzumundan fazla kalın bel kuşakları²⁷³ kullanma âdetini sıhhat lâzımesine uyduracağız denilmektedir.

Bu tavsiyelerden sonra köylerde alelade hastalıklar meselesi başlığı altında üfürükçülere karşı amansız bir cephe alacağı, köylünün tıp ilmine ve tabiplere inancını takviyeye çalışılacağı, aylık köy konferanslarında savaşa müteallik tatbikat ve takibattan başka olarak umumi sıhhat bilgisine ve kadınların ev işleri ve hassaten çocuk bakımına ait maddelerde bulundurmaya çalışılacağı, ara sıra köylüleri köylerinde meccanen muayene için Bakır ve Yeşil köylerdeki hekim arkadaşlarımızın yüksek lütuflarından istifade de bulunulacağı²⁷⁴ kadını yıprandıran bu hallerin doğru olmadığını erkeğe anlatılacağı, doğumları cahil ebeler eline bırakmayarak hamile kadınların doğum evlerine sevklerinin sağlanacağı üzerinde duruldu.

²⁷¹ BCA-490-01-1464-6-1-97.

²⁷² BCA-490-01-1464-6-1-98.

²⁷³ BCA-490-01-1464-6-1-99.

²⁷⁴ BCA-490-01-1464-6-1-100.

Savaşta mekteplerin yapacakları şeyler başlığı altında da birtakım maddeler yer almaktadır. Bu hususta öğretmenlere büyük görevler yüklendi. Onlar ailesi itibariyle örnek olacak ve elindeki yavruları mensup oldukları ailelerin hayatında inkılâp yapacak bir vasıta olarak kullanacaktır. Yine mektebe bedeni ve üstü başı kirli ve bitli ve tırnakları kesilmemiş gelen ve savaş icaplarına muhalif bir şekilde görülen ²⁷⁵ talebe velileri köy uyarılacaktır. Köyün umumi konferansı gününden başka olmak üzere talebe verilerine (mümkünse her hafta) konferans ve hitabelerde bulunulacaktır. Her köy mektebinde sağlık koruma savaşını daima hatırlatacak ve halka örnek verecek bir köşe bulundurulacaktır.²⁷⁶

C.H.F Bakırköy kazası Sıtma ve Sağlık Koruma Savaşı Komitesi tarafından teklif edilmiş olan bu esaslar 10 Kasım 1933 tarihinde Bakırköy de parti binasında toplanan *İkinci Sıtma ve Sağlık Koruma Savaş Kurultayı* tarafından aynen ve ittifakla kabul edildi. Programın maddeleri ve çizdiği çalışma yolu köy kanununa ve Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 27. maddesine uygun ve tatbiki çok faydalı görüldüğünden meclisimizce aynen benimsenerek fırka savaş teşkilatına programın tatbikatında uğrayacağı engel ve zorluklara fen ve kanun yüzünden en son yardımların yapılmasına karar verildi ve bu kararın fırka Sıtma ve Sağlık Koruma Savaşı Komitesiyle Nahiye Müdürlüklerine aynen bildirilmesi de kararlaştırıldı.²⁷⁷

Alınan bu kararların gerekli yerlere ulaştırılması için de birtakım yazışmalar yapıldı. 20 Kasım 1933 tarih ve 446-335 sayılı yazıyla Nahiye Müdürlüklerine gönderilen yazı şöyledir: “*Cumhuriyet Halk Fırkası Bakırköy kazası Sıtma ve Sağlık Koruma Savaşı ikinci kurultayınca kabul edilen çalışma programı kaza Hıfzıssıhha Meclisince de aynen kabul edilmiş ve karar sureti bağlı olarak gönderilmiştir. Kararın köylere de tebliği ile savaş teşkilatına programın tabi ki yolunda kanunen son yardımın yapılmasından geri durulmaması tebliğ olunur T.C Bakırköy Kazası, Umumi Hıfzıssıhha Meclisi Reisi ve Kaymakamı Veli.*”²⁷⁸

Yapılan bu düzenlemede görev taksimatına gidildiği her bir üyenin görevlerinin ayrıntılı bir şekilde belirlendiği anlaşılmaktadır. Köy savaş heyeti reislerinin vazifesi şunlardır: *Köy savaş heyeti reisi, savaşın köyde muvaffak olmasından mesuldür.*

²⁷⁵ BCA-490-01-1464-6-1-101.

²⁷⁶ BCA-490-01-1464-6-1-102.; BCA-490-01-1464-6-1-103

²⁷⁷ BCA-490-01-1464-6-1-105.

²⁷⁸ BCA-490-01-1464-6-1-106.

İçtimalara ve teftişlere bizzat riyaset ve refakat ederek eksikleri tespit ettirir ve tamamlatır ve heyet içtimalarında icap eden tedbirleri karar altına aldırır. Teftiş neticesi herhangi bir savaşa²⁷⁹ yapılacak resmi kanuni ihbarları köy muhtar ve ihtiyar heyetinin resmi mühürleri altında ve onların resmi imzaları ile yaptırır, kendisi bu muameleye yalnız nazır ve murakıp olarak kalır. Program ve talimatlara ve köy kanununa uygun olmayan hususlar için bazı eşhasa verilmesi lazım gelen para cezasını ihtiyar heyetine hükmettirirken evrakını berayi tasdik Nahiye Müdürlüğüne gönderir ve bu ceza tahsilâtına ait icraatı da yine muhtar ve ihtiyar heyetleri marifeti ile ve köy kanununun 66'ncı maddesine tevfikân yapttırmaya delalet eder. Köy kanunu cezalarından daha yüksek cezayı müstelzim hususat için ise görülen suç ve kusur için muhtar ve ihtiyar heyetine yaptırılacak resmi zabıt varakalarından birini komiteye diğerini de nahiye müdürüne göndermek suretiyle işi üstün makama bildirir. Köy muhtar ve ihtiyar heyetinin savaşa müteallik kanuni vazifelerini yapmaları için kendilerine tahriri tebligatta bulunur.²⁸⁰ Ve buna rağmen vazifesini yapmayan muhtarlar hakkında Nahiye Müdürlüğüne ve komiteye tahriren ihbarı keyfiyet eyler. Köy savaş heyetinin komite ile rabıta ve muhaberesini temin eder, savaşın ilerlemesi yolunda heyete ve şahsına ait mütalaaları komiteye bildirir. Nahiye müdürlüğü ile heyeti namına temasta bulunarak mezkûr makamın yardımlarını temin eyler.²⁸¹

Heyet azasının vazifeleri ise; savaş heyetine dâhil aza reis ile birlikte komiteye ve umumi kanunun hükümlerine karşı müştereken mesuldürler. Aza arasında bulunan muhtar ve ihtiyar heyeti azası gibi zevat; kaza kaymakamlığından neşredilmiş bulunan 24 Eylül 1933 tarihli resmi beyannamede mucibince savaş işini, resmen teshil vazifesi ile de mükelleftirler. Köy heyeti azaları içtimalarda reis tarafından ortaya konan ruznameyi müzakere edip kararlarını verirler ve ruznameye sokmak²⁸² istedikleri hususat ile ruzname hakkındaki mütalaalarının da berayi tezekkür heyete söyleyebilirler. Azanın hepsi özürülü olmadıkça içtima ve teftiş konferanslarda bulunmaya mecburdurlar.²⁸³

²⁷⁹ BCA-490-01-1464-6-1-107.

²⁸⁰ BCA-490-01-1464-6-1-108.

²⁸¹ BCA-490-01-1464-6-1-109.

²⁸² BCA-490-01-1464-6-1-110.

²⁸³ BCA-490-01-1464-6-1-111.

Yukarıda bahsedilen kararların duyurulması için köy muhtarları, ihtiyar heyeti ve köy halkının muhatap alındığı neşirler de yapılmıştır. Savaşın yeni devresi hakkında Bakırköy kaymakamlığından bütün kaza halkına hitaben yayılan ve bir nüshası 26 Eylül 1933 tarih ve 20-3973 numaralı tezkere ile komiteye gönderilen resmi beyanname sureti başlığını taşıyan belgede köy muhtarı ve ihtiyarlar heyeti ile köy halkına sunulan beyannamede bazı görevler verildi.²⁸⁴

Bunlardan başlıcaları şöyledir; her ne sebep ve bahane ile olursa olsun köylerin elde eden temizliğine hâlel getirilmeyecek ve sokak, meydan ve ev avlularına artık hiçbir suretle gübre ve sair pislik atılmayacaktır. Ahırlarda yeniden hâsıl olarak günlük taze gübreler ahırlardan dışarı çıkarılmayacak ahırın bir kenarında toplanacak ve buralarda da üç günden fazla tutulmayarak her üç günde bir behemehal köy dışında ki gübrelik ittihaz olunan mahalle veya tarlalara taşınacaktır. Kanun mucibince her evin mutlaka üstü kapalı çukuru havi bir abdesthanesi olmayan ev sahiplerinin kanuni takibata uğratılmaları da tabi ve zaruridir. Fırka savaş teşkilatının köy evleri için daha sıhhi ve ameli bir şekilde abdesthaneler yaptırmak üzere vaki olacak teşebbüslerine köy muhtar ve ihtiyar heyetleri ile halkın tamamen uyup yardım etmelerini takip eylerim.²⁸⁵ Köye gelen suların mecralar ile çeşme pınar ve kuyu başlarının en sıhhi bir şekilde temiz ve televvüse karşı emniyetle mahfuz bulunması kanuni ve şedit bir mecburiyettir. Bu maksatla fırka savaş heyetlerinin vaki olacak vesaya ve mesaisine bütün muhtar ve ihtiyar heyetleriyle köy halkı uyup yardım etmekle mükelleftirler.

Fırka savaş heyetlerinin sokaklara çirkef suları akıtmamak, çeşmelerden akan sulara üstü örtülü mecralar yaptırmak köy sokak ve meydanlarını her gün muntazam süpürmek ve saire gibi kanunlarımıza tamamen uygun ve halkın sıhhatine nafi, bütün talep ve tavsiyelerine riayet etmek ve bunları yapmaya muhtar ve ihtiyar heyetlerimizle köy halkı mecburdurlar. Sıtmalıların derhal Savaş Fen İstasyonlarına ve hükümet hekimliğine bildirilmesi ve kendilerinin de mutlaka tedaviye sevkleri yolunda cereyan etmekte olan mesaiye kemakân devam olunacak, köy ve iç yakınlarında sivrisinek üretecek ve sıtmaya sebep olacak arızaların ortadan kaldırılması ve su birikintisi²⁸⁶ ve

²⁸⁴ BCA-490-01-1464-6-1-112.

²⁸⁵ BCA-490-01-1464-6-1-114.

²⁸⁶ BCA-490-01-1464-6-1-115.

küçük bataklıkların izalesi hakkında fırka savaş heyetlerinin gösterecekleri lüzuma başta muhtar ve ihtiyar heyetleri olmak üzere bütün köyce tebaiyet olunacaktır.

Gübre ve pislik kalkan yerlere mutlaka kireç dökmek ev ve ahırların iç ve dışlarını en aşağı senede iki defa badana etmek sıhhat için yüksek bir fayda olduğundan köylerde bu hususun da adet haline getirilmesini isterim. Köylerde hükümeti temsil eden ²⁸⁷ muhtarlar ve ihtiyar heyetleri, bu emir ve beyannamenin bütün icaplarını daima yakından takip ve teftiş ederek tamamen yerine getirmekten mesuldürler. Köylerde bu savaşa uymayan ve tembellik eden veya köy temizliğini bozan kimseler hakkında derhal takibatı kanuniye de bulunmayan ve köylerin temizliğinde ve sıhhat işlerinde müsamahası görülen muhtarlarla ihtiyar heyetlerinin şiddetle kanuni takibata uğratılacaklarını tebliğ eder ve böyle bir hale meydan vermeyeceklerini ümit eylerim. Kanun hükümlerinin tatbikine yardımdan ve bit netice halkın sıhhatine hizmetten ibaret olan fırka sıtma ve sağlık koruma savaşına ve dolayısı ile makamımızın bu resmi emir ve beyannamesine uymayan veya tembellik ve kaçamak gösteren ve evinin köyünün temizliğine dikkat ve riayet etmeyen kimselerin köy kanununun ceza hükümlerinden başka umumi hıfzıssıhha kanununun 27. maddesinin delaleti ve 282. maddesinin hükmü mucibince takibatı kanuniye altına alınmaları mukarrerdir. Bu maddeyi kanuniyenin (beş liradan elli liraya kadar hafif para cezası ve üç günden bir aya kadar hafif hapis cezası)²⁸⁸ hükmünü havi olduğunu bildirir ve halkımızın bu madde tatbikatına meydan vermeyeceklerini ve kendi sıhhat ve iyilikleri için çalışan insanlarla beraber yürüyeceklerini umut ederim.

Sıtma ile mücadelede köylülerin bilgilendirilmesi ve nasıl mücadele edileceği anlatılarak sıtmanın önüne geçilmeye çalışıldı. Sıtmayla mücadele için sıtma mücadele komitesi oluşturuldu. Komitenin vazifeleri:

1. Mücadelenin müfit ahenkli ve duraksız bir surette devamını temin ve bütün savaş teşkilat ve işlerini idare ve temsil etmek.
2. Mücadelenin çalışma yollarını tespit ile bu yollarda tebdiller veya yeni tedbirler icap ettikçe bunları yapmak

²⁸⁷ BCA-490-01-1464-6-1-116.

²⁸⁸ BCA-490-01-1464-6-1-117.

3. Senelik savaş kurultayına lazım gelen rapor ve ruznameyi hazırlamak ve kurultayın toplanma tarihini ilan etme.
4. Savaş teşkilatının muvaffakiyetle çalışmasını temin edecek ve bu muvaffakiyetini arttıracak her nevi imkân, vasıta ve yardımları aramak bulmaktı.²⁸⁹

²⁸⁹ BCA-490-01-1464-6-1-120; BCA-490-01-1464-6-1-121

SONUÇ

İlk çağlardan itibaren özellikle salgın hastalıklar milyonlarca insanın ölümüne, pek çok medeniyetin son bulmasına sebep olmuştur. Toplumlarda yaşanan salgın hastalıklar büyük etkilere sebep olduğu için nüfusu derinden etkilemiştir. Bu salgınlardan biri de sıtma hastalığıdır. Sıtma 1880 yılında Alphonse Laveran tarafından tanımlanmıştır. Ateşin nöbetler halinde yükselip azalması, terleme, titreme gibi seyri vardır. Afrikalı çiftçilerin tarım alanı açmak amacıyla yağmur ormanlarını yok etme çabaları sonucu oluşan bataklıklar yoluyla meydana geldiği tahmin edilmektedir. Hamile kadınlardan çocuklarına geçerek gelecek nesli tehdit etmektedir. Ateşli nöbetler sebebiyle erkeklerin üreme fonksiyonlarını da yok eden ve böylece neslin sona ermesine sebep olan hastalıklar arasındadır. Bu yüzden insanlar bu hastalıklardan kurtulmanın yolunu aramışlardır. Fakat 19. yüzyıla kadar bu tür hastalıklardan kurtulmak pek de kolay olmamıştır. Bu salgın hastalıklar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlıları da oldukça derinden etkilemiştir.

İç ve dış faktörlerin etkisi nedeniyle bunlara bir türlü çözüm bulamayan Osmanlı devleti hiç olmazsa Cumhuriyet Türkiye'si için bazı alt yapı çalışmaları denilebilecek faaliyetler göstermişlerdir. İlk olarak sağlık teşkilatlarını geliştirmişler ve bunun için alt yapıya önem vermişlerdir. Cumhuriyet ilan edilmeden kurulan TBMM'de hemen sağlık bakanlığı kurulmuş ve sağlık bakanı atanmıştır. Böylece daha savaş yıllarında bir taraftan da halk sağlığına yönelik faaliyetlere başlanmıştır. Sıtmanın etki gösterdiği bölgeler dikkate alındığında ülkenin en çok mahsul veren ekonomiye katkısı üst seviyede ve nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgeler olması dikkatlerden kaçmamaktadır. Sahil bölgelerinde bulunan irili ufaklı bütün nehir ve ırmaklar adeta birer sıtma yuvası haline gelmiştir. 1924 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından sahil bölgelerinde bahsedilen arazilerde yapılan ilk tetkiklerde nüfusun yaklaşık %90'a varan oranlarda sıtmalı olduğu görülmüştü. Sıtma en üst seviyede şiddetli ve yaygın etkisini devam ettiriyordu. Anadolu coğrafyasında yaşanan 2 büyük savaş dönemindeki salgın hastalıklardan çok sayıda asker ve insan hayatını kaybetmiştir.

Sağlık Bakanlığına bağlı olarak kurulan teşkilatlarla mücadeleye hız verilmiş, sıtma hastalığına çare olabilmek için ilaçların ithaline ve personelin yetiştirilmesine çalışılmıştır. Bunların yanında sıtma ile mücadele için gerekli kanun ve tüzükler

hazırlanarak yürürlüğe sokulmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra da hükümet programlarında salgın hastalıklar konusu ciddi bir gündem maddesi olmuştur. Personelin yetiştirilmesi için okullar açılırken bazıları imkânların yetersizliğine rağmen yurtdışına eğitime yollanmıştır. Ayrıca yetişmiş personel ve salgın hastalıklarla mücadele için gerekli malzemeler ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmiştir. Sıtma ilacının yurt dışından ihracı ve sıtma ile mücadele edilen yerlere gönderilmesi de oldukça önemli bir iş olarak tespit edilmektedir. Karadeniz, İç Anadolu, Akdeniz, Ege, Marmara, Doğu ve Güney Anadolu kısaca bütün Anadolu'da yoğun bir sıtma mücadelesi yürütülmüş, sıtmayla mücadele için bölgelerde ekipler kurulmuş, sıtmaya sebep olduğu belirtilen alanlar kurutulmuştur. Bunların yanında köylülerin sıtma karşısında nasıl önlem alacağı, temizlik ve bakım konusunda eğitimine de büyük önem verilmiştir.

Türkiye'de salgın ve bulaşıcı hastalıkların tarihi seyri tarihçiler tarafından son dönemlerde rağbet görmektedir. İnsanın tarihinin yazılabilmesi için gerekli olan temel faktörün insanın yaşantısının tüm ayrıntılarıyla işlenmesiyle doğrudan ilgili olduğu kabul edilen bir gerçektir. Tarihi coğrafya, kent tarihi hatta siyasi tarihin doğru şekilde yazılıp anlamlandırılabilmesi için salgın hastalıkların tarihi seyrinin iyi bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Türkiye'nin her bölgesinde görülen sıtma hastalığının yerel tarih boyutunda çalışılması, konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları*****Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)***

BCA:030-10-00-00-177-219-4-9

BCA:030-10-00-00-177-219-4-8-9

BCA:030-0-18-01-02-46-44-001

BCA:030-0-18-01-02-56-55-003

BCA:030-10-00-00-177-224-4

BCA:490-01-1464-6-1-85

BCA:490-01-1464-6-1-87

BCA:490-01-1464-6-1-88

BCA:490-01-1464-6-1-89

BCA:030-10-00-00-14-80-18-1

BCA:030-10-00-00-14-80-18-2

BCA:030-10-00-00-14-80-18-3

BCA:030-10-00-00-14-80-18-4

BCA:030-10-00-00-14-80-18-5

BCA:030-10-00-00-14-80-18-6

BCA:030-10-00-00-14-80-18-7

BCA:030-10-00-00-14-80-18-23

BCA:030-10-00-00-14-80-18-24

BCA:030-0-18-01-02-10-24-006

BCA:030-0-18-01-02-31-69-008

BCA:030-0-18-01-02-34-18-003

BCA:030-0-18-01-02-55-45-01

BCA:030-0-18-01-02-57-70-014

BCA:030-18-01-02-84-65-20

BCA:030-0-18-01-02-1-14-022

BCA:030-0-18-01-02-4-36-005

BCA:030-18-01-02-88-74-5

BCA:030-0-18-01-02-57-69-013

BCA:030-0-18-01-01-010-38-18-001

BCA:030-18-01-02-106-75-8

BCA:030-18-01-02-108-44-6

BCA:030-18-01-02-116-19-12

BCA:030-18-01-02-121-111-13

BCA:030-18-01-02-123-77-10

BCA:030-0-18-01-02-5-45-013

BCA:030-0-18-01-02-33-10-004

BCA:030-10-00-00-177-223-17-1

BCA:030-10-00-00-177-223-17-2

BCA:030-10-00-00-225-515-15

BCA:030-0-18-01-02-8-9-005

BCA:030-10-00-00-177-220-2-1

BCA:030-10-00-00-177-221-11-3

BCA:030-10-00-00-177-221-11-2

BCA:030-0-18-01-02-13-51-003

BCA:030-10-00-00-177-223-7-2

BCA:030-10-00-00-177-223-8

BCA:030-10-00-00-177-223-11-1

BCA:030-10-00-00-177-223-11-2

BCA:030-10-00-00-177-223-11-3

BCA:030-10-00-00-177-223-11-4

BCA:030-10-00-00-177-223-13-1

BCA:030-10-00-00-17-223-13-2

BCA:030-10-00-00-177-223-13-3

BCA:030-10-00-00-177-223-13-4

BCA:030-10-00-00-177-223-13-5

BCA:030-10-00-00-177-223-13-6

BCA:30-18-01-02-5-24

BCA:030-0-18-01-02-5-42-005

BCA:30-10-0-117-739-1

BCA:030-0-18-01-02-16-86-003

BCA:030-10-00-00-177-223-12-1

BCA:030-10-00-00-177-223-12-2

BCA:030-10-00-00-177-223-12-3

BCA:030-10-00-00-177-223-14-1

BCA:030-10-00-00-177-223-14-2

BCA:030-10-00-00-177-223-14-3

BCA:030-0-18-01-02-1-3-020

BCA:030-0-18-01-02-19-23-019

BCA:030-0-18-01-02-34-20-006

BCA:030-0-18-01-02-1-14-022

BCA:030-0-18-01-02-4-38-005

BCA:030-0-18-01-02-5-48-002

BCA:030-0-18-01-02-26-13-013

BCA:030-0-18-01-02-9-17-001

BCA:030-0-18-01-02-9-7-001

BCA:030-00-00-8-50-14-1

BCA:030-10-00-00-8-50-14-3

BCA:030-10-00-00-8-50-14-4

BCA:490-01-1464-6-1-90

BCA:490-01-1464-6-1-91

BCA:490-01-1464-6-1-92

BCA:490-01-1464-6-1-93

BCA:490-01-1464-6-1-94

BCA:490-01-1464-6-1-95

BCA:490-01-1464-6-1-96

BCA:490-01-1464-6-1-97

BCA:490-01-1464-6-1-98

BCA:490-01-1464-6-1-99

BCA:490-01-1464-6-1-100

BCA:490-01-1464-6-1-101

BCA:490-01-1464-6-1-102

BCA:490-01-1464-6-1-103

BCA:490-01-1464-6-1-104

BCA:490-01-1464-6-1-105

BCA:490-01-1464-6-1-106

BCA:490-01-1464-6-1-107

BCA:490-01-1464-6-1-108

BCA:490-01-1464-6-1-109

BCA:490-01-1464-6-1-110

BCA:490-01-1464-6-1-111

BCA:490-01-1464-6-1-112

BCA:490-01-1464-6-1-113

BCA:490-01-1464-6-1-114

BCA:490-01-1464-6-1-115

BCA:490-01-1464-6-1-116

BCA:490-01-1464-6-1-117

BCA:490-01-1464-6-1-118

BCA:490-01-1464-6-1-119

BCA:490-01-1464-6-1-120

BCA:490-01-1464-6-1-121

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

CBA:02001015-753237

CBA: 02002007 -450631

CBA:02002171-44052

CBA:02006941-537230

Resmi Yayınlar

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Cerideleri

Gazeteler

Anadolu

Akşam

Cumhuriyet

Ulus

Telif ve Tetkik Eserler

- AKAGÜNDÜZ, Ümit, “II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Bir Sorun Olarak Sıtma ve Sıtmadan Korunma Çabaları”, **Kebikeç**, 2016, ss. 95-123.
- AKAY, Tolga, “2. Abdülhamit Döneminde Konya Ovası Sulama Projesinin İnşasıyla Yaşanan Sıtma Salgını ve Alınan Önlemler” **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.247-258.
- ALTAY, Sadet, “Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında Ebelik Eğitimine ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış (1928-1938)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2017, ss.167-217.
- AYDIN, Erdem, “Türkiye’de Sıtma Savaş Örgütünün Tarihi”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.161-196.
- BAŞKAYA, Muzaffer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun’da Sağlık Alanlarında Karşılaşılan Sorunlar”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S.11, 2011, ss.73-91.
- BAYSAL, Nagihan, AYÇİCEK, Eren, “Geçmişte Anadolu’da Sıtma Folkloru”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.662-669.
- BOZASLAN BOLAT, Neslihan, “19. Yüzyılda Anadolu’da Sıtma’nın Görüldüğü Yerler ve Alınan Önlemler”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.343-360.
- BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya, “Samsun Mübadillerinde 1924 Eylül’ünde Yaşanan Sıtma Olayları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:15, S.29. 2019, s.227-245.

Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı

ÇAKMAK, Fevzi, ‘‘TBMM Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nin Sıtma Savaşı’’, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.421-462.

ÇALIK, Ramazan ve TEPEKAYA, Muzaffer, ‘‘Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’da ki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006, S.16, ss.205-228.

ÇETİNGİL, Arif İsmet, **Sıtma, İçtimai ve İktisadi Tesirleri ve Mücadele Tedbirleri**, İkinci Üniversite Haftası Diyarbakır, İstanbul 1942.

ÇİFTİÇİOĞLU, Ferdi, ‘‘ 2. Abdülhamit Dönemi İzmir’de Salgın Hastalıklar’’, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Manisa, 2014.

EKİNCİ, İlhan, ‘‘19. Yüzyılda Bir İskele Kasabası Olan Ordu’nun Bataklık ve Sıtma İle İmtihani’’, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.571-602.

EMGİLİ, Fahriye, **Cumhuriyet Döneminde Nüfus Siyasetinde Sıtma Mücadelesinin Önemi**, JASSS, No:50, 2016. ss.297-318.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar ve AYDIN, Bedizel, ‘‘Seyahatnamelere Göre Osmanlı Ülkesinde Sıtma (16. Ve 18.Yüzyıllarda)’’, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.197-223.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar ve YILDIZ, Fatma, ‘‘19.Yüzyılda Anadolu’da Sıtmanın Görüldüğü Yerler ve Alınan Önlemler’’, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.361-396.

GÜNEŞ, Günver, “Cumhuriyet İlk Yıllarında Aydın’da Sıtma Hastalığı ve Sıtma ile Mücadele Savaşı” **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.535-560.

GÜNEŞ, Müslime, “2. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Sıtma İle Mücadele”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.501-516.

HOT, İnci, **Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1996)**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2001.

KARCI, Erol, “2. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümlerinin Sıtma İle Mücadelesi (1908-1914)”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.283-304.

KILIÇ, Orhan, “Eskiçağdan Yakınçağa Sıtma ve Tarihe Etkisi”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.117-160.

KILIÇ, Orhan, **Eskiçağdan Yeniçağa Genel Hatlarıyla Dünya’da ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar**, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No:6, Tarih Şubesi Yayınları, No:5, Elâzığ 2004.

KORHAN, Tuğba, “2. Dünya Savaşı Sırasında İzmir’in Sıtma ile Mücadelesi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:7, S:31.ss.370-375.

KUMAŞ, Nursal, “Osmanlı Devleti Döneminde Sıtma Hastalığını Önlemeye Yönelik Hükümetin Aldığı Tedbirler (1860-1922)”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.259-282.

MALKOÇ, Eminalp, “Erken Cumhuriyet Döneminde Sıtma Mücadelesinin Altyapısı (1923-1927)” **Osmanlı’dan Cumhuriyete Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı**, Burcu Kurt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.

, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı**, Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, İstanbul Devlet Matbaası 1929.

MUŞMAL Hüseyin ve ÜÇÜNCÜ KORUCU, Berna, “XIX. ve XX. Yüzyılda Beyşehir Gölü Çevresinde Görülen Sıtma Hastalığı ve Hastalığı Karşı Alınan Bazı Önlemler”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.517-534.

MUTLU, Suzan Akkuş, “Eski Ön Asya Toplumlarında Sıtma Hastalığı ve Tedavi Yöntemleri”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.79-98.

ÖĞÜTMEN, Rüknettin , “**Türkiye’ de Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş**”,**Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı**,” 18-19 Mayıs 1981, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

ÖZER, İsmail, “Tokat ve İlçelerinde Sıtma ile Mücadele (1923-1950)”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.561-570.

ÖZER, Sevilay, “2. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu’da Sıtma” **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.463-490.

ÖZGÜN, Cihan, “Anafoller”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.1-78.

ÖZTÜRK, Mustafa, **Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 1999, 6(1).

PAÇACI, Yedigâr, **Türkiye’de Tek Parti Döneminde Salgın Hastalıklar: Sıtma Örneği (1923-1950)**, Doku Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti tarihi Programı Yüksek Lisan Tezi, 2018.

Sağlık Hizmetlerinde 50.Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Yayın No:422.

SALTIK, Ahmet, “**Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri**” Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı ABD 2014.

SÜYEV, Midhat, **Sıtma Savaş Çalışmaları Albümü**, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti Yayınlarından, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1953.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N, **Dünyada ve Türkiye’de Sıtma Tarihçesi**, Kader Basımevi, İstanbul 1963.

TEKİR, Süleyman, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Sıtma ile Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)” **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.397-420.

TEKİR, Süleyman, “Sarıkamış Harekâtı Sonrası Türk Ordusunda Görülen Salgın Hastalıklar ve Yaşanan Kayıplar” **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2016, ss. 267-287.

TEKİR, Süleyman, “Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)”, **BELGİ**, S.18 (Yaz 2019/II), ss.1301-1326.

- TEKİR, Süleyman, “III. Umumi Müfettişliği'nin Kuruluşu ve Zirai Alandaki Faaliyetleri”, **XVII. Türk Tarih Kongresi**, C.V-I, Ankara 2018, ss.287-310.
- TEMEL, Mehmet, **Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, Nehir Yayınları, İstanbul 2008.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, “**Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)**”, Türkiye Parazitoloji Dergisi 32(4),2008, ss.351-359.
- UNAT, Ekrem Kadri, Türkiye de Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş İçin Kuruluşlar Ve Çalışmalar, **Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı 18-29 Mayıs İstanbul Üniversitesi**, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981,s.5-19.
- UYANIK, Ercan ve SERÇE, Erkan, “İzmir’de Bataklıklarla Mücadele”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017,
- KURT, Burcu, YAŞAYANLAR, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.
- YILAL, Mustafa Musa, **Sıtma Hakkında Köylüye Öğütler**, 1936.
- YILDIZ, Fatma, **19. Yüzyılda Anadolu’da Salgın Hastalıklar (veba, kolera,çiçek,sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri** , (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2014.
- YÜCEL, Ayhan, “Türkiye de Sıtma Savaşı”, **Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı18-29 Mayıs 1981**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

EKLER

EK 1. Çıkarılan Bazı Kanunlar

Sıtma ile mücadele mecliste yoğun bir mesai harcanmasına sebep olmuş bu yoğun mesai sonucunda da pek çok kanun çıkartılmıştır. Cumhurbaşkanlığı arşivinde bunlarla alakalı pek çok belge bulunmaktadır. Bahsedilen bu kanunlar aşağıda yer almaktadır:

SITMA VE FRENGİ İLAÇLARI İÇİN KANUN

7. Haziran 1935 tarihli 2767 numaralı çıkarılan sıtma ve frengi ilaçları kanun maddeleri;

1.MADDE: Kinin ve müştakları ile mihlerini başka spesifik ve sentetik sıtma ilaçlarını ve bunların hazırlanmış şekilde olanlarını ve neosalvarsan ile aynı veya benzeri terkipleri olan arsenobanzol mürekkeplerini ve bunların her türlü ispençiyarı şekillerini ve frengi tedavisinde kullanılan bizmut ve cıva milhlerini ve bunların mürekkepleri ile hazırlanmış şekilde olanlarını memlekete sokmak ve memleket içinde yapmak ve yaptırmak Türkiye Kızılay Cemiyetinin Monopolu altındadır. Monopol altına alınan bu ilaçların listesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca yapılp bakanlar kurulunca onaylanır. Bu listelerde değişiklik yapılmasına lüzum görülürse değişikliklerin toplama zamanı yine bakanlar kurulunca kararlaştırılır.

2.MADDE: Birinci maddeye göre Monopol altına alınan ilaçlardan Kızılay cemiyetinden başkalarına gelenler gümrükten geçirilmez. İyesi olmayanlar ile kaçak olarak sokulmak istenenler veya girmiş bulunanlar veya izinsiz yapılmış olanlar müsadere edilerek Kızılay Cemiyetine verilir. Suçlu olanlardan, malların değerine göre, beş liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası alınır. Ceza olarak alınan bu paralardan 1918 sayılı kanuna uygun olarak muhbirlere ve müsadere edenler verilir.

3. MADDE: Birinci maddeye göre Monopol altına alınan ilaçlardan, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tayin olunacak miktarları, Kızılay Cemiyeti, yurt içinde bulundurur. Toptan satış fiyatları bu bakanlık ile cemiyet arasında tespit edilir.2490 sayılı kanunun 69ncu maddesine göre resmi dairelere yapılacak satışlar bu fiyat üzerinden verilir.

4. MADDE: Bu kanun hükümleri 1 Eylül 1935'den yürür.

5.MADDE: Bu kanunun hükümlerini Sağlık ve Sosyal Yardım ve Gümrük ve Tekit bakanları yürütür.²⁹⁰

DEVLET KİNİNİ MÜTEDAVİL SERMAYESİ HAKKINDA KANUN

5 Haziran 1939 tarihli 3631 numaralı kinin hakkında çıkarılan kanun maddeleri;

1.MADDE: Saf kinin ve milhlerinin tedarik edilerek inhisarlar Umum Müdürlüğü vasıtasıyla muayyen fiyat ve şekillerde satışa çıkarılmak üzere Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilinin nezaret ve mesuliyeti altında 300.000liralık (Devlet kinini mütedavil sermayesi)tesis olunmuştur.

Bu sermaye şimdiye kadar muhtelif kanunlarla verilen salahiyyete istinaden tedarik edilerek satışa çıkarılmış olan kinin bedellerinin baliğ olduğu 170 214 lira 52 kuruş ile bu miktarın işletilmesinden doğacak karlardan temin olunur.

2. MADDE: Satışa çıkarılacak Devlet kininlerinin fiyatı, bunların satışa çıkarılmasına kadar geçireceği safhalara ait masraflarla sair bilumum masraflar ve verilecek beyiyeler de hesaba katılmak şartıyla tespit edilecek maliyetine fiyat değişiklikleri karşılığı olmak üzere % 5'e kadar ilavesine tayin olunur.

3. MADDE: Satışa çıkarılacak olan Devlet kininleri bayilerine%10 beyiye verileceği gibi inhisarlar idaresinin ihtiyar edeceği nakliye ve sair masrafları da aynen tesviye olunur. İnhisarlar idaresinin ihtiyar edeceği muhtelif masrafların, tesviyesi sene sonun da bu idarenin işarına istinaden icra olunur. Kininlerin irsalatı, hesapların tanzim ve itası suretleri ve satıştan hâsıl olan paraların mütedavil sermaye hesabına mal edilmesi işleri Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Gümrük ve İnhisarlar Vekâletleri tarafından müştereken tayin ve tespit olunur.

4.MADDE: Devlet kinini mütedavil sermayesinin muhasebesi ile işle ilgili olmak üzere Sıhhat ve İçtimai muavenet vekâleti tarafından seçilecek bir zat tarafından edilir ve bu işi görececek olana ay'da elli lirayı geçmemek üzere tensip olunacak miktarda munzam ücret verilir.

5.MADDE:4 Nisan 1333 tarihli kanun ile mezkûr kanunun 4ncü maddesini tadil eden 26 Nisan1926 tarih ve 827 sayılı kanun kaldırılmıştır.

²⁹⁰ CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ- 01019075 -678077

Muvakkat Madde: Kinin satışlarından tahassül etmiş olup 1938 mali yılında Hazine hesabı carisine mal edilmiş bulunan ve sermayeyi teşkil edecek olan paralar bir taraftan bütçeye irad ve diğer taraftan mütedavil sermaye namile açılacak fasla tahsisat kaydolunarak Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilinin emriyle sarf olunur.

6.MADDE: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

7. MADDE: Bu kanunun hükümlerini icraya Maliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Gümrük İnhisarlar Vekilleri memurdur.²⁹¹

DEVLET KİNİNİ MÜTEDAVİL SERMAYESİ HAKKINDA KANUNA EK KANUN

16 Aralık 1940 tarihli 3943 numaralı çıkarılan kinin kanununa ek kanun maddeleri;

1.MADDE: 5 Haziran 1939 tarih ve 3616 sayılı devlet kinini mütedavil sermayesi hakkındaki kanunun birinci maddesiyle tesis olunan (Devlet kinini mütedavil sermayesi) 400.000 liraya çıkarılmıştır.

2.MADDE: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

3.MADDE: Bu kanun hükümlerini icraya maliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilleri memuru.

SITMA İLE OLAĞANÜSTÜ SAVAŞ YAPILMASINA DAİR KANUN

26 Mart 1945 tarihli 4707 numaralı çıkarılan sıtma ile olağanüstü savaş yapılmasına dair kanun maddeleri;

Genel Hükümler

1.MADDE: Yurt içinde Sıtma ile olağanüstü savaş bu kanun hükümlerine göre yapılır.

Kuruluş ve Yetki

²⁹¹ CBA- 02001015-753237

2.MADDE: Sıtma ile olağanüstü savaşın yapılacağı bölgeler, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığının teklifiyle Bakanlar kurulunca tespit ve ilan olunur.

3. MADDE: Sıtma ile olağanüstü savaş kanunun yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak 839 sayılı kanun ve ekleri hükümlerinin uygulanması devam eder. Bundan başka mevcut sıtma kuruluşu dışında kalan illerde yine o kanun ve ekleri hükümleri yürür.

4.MADDE: Sıtma ile olağanüstü savaşın gerektirdiği çalışma derecesine göre sabit ve gezici kurullar, laboratuvarlar, hastaneler, yataklı yataksız dispanserler kurmaya ve bu işler için gereken tedbirleri almaya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı yetkilidir.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığının göstereceği lüzum üzerine diğer bakanlıklarla daire ve müesseseler iş yerlerinde yukarıda yazılı kuruluşlar, tesisler ve benzerlerini yapmakla ve bu işler için alınan tedbirlere katılmak ve yardım etmekle ödevlidirler. Bu ödevlerin uygulanışı ilgili Bakanlıkla, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı birlikte düzenler.

5.MADDE: Sıtma ile olağanüstü savaşta görev almak üzere umumi ve katma bütçelerden veya özel idarelerle belediyelerden veya iktisadi devlet teşekküllerinden aylık veya ücret alan tababet ve şubatı sanatları mensuplarıyla eczacılar ve bu savaşta kendilerinden istifade olunabilecek başka memur mensupları görevlendirmeye Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı yetkilidir.

Yukarıda yazılı yerlerde görev alan tababet ve şubatı sanatları mensuplarıyla eczacıların ve başka memur ve mensupları (ordu birlikleri dahil) Sıtma savaşında çalıştırılmalarının tarz ve şekilleri, bunların mensup oldukları, bakanlıklar ve başka daire ve müesseseler ve teşekküllerle Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı arasında derhal ve Sıtma mevsiminden önce hazırlanacak esaslara göre düzenlenir.

Sıtma ile olağanüstü savaşta serbest olarak sanatların yapan veyahut gerçek ve tüzel kişilere ait kurumlardaki tababet ve şubatı sanatları mensuplarıyla eczacılarda mahalli isterlere göre buldukları ilçe çevresinde ödevlendirilebilirler.

6.MADDE: Sıtma ile olağanüstü savaş yapılan bölgelerde valiler kendi çevrelerinde Sıhhat Bakanlığının lüzum göstereceği tedbirleri alırlar. Müfettişi Umumilerle Valiler bu işleri yakından kovuşturmak ve denetlemekle ödevlidirler

Ödev ve Yasaklar

7.MADDE: Sıtmalı bölgelerle sıtmanın çoğalıp yayılmasından korkulan bölgelerde;

A- Ev, bağ, bahçe, arsa, mera, çeltik ve sulu tarla, fabrika, su değirmeni, su bentleri,su arkları, ve bunlara benzeyen yerlerde sıtma bakımından zarar vereceği Sıtma Mücadele kuruluşu tarafından tespit edilen her türlü sürfe yuvalarının doğurabileceği kötülüklerin yok edilmesi hakkında teklif ve tavsiye edilen bütün tedbirleri bu mahalleri ellerinde bulduran resmi ve özel bütün daireler ve müesseselerle gerçek ve tüzel kişiler her ne sebep ve surette olursa olsun zamanında almakla ödevlidirler.

B- Bu tedbirleri zamanın da almamak, alınmasına karşı gelmek alınmasını güçleştirmek, tedbirleri alacaklara engel olmak ve yeni baştan sürfe yatakları doğmasına sebep olmak yasaktır.

8.MADDE: Sıtma ilaçlarının para ile satılmasına veya parasız dağıtılmasına dair olan esaslar Sıhhat ve İçtimai Muavenet Başkanlığınca tespit olunur. Bakanlığın tespit ettiği bu esaslar dışında veya izinsiz olarak sıtma ilaçlarının satılması, sattırılması, satışı çıkarılması veya istif edilmesi veyahut dağıtılması ve yurtdışına çıkarılması yasaktır.

Akçalı Hükümler

9.MADDE: Olağanüstü Sıtma Savaşının gerekli kılacağı bütün ücret ve her türlü giderlerin karşılığı olmak üzere 1944 ve 1945 yıllarında(5 800 000)liranın sarfına izin verilmiştir.

1944 Muvazene-i Umumiye Kanununa bağlı(A) işaretli cetvelin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı kısmında (olağanüstü sıtma savaşı her türlü ücret ve giderleri)adıyl açılan (497 A) faslına (2 500 000)lira olağanüstü ödenek konmuştur.

10.MADDE: Olağanüstü savaşın devamı süresince Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı tarafından gösterilecek lüzum üzerine Bakanlar Kurulundan alınacak kadrolara dayanılarak memur ve müstahdem kullanılabilir. Bu kadrolara tayin olunacaklar hakkında 3656 ve 3659 sayılı kanunlarla ek ve değişikliklerine dair kanun

hükümleri uygulanmaz. Ancak bu kadrolarda çalıştırılacaklara verilecek ücret ileride kendileri için müktesep bir hak teşkil etmemek üzere 600 lirayı geçemez.

11.MADDE: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığının Sıtma Mücadelesine ait aylıklı ve ücretli kadrolarında çalışanlardan yararlılığı görülen tabiplere aylık ve olağanüstü ödeneklerinin iki katı ve diğer müstahdemlere üç katını geçmemek üzere ikramiye verilebilir.

1271 sayılı kanunun ikinci maddesinde yazılı işleri yapanlara da aynı madde de yazılı ikramiye iki katına kadar verilebilir.

12.MADDE: Bu kanunun beşinci maddesi gereğince muazzam vazife olarak kendilerine sıtma ile olağanüstü savaş işleri verilen aylıklı ve ücretli memur ve müstahdemlere tayin edildikleri kadro ücretinin üçte ikisi eklenerek verilir. Bu ücret ve hak edişler Sıtma ile olağanüstü savaş ödeneğinden ödenir.

13. MADDE: Sıtma ile olağanüstü savaşta lüzumlu olan ilaç, savaş vasıta ve malzemeleriyle motorlu ve motorsuz nakil vasıtalarının satın alınması 2490 sayılı artırma ve eksiltme ve ihale kanunu ile 3827 sayılı nakil vasıtaları kanunun hükümlerine tabi değildir. Yalnız teşkil edilecek satın alma komisyonlarında Maliye Bakanlığın bir temsilcisi bulunur.

Ceza Hükümleri

14.MADDE:Bu Kanunun gereğince Sıtma ile savaş amacıyla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı grup genel başkanları veya Sıtma Mücadele Kurulu Başkanları veya tabipleri tarafından alınan karar ve tedbirleri veya yapılan bildirimleri yürütme ile ödevli olup da bu kara veya tedbir veya bildirimleri yürütmeye veya uygulanmayan sıtma ile olağanüstü savaşın yapılması ve denetlenmesinde kusuru görülen bütün daire ve müesseseler mensup memur ve müstahdemlerle belediye reisleri inzibat komisyonu kararına hacet kalmaksızın Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığının teklifi üzerine mensup oldukları bakan veya daire amiri tarafından inzibat cezalarından herhangi biriyle derece sırası gözetilmeyerek cezalandırılırlar.

Ancak umumi müfettiş vali ve il belediye reisleriyle bağımsız devlet teşekkülleri ve müesseseler umum müdürleriyle muavinleri hakkında uygulanacak inzibat cezaları

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanı ile ilgili bakanlıkların birlik teklifi üzerine Başbakan tarafından verilir.

Bu cezalar lüzum görüldüğünde cezayı verem makamlar tarafından kaldırılabilir ve hafifletilebilir.

Bu madde gereğince inzibat cezası verilenlerden hareketleri suç mevzuna girenler hakkında ayrıca kanuni kavuşturma da yapılır.

15.MADDE: Bu kanunun beşinci maddesi gereğince görevlendirilenlerden bu görevleri makbul bir özrü olmaksızın kabul ve ifa etmeyenler 50 lirada 200 liraya kadar ağır para veya bir haftadan bir aya kadar hapis cezasına hüküm giyerler.

16.MADDE: Bu kanun gereğince yapılacak işlerde görev yetkilerini kötüye kullananlar veya bu suretle veya başka bir suç işleyenler, görevde ihmal ve terahisi bulunanlar hakkında Türk ceza kanunuyla diğer kanunlarda belli cezalar iki kat olarak hüküm olunur.

17.MADDE: Bu kanunun yedinci maddesinde yazılı ödevlere riayet etmeyenlere ve yasaklara aykırı hareket edenlere 50 liradan 500 liraya kadar ağır para veya bir haftadan bir aya kadar hapis cezası hüküm olunur.

18.MADDE: Bu kanunun 8nci maddesine aykırı olarak sıtma ilaçlarını satan veya sattıran veya satışa çıkaran ve yahut istif edenlerle dağıtanların ilaçları zorallım ile 100 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezası veya üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ve yahut her ikisi birlikte hüküm olunur.²⁹²

Sıtma ilaçlarını Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığının izni olmaksızın memleket dışına çıkarmaya kalkışmak ve çıkarmak kaçakçılıktır.

Bu suçu işleyenler hakkında 1918 sayılı kanunun hükümleri dairesinde kavuşturma yapılarak adı geçen kanunda yazılı cezalar iki kat olarak hüküm olunur.

19.MADDE: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığınca parasız dağıtılan sıtma ilaçlarını satanlara, satılan ilaç bedelinin 20 katı ceza hüküm olunur.

²⁹² CBA-02002007-450631

20.MADDE: Bu kanunun şumulüne giren suçların yargılanmaları mahkemelerde başka bütün davalardan önce yapılır. Geri bırakılmasına mucbir bir sebep olmadıkça bir haftan fala geri bırakılamaz.

Çeşitli Hükümler

21.MADDE: Sıtma savaşı kuruluşuna mensup sıtma genel başkanı ve muavini ile grup genel başkanları, Sıtma Mücadele Başkanları ve Müfettişleri , Sıtma Enstitüleri Müdürleri ve Laboratuvar Şefleri , Sıtma Mücadele Tabipleri, Sıtma Sağlık Koruyucuları , Yüksek Mühendisler ve Fen Memurları enel seferberlik dışında talim için ve herhangi bir surette yedek olarak askeri hizmete çağrılmayacak sıtma savaşı kuruluşundan çalıştıkları süre içinde tehirleri sayılırlar.

22. MADDE: Bu kanun yürürlükte kaldığı süre içinde başka kanunların bu kanuna aykırı hükümleri uygulanmaz.

23.MADDE: Bu kanun 1945 yılı aralık ayının sonuna kadar yürürlükte kalır.

24.MADDE: Bu kanun yürürlükten kalkması, yürürlükte bulunduğu süre içinde işlenmiş olan suçların kovuşturulmasına ve verilen cezaların yerine getirilmesine tamamlanması lazım gelen idari, akçalı ve inzibatı işlerin yürütülmesine sonuçlandırılmasına engel değildir.

25.MADDE: Bu kanun yayım tarihinde yürürlüğe girer.

26. MADDE: Bu kanunun hükümlerini bakanlar kurulu yürütür.²⁹³

SITMA SAVAŞI KANUNU

15 Şubat 1946 tarihli 4871 sayılı sıtma savaş kanunu maddeleri;

Genel Hükümler

1.MADDE: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığını 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve bu Sıtma Savaşı Kanunu hükümlerine dayanarak gerekli gördüğü yerlerde Sıtma Hastalığı ile savaş yapar ve savaş yapılacak yerleri tespit ve ilan eder.

²⁹³ CBA-02002007-450631

Kuruluş ve Yetki

2.MADDE: Sağlık ve Sosyal yardım Bakanlığını, savaşın gerektirdiği yerlerde sabit ve gezici kurullarla laboratuvarlarda, enstitüler, hastaneler, yataklı ve yataksız dispanserler, bakımevleri kurmaya ve savaşta ödevlendirilecek memur ve hizmetlilerin yetiştirilmesine ve tekamülüne ait kurslar açmaya ve sıtmal bölgelede ki halkın tedavi ve korunması için gerekli her türlü ilaçları parasız vermeye ve tedbirleri almaya izinlidir.

3.MADDE: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığını yukarıda ki yazılı kurullar ve müesseseler için gerekli Tabip, Eczacı, Sıtma Savaş Memuru ve Sağlık koruyucusu, Yüksek Mühendis, Mühendis ve Fen Memurları, Hemşire ve diğer mesleki ve idari memurlar kullanmaya yetkilidir.

Sağlık koruyucusu olarak çalıştırılanlardan kıdemi 5 yıla varanlar ve açılan en az üç aylık bir kurs sonunda yapılacak imtihanda başarı kazananlar Sıtma Savaş Memuru unvanıyla Devlet memuru aylıklarının tevhit ve teadülü hakkında ki kanun esaslarına göre aylıklı kadroya geçirilirler.

Sıtma savaş memurları küçük Sıhhat Memurları gibi 4192 sayılı kanun hükümlerinden istifade ederler.

Ödev ve Yasaklar

4.MADDE: Sağlık ve Sosyal yardım Bakanlığının, Sıtma koruma ve sıtmalıları tedavi bakımından lüzum gösterdiği tedbirleri almağa ve tesisleri yapmağa, diğer bakanlıklarla resmi ve özel bütün daire ve kurumlar ödevlidir. Bu ödevlerin uygulama şeklini ilgili Bakanlık ve dairelerle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığını birlikte düzenler.²⁹⁴

5.MADDE: Sıtma ile Savaş yapılan bölgelerde valiler ve bütün mahalli mülki üstler kendi çevrelerinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının lüzum göstereceği tedbirleri alırlar. Genel müfettişlerle valiler bu işleri yakından kovuşturmak ve denetlemekle ödevlidirler.

6.MADDE: Sıtmal bölgelede sıtmanın çoğalıp yayılmasından korkulan bölgelerde;

²⁹⁴ CBA- 02002171-44052

A-) Ev, sokak, bağ, bahçe, arsa, mera, ayır, eltik veya sivrisinek surfesinin yetişip inkişaf edebileceği sure içinde su altında bırakılan tarla, fabrika, su değirmeni, su bentler, su arkları, eşme ayakları ve her türlü su birikintileri husule getirecek yerlerde sıtma bakımından zarar vereceği Sıtma Savaş Kurulu tarafından tespit edilen her türlü surfe yuvalarının yok edilmesi hakkında teklif ve tavsiye edilen bütün tedbirleri, bu mahalleri ellerinde bulunduran resmi ve özel bütün daireler ve kurumlarla gerçek ve tüzel kişiler zamanında almakla hkmldrlr.

B-) Bu maddenin (A) bendindeki tedbirleri zamanında almamak, alınmasına karşı koymak ve alınmasını güçleştirmek tedbirleri alacaklara engel olmak, yeni baştan surfe yataklarının doğmasına sebep olmak ev ve diğer bütün binalarda, bahçe, arsa gibi yerlerde yapılacak teftiş ve incelemelere engel olmak yasaktır.

7.MADDE: Sıtma ile savaş yapılan yerlerde herkes savaş kurumlarınca yapılacak genel muayenelere genel muayene olmak ve ailesi efradını getirip muayene ettirmekle görevlidir.

8.MADDE: evresinde oturanların sağlığına zarar vereceği ilgili sağlık makamlarınca tespit olunan ve küçük say ile giderilmesi kabul bulunan sıtma kaynaklarının ortadan kaldırılmasıyla o yerde oturmakta bulunanlar devlidir.

9.MADDE: Surfe kaynaklarının ortadan kaldırılması için küçük say yapılacak yerlerin tayini ve hudutlandırılması, ödevlerin tespiti ve işin tevzii Sıtma Komisyonlarına aittir. Bu komisyonlar il merkezlerinde Vali, Belediye Başkanı, Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürü, Sıtma Savaş Başkanı, Bayındırlık ve Tarım Mdrlerinden ve ilçelerden Kaymakam, Belediye Başkanı, Hükümet Tabibi, Sıtma Savaş Tabibi, tarım varsa bayındırlık memurlarından kurulur. Askeri Garnizon bulunan yerlerde, Garnizon Komutanını temsil etmek üzere Garnizonun en yüksek rütbeli tabibi, eğer Tabip yoksa Garnizonun komutanı komisyona katılır. Bu komisyonlar, dev para olarak ödenecek ise alınacak paranın toplanıp harcanmasını da denetler.²⁹⁵

Yukarıda ki fıkralarda yazılı komisyonun devi, köylerde İhtiyar Heyetleri tarafından köyün bağlı bulunduğu Bucak Müdürü ile Kaymakamı ile, Sıtma Savaş Tabibinin denetimi altında yapılır. Sıtma Savaş kurulu olmayınca yukarıda ki

²⁹⁵CBA- 02002171-44052

komisyonlar Sıtma Savaş Komisyonu ve Tabipleri bulunmaksızın da kurularak aynı işleri yaparlar.

10.MADDE: Ödevini para olarak ödeyecek olanlardan alınacak paralar, mahalli belediyelerce o bölge için tespit edilecek işçi gündeliği üzerinden hesaplanır. Bu maddeler 9ncu maddedeki komisyonların hazırlayacakları cetvellere göre özel idareler kuruluşu tarafından tahsil edilerek özel bir hesaba kaydedilir ve sıtma komisyonlarının gösterecekleri arazi ıslahatı işlerine harcanır.

11.MADDE: Küçük say ödevi ile idari umumi vilayet kanununun 78'nci maddesinin ikinci fıkrası gereğince özel idarelerin de ayrıca yardıma katılmasıyla yok edilmesi mümkün olmayan bataklıkların sağlık itibariyle düzenlenmesi ve tez elden yok edilmesi zaruri olanları, Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı ile bu bakanlığın göstereceği lüzum üzerine Bayındırlık Bakanlığı veya işbu araziden faydalananlar tarafından ıslah olunur.

12.MADDE: Gerek küçük ilanı gerekse Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığının yardımıyla genele sağlığı korumak üzere açılan kanal ve kurutulan bataklıkların iyi korunması ve daimi bakımı ile civar halk ödevlidir. Resmi ve özel kurumlarla gerçek ve tüzel kişiler tarafından açılan kanal ve kurutulan bataklıkların daimi bakımı ve korunmasıyla da buraları ellerinde bulunduran ve faydalananlar ödevlidir. Bu kanallar herhangi bir şekilde olursa olsun bozmak ve suyuna akımına mani olmak yasaktır.

13MADDE: Yol, köprü, demiryolu, su barajları, regülatör inşaatı, sulama ve boşaltma kanalları açılması, fabrika , çiftlik, enstitü ve sair kalabalık halk kütlesi barındıran kurumların tesisi sırasında sıtmanın zararlarını önlemek bakımından ilgili makamlar önceden Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı ile işbirliği yaparak gerekli tedbirleri almak ve bu tedbirleri almak ve bu tedbirleri idame ettirmekle ödevlidirler.

14.MADDE: Sıtmalı bölgelerde resmi ve özel kurumlar, çiftlik, çeltiklik, devamlı ve geçici işçi çalıştıran arazi sahipleri veya kiracıları, amele ve hizmetlilerine fenni usul dairesinde parasız olarak sıtma ilacı dağıtmak ve bu yerlerde bulunan şahısları sıtmadan korumaya matuf her türlü tedbirleri almakla ödevlidirler.

15.MADDE: Lağım, veya genel mecrası olamayan yerlerde hela ve bulaşık suları için hususi ve üstü her zaman açılıp kapanması mümkün kapakla örtülü çukurlar yapılması mecburidir.

16.MADDE: Şehir ve kasabalar sivrisinek üremesine mani olacak ve yok edilmesi sağlayacak tedbirleri almakla mahalli belediye ödevlidir.

17.MADDE: Yok edilmesi uzunca zamana muhtaç büyük Sıtma membalarının çevresi, içinde bulunan köyler; arazi, kuruluş, onarma ve donatımları 4753 sayılı kanuna göre devletçe sağlanmak şartıyla Bakanlar Kurulu kararı ile en yakın sıtmasız muhite naklolunabilirler.

18.MADDE: Sıtma ilaçlarının para ile satılmasına veya parasız dağıtılmasına dair olan esaslar Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığınca tespit olunur. Bakanlığın tespit ettiği bu esaslar dışında veya izinsiz olarak sıtma ilaçlarının satılması, sattırılması, satışa çıkarılması veya istif edilmesi veya istif edilmesi veya yurt dışına çıkarılması yasaktır.

Akçalı Hükümler

19.MADDE: Her Sıtma mevsimi sonunda Sıtma Savaşı işlerinde çalışan tabiplerle Sıtma Savaş Memurları ve Sıtma Sağlık koruyucularına ve bu hususta büyük çalışma ve başarı gösteren Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı ile diğer bakanlıklar kuruluşlarındaki memurlara ve sözle, yazı ile veya örnek olmak suretiyle Sıtma Savaş hakkında halk arasında büyük ilgi uyandıran Okul Öğretmenleri ve Köy Muhtarlarıyla diğer kişilere ve Sıtma Savaşı bölge başkanlarınca onanmak şartıyla Sıtma Savaşına hadim su ıslahatı veya toprak ameliyatı yapan köy muhtarlarıyla diğer kişi ve kurumlar, bütçenin Sıtma Savaşı gideri tertibinden beş yüz lirayı geçmemek üzere para veya Sıtma Savaşın faydalarını gösterir projeksiyon aletleri, tablolar, okul ders araçları, gibi aynı ikramiye ve mükafatlar verilmesine Sağlık Sosyal Yardım Bakanı yetkilidir.

Ceza Hükümleri

20.MADDE: Bu kanun gereğince Sıtma Savaşı amacıyla Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı, Sıtma Savaş Başkanları veya Tabipleri tarafından alınan karar ve tedbirleri veya yapılan bildirimleri yürütmekle ödevli olup da bu karar, tedbir veya bildirimleri yürütmeyen veya uygulamayan Sıtma ile savaş yapılmasında ve denetlenmesinde kusuru görülen ve bu kanunun resmi dairelere ilgisi olan maddelerini uygulamayan bütün daire ve kurumlara mensup memur ve hizmetliler, Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığının teklifi üzerine mensup oldukları dairelerce hareketlerinin mahiyetine göre, disiplin cezalarından herhangi birisiyle cezalandırılır.

Bu madde gereğince disiplin cezası verilenlerden hareketleri suç konusuna girenler hakkında ayrıca kanuni kovuşturma da yapılır.

21.MADDE: A-) Bu kanunun dördüncü maddesi hükmüne uygun hareket etmeyen ve 6ncı maddesinin A fıkrasıyla konulan ödevleri yapmayan ve B fıkrasındaki yasaklara aykırı hareket eden özel ve tüzel kişiler temsilcileri hakkında 50 liradan 200 liraya kadar para cezası veya bir haftadan iki haftaya kadar hafif para cezası ve yahut her ikisi birlikte hüküm olunur.

B-)8nci madde ile konulan ödevde uygun hareket etmeyenler hakkında 20 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası veya 1 haftadan iki aya kadar hafif hapis cezası ve yahut her ikisi birden hüküm olunur.

C-) 2. maddenin birinci fıkrasının resmi ve özel kurumlarla gerçek ve tüzel kişiler tarafından açılan kanal ve kurutulan bataklıkların daimi bakımı ve korunmasıyla da buraları ellerinde bulunduranların veya bu yerlerden faydalananların ödevli bulduklarına dair hükmü ihtiva eden ikinci kısmına uygun hareket etmeyen, özel tüzel kişiler temsilcileri hakkında 50 liradan 200 liraya kadar para cezası ve gerçek kişiler hakkında ise 20 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası veya 1 haftadan 2 aya kadar, hafif para cezası ve yahut her ikisi birden hüküm olunur.

D-) 14. madde ile konulan ödevi yapmayan resmi kurumlar çiftlik, çeltiklik, ve devamlı ve geçici işçi çalıştıran arazi sahipleri ve kiracıları hakkından 50 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası hüküm olunur. Tekerrürü halinde bu ceza iki kat alınmakla beraber ayrıca bir aydan altı aya kadar hapis cezası da tayin olunur.

E-)Bu madde de yazılı cezaları gerektiren suçlara ilişkin davalarla parasız dağıtılan Sıtma ilaçlarını satanlar hakkında ki davalara Sulh Mahkemeleri bakar.

22.MADDE:6.maddenin (A,C,D) fıkraları hükümleri uygulanmakla beraber mahkeme kararı beklemeden ıslahı gereken her nevi sürfe kaynakları Sıtma Savaşı kurulları tarafından hemen ve gerektiği takdirde zabıta kuvvetiyle yok edilerek ve gerekli işler yapılarak buna ait giderler tutarı tahsili emval kanununa göre maliye dairelerince ilgililerden tahsil olunur.

23.MADDE: A-) Bu kanunun 18. maddesine aykırı olarak Sıtma İlaçlarını satan veya sattıran, satışa çıkararak ve yahut istif edenlerin ilaçları zorahlıma bağlı tutulmakla

beraber haklarında eylemleri kanunlarımıza göre daha ağır cezayı gerektirmediği takdirde 100 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezası veya üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ve yahut her ikisi birlikte hüküm olunur.²⁹⁶

B-)Sıtma ilaçlarını Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının izni olmaksızın yurt dışına çıkarmaya kalkışmak ve çıkarmak kaçakçılıktır. Bu suçu işleyenler hakkında üç aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla birlikte ilacın kıymetinin iki katı tutarınca ağır para cezası hüküm olunur ve ilaçla zor alıma bağlı tutulur. Ancak zati ihtiyaç için götürülecek miktardaki ilaçlar bu hükme bağlı değildir. Bu fıkra hükümleri 1918 sayılı kanuna göre uygulanır.

24. MADDE: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca parasız dağıtılan Sıtma İlaçlarını satanlara, satılan ilaç bedelinin 20 misli para cezası hüküm olunur.

25.MADDE: Bu kanunun şümulüne giren suçlara ilişkin davalar Ceza usulü mahkemeleri Kanununun 423. maddesinde yazılı tatilde görülecek acele işlerdendir.

Çeşitli Hükümler

26.MADDE: Sıtma Savaşı kuruluna mensup Sıtma Genel Müdür Muavini ile Sıtma Savaşı Başkanları ve müfettişleri, Sıtma Enstitüleri Müdürleri, Laboratuar Şefleri, Sıtma Savaş Tabipleri, Sıtma Savaş Memurları, ve Sağlık koruyucuları, Yüksek Mühendisleri, Mühendis ve Fen Memurları, sürfe kontrol, ve Sürfe Memurları, Genel Seferberlik, dışında talim için veya herhangi bir surette yedek olarak askeri hizmete çağrılmayacak Sıtma Savaşı kuruluşunda çalıştıkları süre içinde tehirlî sayılırlar.

27.MADDE: Sıtma Savaş Başkanları ve ilçelerdeki Savaş Tabipleri buldukları mahallerin Hıfzıssıhha meclislerinin tabii üyesidirler.

28.MADDE: Sıtma hastalığının halk sağlığı tehdit edici olağanüstü bir durum aldığı bölgelerde mevcut kadroların yetersizliği halinde bu tehlike geçinceye kadar yapılacak savaş işlerin de Bakanlar kurulundan alınacak kadrolara dayanılarak memur ve hizmetliler kullanılabilir.

29.MADDE:839 Sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu ile bu kanuna ek 1271 sayılı kanun kaldırılmıştır.

²⁹⁶ CBA- 02002171-44052

30.MADDE: Bu kanun yayınlandığı tarihten başlayarak yürürlüğe girer.

31.MADDE: Bu kanun hükümlerini bakanlar kurulu yürütür.²⁹⁷

ISPARTA 27.4.1943

BAY HULUSİ ALATAŞ SIHHAT VE İÇTİMAİ MUAVENET VEKİLİ

Reisicumhurumuz Aydın'ı ziyaretlerinde sordukları sualler arasında Sıtma ve Sıtmaya karşı korunma işleri ile de meşgul olmuşlardır. O arada Aydın Valisi ufak bataklıkları kurutma ve saire gibi mücadele tedbirlerini imkân dairesinde tatbik ettiklerini söylemekle beraber halka cibinlik tevzi ederek de korunmayı temine çalıştığını fabrika ve civarı halkı üzerinde iyi neticeler aldığını söyledi. Ancak Sümer bankın cibinlik yapabilecek bezleri tamamen yetiştiremediğini ilave etti. İyi neticeler veren bu usulün gerek burada esaslanması ve gerek başka yerlerde de tatbiki çevrelerinin düşünülmesi lüzumunun zatı devletlerine arzını emir buyurdular. Bu hususta lazım gelen teşebbüslerden malumat verilmesini hürmetlerimle arz ederim.²⁹⁸

EK 2. Sıtmayla İlgili Fotoğraflar.

²⁹⁷ CBA- 02002171-44052

²⁹⁸ CBA- 02006941-537230

1926 Sıtma Savaş Bölgeleri ve faaliyet sahaları²⁹⁹

²⁹⁹ Süyev, a.g.e., s.54

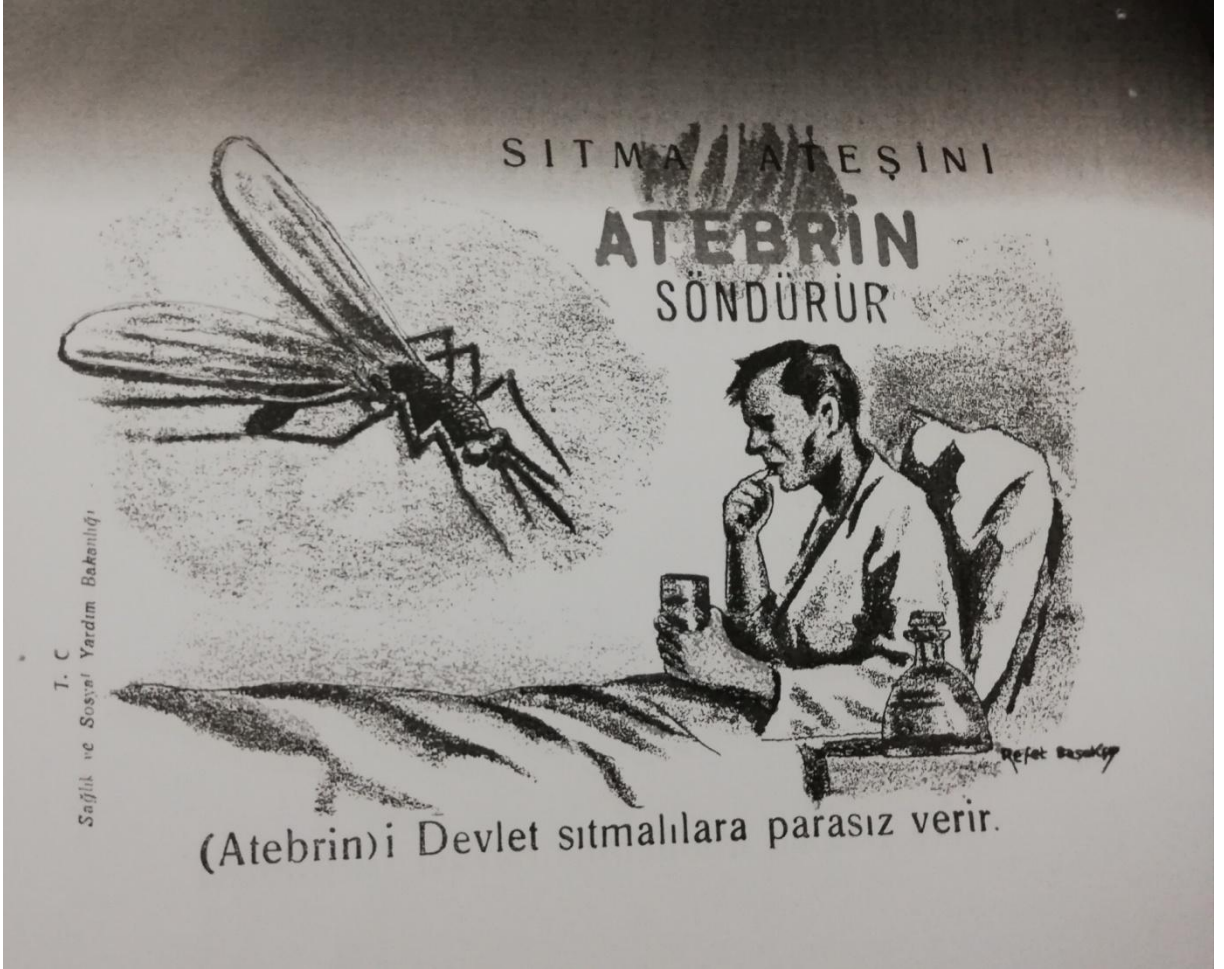
EK 3. 1944 Sıvma Savaş Bölgeleri ve Faaliyetleri³⁰⁰

³⁰⁰ Süyev, a.g.e., s.55

EK 4. 1951 Sıtma Savaş Bölgeleri ve Faaliyet Sahaları³⁰¹

³⁰¹ Süyev, a.g.e., s.56.

EK 5. Duvar Afişlerine ilaveten köy muhaberatında kullanılmak üzere tertiplenen Sıtma öğütleri kartları.³⁰²

³⁰² Süyev, a.g.e., s.68.

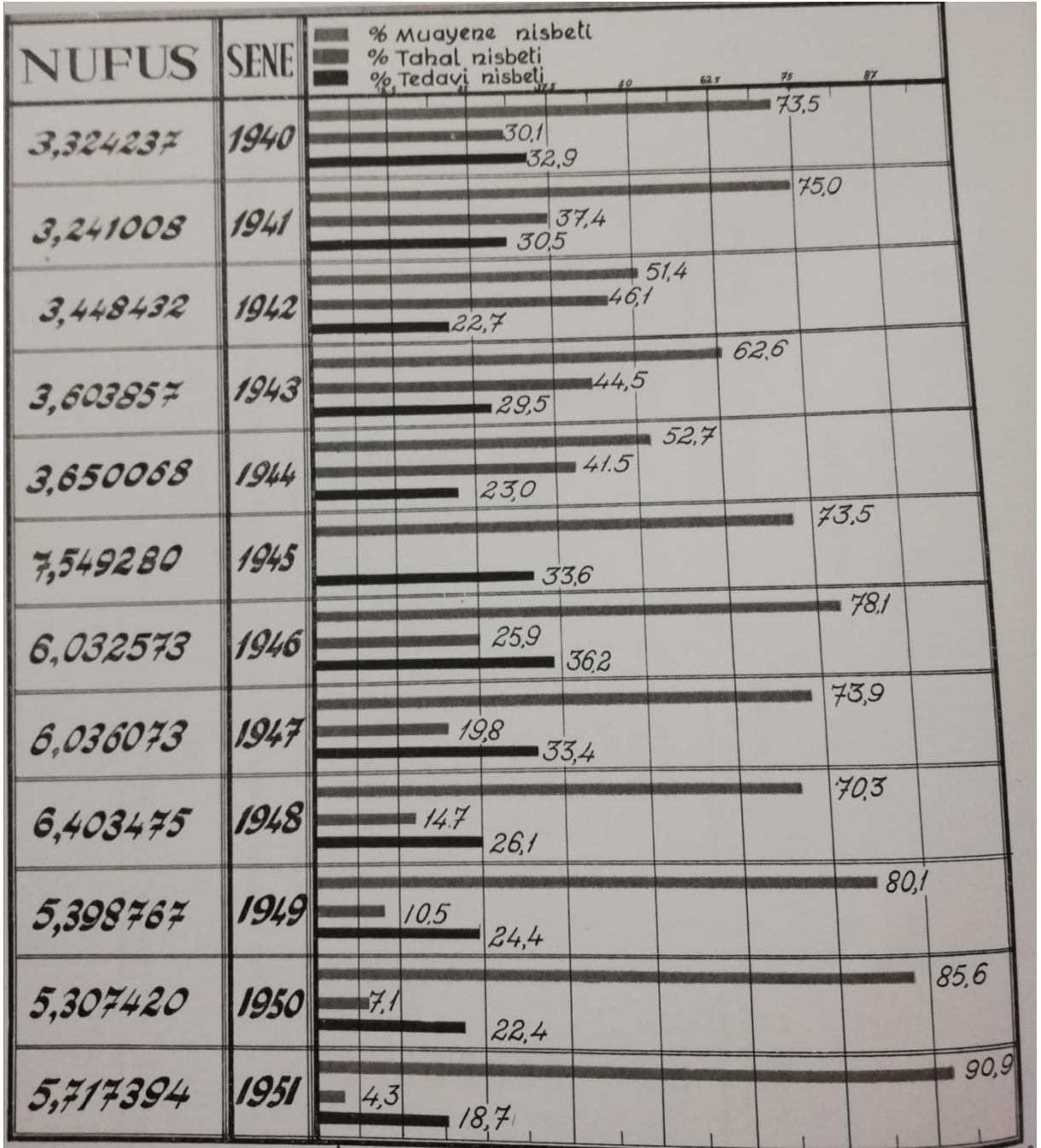
EK 6. Sıtma Enstitümüzün talim heyeti ve 1926 senesi kurs mezunları³⁰³

³⁰³ Süey, a.g.e., s.69.

EK 7.Sıtma Enstitümüzün talim heyeti ve 1926 senesi kurs mezunları³⁰⁴

³⁰⁴ Süyev, a.g.e., s.69.

EK 9. Sıtma Savaş Bölgelerimizin on iki senelik faaliyetleri: Muayene, tahlil ve tedavi nispetleri.³⁰⁵

³⁰⁵ Süyev, a.g.e., s.77.

EK 10.839 sayılı Sıtma Savaş Kanununun ilk tatbiki sırasında Ankaralılar meyânında umumi muayeneye tabi tutulan Atatürk'ten kan alınırken.³⁰⁶

³⁰⁶ Süey, a.g.e., s.80.

EK 11. Savaş altında bulunan köylerde senede bir defa halk bilaistisna umumi muayeneye tabi tutulur.³⁰⁷

³⁰⁷ Süeyev, a.g.e., 87.

EK 12. Ocak'a mensup bir nine dalak keserken³⁰⁸

³⁰⁸ Süyev, a.g.e., s.17.

EK 13. Sıtmanın bağlattırılması.³⁰⁹

³⁰⁹ Süyev, a.g.e., s.17

EK 14. Nöbet Tedavisi: Etrafta ki dallara elbiseden yırtılan bir parça bağlanır, kaynağa girilir, giyindikten sonra suya bir avuç tuz serpilerek tuzun suda eridiği gibi Sıtma'nın da eriyip gitmesi temenni edilirdi.³¹⁰

³¹⁰ Süyev, a.g.e., s.18

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ebru AŞKIN ESGİBAY
Doğum Yeri ve Tarihi	21.08.1990 / Konak
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	—
İş Deneyimi	
Stajlar	Ordu Lisesi Stajyer Öğretmen
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	ela_1990_ebru@hotmail.com
Tarih	